

Львівський державний університет фізичної культури
імені Івана Боберського
Міністерство освіти і науки України
Волинський національний університет імені Лесі Українки
Міністерство освіти і науки України

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ЦЕСЬЦІВ ДІАНА СТЕПАНІВНА

УДК 911.3:338.483(477.44)

**ДИСЕРТАЦІЯ
ГЕОПРОСТОРОВА ОРГАНІЗАЦІЯ ТУРИСТИЧНИХ РЕСУРСІВ
ВІННИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ**

11.00.11 – конструктивна географія і раціональне використання природних
ресурсів

Географічні науки

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата географічних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело
_____ / Цесьців Д. С.

Науковий керівник: Худоба Володимир Володимирович, кандидат
географічних наук, доцент

Луцьк – 2021

АНОТАЦІЯ

Цесьців Д. С. **Геопросторова організація туристичних ресурсів Вінницької області.** – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата географічних наук за спеціальністю 11.00.11 – конструктивна географія і раціональне використання природних ресурсів. – Волинський національний університет імені Лесі Українки Міністерства освіти і науки України, Луцьк, 2021.

У дисертаційній роботі обґрунтовано теоретико-методологічні основи і розроблено практичні підходи до оптимізації використання туристичних ресурсів регіону, на прикладі Вінницької області.

Встановлено, що туристичний потенціал регіону – це сукупність туристичних ресурсів, об'єктів та властивостей території, які використовуються або можуть бути використані у туристичній діяльності. Основними компонентами туристичного потенціалу регіону є географічне положення, природні та історико-культурні туристичні ресурси, інфраструктура.

Вивчення компонентної та територіальної структури туристичних ресурсів регіону забезпечить можливості для раціонального використання його туристичного потенціалу. Як наслідок, з'явиться можливість запобігти негативним змінам природних комплексів та втраті туристичної привабливості територій.

Туристичне районування, на відміну від рекреаційного, враховує не стільки сучасний стан, як можливості для спільних напрямів туристичного використання ресурсів та об'єктів певних територій, що об'єднані не лише природними передумовами і просторовою організацією дестинацій, а й інфраструктурою. Базовою формою геопросторової організації туристичних ресурсів є туристичний центр, що формується шляхом поєднання природних, історико-культурних та інших туристичних ресурсів, об'єктів інфраструктури, органів управління, концентрації туристичних потоків, функціонування якого спрямоване на якнайповніше задоволення потреб туристів.

Оптимальною і елементарною формою геопросторової організації

туристичних ресурсів може вважатися дестинація. Основними характеристиками туристичної дестинації є: наявність доступних туристичних об'єктів, що приваблюють туристів, розвиненої інфраструктури та обслуговуючого персоналу, які задовольняють потреби туристів. Туристичні кластери є сучасними формами геопросторової організації туристичної діяльності, які дають можливість раціонально використовувати ресурси, вдосконалювати підходи до правління підприємствами, отримувати кращі результати діяльності тощо.

Удосконалено та адаптовано методику оцінювання потенціалу туристичних ресурсів регіону за чотирма компонентами, кожен з яких містить також низку складників: географічне положення (геополітичне, транспортне, система розселення); природні туристичні ресурси (геоморфологічні, гідрологічні, бальнеологічні, природоохоронні); історико-культурні туристичні ресурси (архітектурні, події, біографічні); інфраструктура (заклади розміщення, музеї, туристичні маршрути). Оцінка по кожному із компонентів виставляється у балах (від одного до п'яти), де найвищий бал свідчить про найбільший рівень потенціалу території за певним складником туристичних ресурсів.

Виявлено, що основними компонентами природних ресурсів Вінницької області з точки зору можливостей їх використання у туристичній діяльності є гідрологічні, геоморфологічні, а також природоохоронні. Природні туристичні ресурси Вінницької області є достатньо багатими та різноманітними для організації на їх основі розвинених дестинацій лікувально-оздоровчого, екологічного, пригодницького та пізнавального туризму.

Основними історико-культурними передумовами формування та розвитку туристичного потенціалу Вінницької області є давня історія заселення, археологічні, історичні та архітектурні пам'ятки, серед яких традиційні дерев'яні церкви та палаци. Найкраще забезпеченими історико-культурними туристичними ресурсами є центральні й південні райони області, передусім ті, що розташовані за течією річок Південний Буг і Дністер. Перспективи використання історико-культурних туристичних ресурсів регіону полягають у

збереженні та відновленні найбільш атрактивних об'єктів, включенні їх до популярних екскурсійних маршрутів, розвитку місцевої інфраструктури, що дасть змогу активніше розвивати не лише внутрішній, а й в'їзний туризм.

Наголошено на деструктивному впливі самої туристичної діяльності на розвиток дестинацій, адже чим інтенсивнішими є туристичні потоки, тим більш зростає рекреаційне навантаження на ландшафти. Це зумовлює їх інтенсивну зміну під впливом антропогенної діяльності, сутність якої є навіть ширшою від рекреаційного навантаження, а включає також і діяльність місцевого населення та суб'єктів господарювання.

Встановлено, що туристичні дестинації Вінницької області на сучасному етапі використовуються недостатньо інтенсивно, про що свідчать статистичні дані та спостереження. Важливими проблемами є інформаційна та транспортна доступність ресурсів та об'єктів, що складають туристичний потенціал регіону для внутрішніх та особливо іноземних туристів. Найбільш популярними видами туризму на Вінниччині є: історико-культурний, лікувально-оздоровчий, релігійний та спортивний туризм. Найголовнішою запорукою позитивних вражень про область є туристична інфраструктура. Стан готельного господарства в регіоні дозволяє організувати обслуговування туристів в найбільш відвідуваних туристичних центрах із наданням повного комплексу послуг.

На підставі аналізу територіальної структури туристичного потенціалу регіону, здійснено компонентне оцінювання потенціалу туристичних ресурсів регіону за удосконаленою методикою, що дало змогу виявити закономірності та диспропорції геопросторової організації туристичних ресурсів Вінницької області у розрізі адміністративних районів. Розраховані загальні (сумарні) бали за усіма із чотирьох компонентів дали змогу здійснити інтегральну оцінку потенціалу туристичних ресурсів адміністративних районів Вінницької області. Картографічне відображення просторового розподілу загального балу засвідчує тенденцію до його зниження у напрямках із центру на північ і південь регіону, а також з південного заходу на схід.

Проведено аналіз геопросторової організації основних туристичних дестинацій області та здійснено туристичне районування. Виділено 5 туристичних субрегіонів – Центральний, Верхньобузький, Придністровський, Придніпровський, Нижньобузький. Найвищим є потенціал туристичних ресурсів Центрального субрегіону, що пов'язано з його географічним положенням та віднесенням до його складу обласного центру. Найнижчий потенціал розвитку туризму характерний для двох східних субрегіонів – Придніпровського і Нижньобузького.

Наголошено на важливій ролі процесів урбанізації у формуванні та розвитку туристичних дестинацій регіону, а також окреслено основні напрями удосконалення системи моніторингу стану навколишнього природного середовища для потреб туризму. У Вінницькій області перспективним є розвиток сільського туризму, суть якого полягає не лише у проживанні туристів у сільській місцевості, а й у їх залученні до традиційних способів ведення сільського господарства та й загалом до сільського способу життя. Рекомендації щодо оптимізації розвитку сільського туризму в регіоні полягають у формуванні інформаційних баз, довідників, інших ресурсів які б ознайомлювали потенційних туристів із цікавими історико-культурними та природними об'єктами регіону, які зокрема розташовані у сільській місцевості, інформацією про перелік садиб сільського туризму, умови проживання в них. Важливим є картографічне відображення відповідної інформації, яке дає уявлення туристам про геопросторові особливості розвитку сільського туризму та дозволяє ефективно планувати свої подорожі.

У більшості районів Вінницької області існують можливості для розвитку екологічного туризму у вигляді одноденних маршрутів (екологічних стежок). Такі маршрути насамперед зорієнтовані на школярів та студентів, адже відіграють важливу екоосвітню функцію. Екологічний туризм може успішно поєднуватися із сільським.

На основі вивчення геопросторової організації туристичних дестинацій Вінницької області запропоновано шляхи удосконалення їх розвитку

диференційовані за виділеними субрегіонами. Розроблено рекомендації щодо оптимізації використання потенціалу та геопросторової організації туристичних ресурсів у розрізі нових адміністративних районів регіону (після реформи 2020 року).

Головними напрямками розвитку дестинацій Вінницької області з урахуванням впливу екологічних чинників мають бути: підвищення ефективності управління розвитком дестинацій в умовах реформування системи адміністративно-територіального устрою; інформаційна політика на різних рівнях щодо популяризації туризму в регіоні як перспективного виду рекреаційної та підприємницької діяльності; формування системи моніторингу та інформування щодо стану навколишнього природного середовища в регіоні для потреб туризму; проведення спеціальних наукових досліджень щодо оптимізації геопросторової організації туристичних ресурсів області; подальший розвиток екологічної та туристичної освіти у закладах як вищої, так і середньої освіти; розробка і узгодження стратегічної документації щодо розвитку туризму на державному та регіональному рівнях; налагодження нових форм міжнародної співпраці у сфері туризму та екологічної безпеки; активізації інноваційного розвитку туризму, формування сучасних туристичних кластерів.

Ключові слова: туризм, туристичні ресурси, потенціал, оптимізація, оцінювання, геопросторова організація, дестинація, районування.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Волошин І. М., Карпин Д. С., Ненько К. В. Туристично-інтелектуальні ресурси Вінницької області та їхнє геопросторове розміщення. *Вісник Львівського університету. Сер. Географічна*. 2013. Вип. 42. С. 27–37. (Особистий внесок автора: укладено картосхему поширення туристично-інтелектуальних ресурсів Вінницької області).

2. Волошин І. М., Цесьців Д. С. Геопросторове розміщення дерев'яних церков Вінничини. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Сер. Географія*. 2015. Вип. 42. № 2. С. 106–114. (Особистий внесок автора: укладено картосхеми геопросторового поширення дерев'яних церков Вінницької області та запропоновано рекомендації для їх популяризації).

3. Цесьців Д. С. Репрезентативні туристичні ресурси окремих районів Вінницької області. *Географія та туризм*. 2016. № 37. С. 140–153.

4. Цесьців Д. С. Еколого-географічний аналіз розвитку туристичних дестинацій Вінницької області. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Сер. Географія*. 2020. Вип. 49. № 2. С. 135–146.

5. Цесьців Д. С., Волошин І. М. Геопросторова організація дестинацій Вінницької області України. *Science and Education a New Dimension. Natural and Technical Sciences*, VIII(30). Issue : 244, 2020 Dec. P. 21–23. DOI: <https://doi.org/10.31174/SEND-NT2020-244VIII30-05> (Особистий внесок автора: проведено аналіз та укладено картосхему територіальних організацій туристичних дестинацій Вінницької області).

6. Khudoba V. V., Tsestiv D. S. Improvement of the methodology of evaluation of tourist potential of the region (on the example of Vinnitsa region). *East European Scientific Journal*. № 4 (68). 2021. P. 4–13. DOI: 10.31618/ESSA.2782–1994.2021.2.68.18 (Особистий внесок автора: здійснено оцінювання туристичного потенціалу адміністративних районів Вінницької області).

7. Tsestsiv D. S. Evaluation and optimization of the use of tourist resources of the region. *Journal of Education, Health and Sport*. 2021. № 4 (11). P. 167–176. DOI <http://dx.doi.org/10.12775/JEHS.2021.11.04.017>

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

8. Цесьців Д. С., Скабара Р. М. Актуальний стан і проблеми використання туристичних дестинацій Вінницької області. *Туристичний та готельно-ресторанний бізнес в Україні: проблеми розвитку та регулювання*: Матеріали VI Міжнар. ювілейної до 55-річчя ЧДТУ наук.-практ. конф. (Черкаси, 26–27 березня 2015 р.). Черкаси : видавець Чабаненко Ю. А., 2015. С. 248–250. *(Особистий внесок автора: запропоновано оптимізаційні заходи щодо використання туристичних дестинацій Вінницької області).*

9. Волошин І. М., Цесьців Д. С. Палаці Вінниччини як важливі об'єкти туристичного використання. *Перспективи розвитку туризму в Україні та світі* : зб. тез доп. I Міжнар. наук.-практ. конф. (Луцьк-Світязь, 21–23 травня 2015 р.). Луцьк: ЛНТУ. С. 54–57. *(Особистий внесок автора: досліджено та виділено найбільш популярні палаци Вінниччини, запропоновано рекомендації для їх туристичного використання).*

10. Цесьців Д. С., Волошин І. М. Сакральні дерев'яні святині Вінниччини. *Конструктивна географія і картографія: стан, проблеми, перспективи* : Всеукраїнська наукова конференція присвячена 15-річчю кафедри конструктивної географії і картографії Львівського національного університету ім. І. Франка (Львів, 14–15 травня 2015 р.). Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2015. С. 200–203. *(Особистий внесок автора: укладено картосхему сакральних дерев'яних споруд Вінниччини та проаналізовано їх територіальну диференціацію).*

11. Цесьців Д. С., Волошин І. М. Музеї Вінниччини. *Сучасний стан, проблеми та перспективи розвитку туризму у Західному регіоні України* : матеріали I Всеукр. студ. наук.-практ. конф. (Львів, 2–3 березня 2016 р.). Львів : ЛДУФК, 2016. С. 79–83. *(Особистий внесок автора: досліджено геопросторове поширення музеїв Вінниччини, укладено картосхему,*

запропоновано заходи щодо їх популяризації).

12. Волошин І. М., Цесьців Д. С. Рекреаційно-туристичні об'єкти Вінницької області. *Інноваційні технології в освіті, науці й виробництві* : II Наук.-практ. конф. (Луцьк, 17–18 травня 2016 р.). Луцьк, 2016. С. 53–56. *(Особистий внесок автора: виділено найбільш атрактивні рекреаційно-туристичні об'єкти Вінницької області та пріоритетні напрями для їх використання).*

13. Волошин І. М., Цесьців Д. С. Стан та перспективи розвитку сільського зеленого туризму у Вінницькій області. *Українська географія: сучасні виклики*: зб. наук. пр. Київ, 2016. Т. 2. С. 52–55. *(Особистий внесок автора: запропоновано перспективи розвитку сільського зеленого туризму у Вінницькій області).*

14. Цесьців Д. С. Сучасні особливості розвитку туристичних дестинацій Вінницької області. *Сучасні тенденції розвитку індустрії гостинності* : зб. тез доп. Міжнар. наук.-практ. конф. (26–27 листопада 2020 року, м. Львів). Львів : ЛДУФК ім. Івана Боберського, 2020. С. 292–294.

SUMMARY

Tsestiv D. S. Geospatial organization of tourist resources of Vinnytsia region. – Qualifying scientific work on the rights of the manuscript.

The dissertation on obtaining a scientific degree of the candidate of geographical sciences on a specialty 11.00.11 – constructive geography and rational use of natural resources. – Lesya Ukrainka Volyn National University of the Ministry of Education and Science of Ukraine, Lutsk, 2021.

The dissertation substantiates the theoretical and methodological foundations and develops practical approaches to optimizing the use of tourist resources in the region, on the example of Vinnytsia region.

It is established that the tourist potential of the region is a set of tourist resources, objects and properties of the territory, which are used or can be used in tourist activities. The main components of the region's tourism potential are geographical location, natural and historical-cultural tourism resources, infrastructure.

The study of the components and territorial structure of the region's tourism resources will provide opportunities for rational use of its tourism potential. As a result, it will be possible to prevent negative changes in natural complexes and loss of tourist attractiveness of territories.

Tourist zoning, in contrast to recreational, takes into account not so much the current state as opportunities for joint use of resources and facilities, united not only by natural preconditions and spatial organization of destinations, but also by infrastructure. The basic form of geospatial organization of tourist resources is a tourist center, which is formed by combining natural, historical, cultural and other tourist resources, infrastructure, government, concentration of tourist flows, the operation of which is aimed at meeting the needs of tourists.

The optimal and elementary form of geospatial organization of tourist resources can be considered a destination. The main characteristics of a tourist destination are: the availability of affordable tourist attractions that attract tourists, developed infrastructure and service staff that meet the needs of tourists. Tourism clusters are

modern forms of geospatial organization of tourism, which allow using resources rationally, improving approaches to business management, getting better results, etc.

Improved and adapted methods for assessing the potential of tourism resources in four regions, each of which also contains a number of sub-criteria: geographical location (geopolitical, transport, settlement system); natural tourist resources (geomorphological, hydrological, balneological, nature protection); historical and cultural tourist resources (architectural, event, biographical); infrastructure (accommodation facilities, museums, tourist routes). The score for each of the criteria is given in points (from one to five), where the highest score indicates the highest level of potential of the territory for a certain component of tourist resources.

It is revealed that the main components of natural resources of Vinnytsia region from the point of view of possibilities of their use in tourist activity are hydrological, geomorphological, and also nature protection. Natural tourist resources of Vinnytsia region are rich and diverse enough to organize on their basis the developed destinations of health, ecological, adventure and cognitive tourism.

The main historical and cultural preconditions for the formation and development of the tourist potential of Vinnytsia region are the ancient history of settlement, archeological, historical and architectural monuments, including traditional wooden churches, and palaces. The best provided with historical and cultural tourist resources are the central and southern districts of the region, especially those located along the rivers Southern Bug and Dniester. Prospects for the use of historical and cultural tourist resources of the region are to preserve and restore the most attractive sites, include them in popular excursion routes, develop local infrastructure, which will allow more active development of not only domestic but also inbound tourism.

Emphasis is placed on the destructive impact of tourism activities on the development of destinations, because the more intense the tourist flows, the greater the recreational load on the landscape. This causes their intensive change under the influence of anthropogenic activities, the essence of which is even broader than the recreational load, and also includes the activities of local people and businesses.

It is established that tourist destinations of Vinnytsia region are not used intensively at the present stage, as evidenced by statistics and observations. Important issues are the information and transport accessibility of resources and facilities that make up the tourist potential of the region for domestic and especially foreign tourists. The most popular types of tourism in the Vinnytsia region are: historical and cultural, health, religious and sports tourism. The main guarantee of positive impressions about the region is the tourist infrastructure. The state of the hotel industry in the region allows organizing the service of tourists in the most visited tourist centers with the provision of a full range of services.

Based on the analysis of the territorial structure of the tourist potential of the region, a component assessment of the potential of tourist resources of the region was carried out according to an improved methodology, which allowed identifying patterns and disproportions of geospatial organization of tourist resources of Vinnytsia region in terms of administrative districts. The calculated total scores on all of the four criteria made it possible to make an integrated assessment of the potential of tourist resources of the administrative districts of Vinnytsia region. The cartographic representation of the spatial distribution of the total score shows a tendency to decrease in the directions from the center to the north and south of the region, as well as from southwest to east.

The analysis of the geospatial organization of the main tourist destinations of the region is carried out and the tourist zoning is carried out. There are five tourist subregions - Central, Verkhnyobuzky, Prydnistrovskij, Prydniprovsky, Nyzhnobuzkij. The potential of the tourist resources of the Central subregion is the highest, which is due to its geographical location and the inclusion of the regional center. The lowest potential for tourism development is characteristic of the two eastern subregions - Prydniprovsky and Nyzhnobuzkij.

The important role of urbanization processes in the formation and development of tourist destinations in the region is emphasized, as well as the main directions of improving the system of monitoring the state of the environment for tourism are outlined. In Vinnytsia region, the development of rural tourism is promising, the

essence of which is not only in the residence of tourists in rural areas, but also in their involvement in traditional ways of farming and in general in the rural way of life. Recommendations for optimizing the development of rural tourism in the region are the formation of information databases, directories and other resources that would acquaint potential tourists with interesting historical, cultural and natural sites of the region, which are located in rural areas, information on the list of rural tourism estates, conditions of living there. It is important to map the relevant information, which gives tourists an idea of the geospatial features of rural tourism and allows you to effectively plan your travels.

In most areas of Vinnytsia region there are opportunities for eco-tourism in the form of one-day routes (ecological trails). Such routes are primarily aimed at schoolchildren and students, as they play an important environmental education function. Eco-tourism can be successfully combined with rural tourism.

Based on the study of the geospatial organization of tourist destinations in Vinnytsia region, the proposed ways to improve their development are differentiated by selected subregions. Recommendations have been developed to optimize the use of potential and geospatial organization of tourist resources in terms of new administrative districts of the region (after the Reform 2020).

The main directions of destination development in Vinnytsia region, taking into account the impact of environmental factors should be: increasing the efficiency of destination development management in terms of reforming the system of administrative-territorial organization; information policy at various levels to promote tourism in the region as a promising type of recreational and business activities; formation of a system of monitoring and informing about the state of the environment in the region for the needs of tourism; conducting special research on the optimization of geospatial organization of tourist resources of the region; further development of ecological and tourist education in institutions of both higher and secondary education; development and coordination of strategic documentation on tourism development at the state and regional levels; establishing new forms of international cooperation in the field of tourism and environmental security;

intensification of innovative development of tourism, formation of modern tourist clusters.

Key words: tourism, tourist resources, potential, optimization, estimation, geospatial organization, destination, zoning.

LIST OF SCIENTIFIC PUBLICATIONS

Scientific works in which the main scientific results of the dissertation are published:

1. Voloshyn I. M., Karpyn D. S., Nenko K. V. Tourist and intellectual resources of Vinnytsia region and their geospatial location. *Bulletin of Lviv University. Series : Geographical*. 2013. Vyp. 42. P. 27–37. (Personal contribution of the author: a map of the tourism intellectual resources distribution of Vinnytsia region).

2. Voloshyn I. M., Tsestiv D. S. Geospatial location of wooden churches in Vinnytsia. *Scientific notes of V. Hnatiuk Ternopil National Pedagogical University. Series: geography*. Ternopil : SMP «Type». № 2 (Issue 39). 2015. P. 106–114. (Personal contribution of the author: Cartohames of geospatial distribution of wooden churches of Vinnytsia region are compiled and guidelines for their popularization).

3. Tsestiv D. S. Representative tourism resources of some Vinnytsia region districts. *Geography and tourism*. 2016. № 37. P. 140–153.

4. Tsestiv D. S. Ecological and geographical analysis of the tourism destinations development in Vinnytsia region. *Scientific notes of V. Hnatiuk Ternopil National Pedagogical University. Series: geography*. Ternopil : SMP «Type». №2 (Issue 49). 2020. P.135–146.

5. Tsestiv D. S., Voloshyn I. M. Geospatial organization of destinations of Vinnytsia region of Ukraine. *Science and Education a New Dimension. Natural and Technical Sciences*. VIII (30). Issue: 244. 2020 Dec. P. 21–23. DOI: <https://doi.org/10.31174/SEND-NT2020-244VIII30-05> (Personal contribution

of the author: the analysis is carried out and the map of territorial organization of tourism destinations of Vinnytsia region are carried out).

6. Khudoba V.V., Tsestiv D. S. Improvement of the evaluation methodology of tourism potential of the region (on the example of Vinnitsa region). *East European Scientific Journal* No. 4 (68). 2021. P. 4–13. DOI: 10.31618/ESSA.2782–1994.2021.2.68.18 (*Personal contribution of the author: assessment of the tourist potential of the Vinnytsia region administrative districts*).

7. Tsestiv D. S. Evaluation and optimization of the use of tourist resources of the region. *Journal of Education, Health and Sport*. 2021. № 4 (11). P. 167–176. DOI <http://dx.doi.org/10.12775/JEHS.2021.11.04.017>

Scientific works that certify the approbation of the dissertation materials:

8. Tsestiv D. S., Skabara R. M. The current state and problems of using tourist destinations in Vinnytsia region. Proceedings of the VI International Jubilee to the 55th anniversary of ChSTU scientific-practical conference «*Tourism and hotel and restaurant business in Ukraine: problems of development and regulation*. (March 26–27, 2015. Cherkasy) : in 2 volumes. Ministry of Education and Science of Ukraine, Cherkasy. state Technol. Un-t. Vol.1. Cherkasy : publisher Chabanenko Yu. A., 2015. P. 248–250. (*Personal contribution of the author: optimization measures for the use of tourism destinations in Vinnytsia region are proposed*).

9. Voloshyn I. M., Tsestiv D. S. Palaces of Vinnytsia region as important objects of tourist use. *Prospects for tourism development in Ukraine and the world: I International scientific-practical conference. Collection of abstracts*. (May 21–23, 2015, Lutsk–Svityaz). P. 54–57. (*Personal contribution of the author: the most popular palaces of Vinnytsia region are highlighted and recommendations for their tourism are proposed*).

10. Tsestiv D. S., Voloshyn I. M. Sacred wooden shrines of Vinnytsia region. *Constructive geography and cartography: state, problems, prospects: All-Ukrainian scientific conference dedicated to the 15th anniversary of the Department of Constructive Geography and Cartography of Ivan Franko National University of Lviv*

(May 14–15, 2015). Lviv. P. 200–203. (*Personal contribution of the author: a map of sacred wooden shrines of Vinnytsia region is made and their territorial differentiation is analyzed*).

11. Tsestiv D. S., Voloshyn I. M. Museums of Vinnytsia. *Current state, problems and prospects of tourism development in the Western region of Ukraine: materials I All-Ukrainian. stud. Scientific-practical conf.* Lviv : LDUFK, 2016. P. 79–83. (*Personal contribution of the author: the geospatial distribution of museums of Vinnytsya was investigated, a potosom concluded, measures are proposed for their popularization*).

12. Voloshyn I. M., Tsestiv D. S. Recreational and tourist facilities of Vinnytsia region. II Scientific-practical conference «*Innovative technologies in education, science and production*» : abstracts. Lutsk, May 17–18, 2016. P. 53–56. (*Personal contribution of the author: the most attractive recreational and tourism objects of Vinnytsia region are allocated and priority areas for their use is determined*).

13. Voloshyn I. M., Tsestiv D. S. Status and prospects of rural green tourism in Vinnytsia region. *Ukrainian geography: modern challenges: coll. science papers.* Kyiv, 2016. Vol. 2. P. 52–55. (*Personal contribution of the author: prospects for the development of rural green tourism in the Vinnytsia region are proposed*).

14. Tsestiv D. S. Modern features of tourism destinations development of Vinnytsia region. International scientific-practical conference «*Modern trends in the hospitality industry*» (November 26–27, 2020). P. 292–294.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	19
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ГЕОПРОСТОРОВОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ТУРИСТИЧНИХ РЕСУРСІВ РЕГІОНУ.....	25
1.1. Теоретичні аспекти дослідження туристичних ресурсів регіону.....	25
1.2. Геопросторова організація туристичних ресурсів: принципи та форми.....	33
1.3. Методика дослідження геопросторової організації туристичних ресурсів регіону	55
Висновки до першого розділу.....	68
РОЗДІЛ 2. ПЕРЕДУМОВИ ТА ЧИННИКИ ФОРМУВАННЯ ТУРИСТИЧНИХ РЕСУРСІВ ВІННИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ	71
2.1. Природно-ресурсні передумови розвитку туризму	71
2.1.1. Кліматичні ресурси.....	72
2.1.2. Гідрологічні та геоморфологічні ресурси.....	76
2.1.3. Бальнеологічні ресурси.....	78
2.1.4. Біологічні ресурси та природно-заповідний фонд.....	79
2.2. Історико-географічні передумови формування туристичного потенціалу регіону.....	85
2.2.1. Археологічні туристичні ресурси	90
2.2.2. Архітектурні історико-культурні об'єкти	92
2.3. Соціально-економічні передумови формування туристичних ресурсів Вінницької області.....	101
2.4. Екологічні чинники формування туристичного потенціалу регіону...	108

2.5. Сучасні особливості розвитку туристичного комплексу Вінницької області.....	114
Висновки до другого розділу.....	123
РОЗДІЛ 3. ОЦІНЮВАННЯ І ШЛЯХИ ОПТИМІЗАЦІЇ ГЕОПРОСТОРОВОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ТУРИСТИЧНИХ РЕСУРСІВ ВІННИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ.....	125
3.1. Оцінка компонентної та територіальної структури туристичного потенціалу регіону	125
3.2. Аналіз форм геопросторової організації туристичних ресурсів.....	135
3.3. Напрями оптимізації використання туристичних ресурсів.....	142
Висновки до третього розділу.....	167
ВИСНОВКИ.....	171
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	177
ДОДАТКИ.....	200

ВСТУП

Актуальність теми. В сучасних умовах туризм, як і рекреація загалом, належить до групи галузей господарства і видів діяльності, які мають яскраво виражену ресурсну орієнтацію. Особливо актуальним є питання аналізу ресурсної складової туризму у регіональному вимірі.

Зважаючи на різноманітні природні туристичні ресурси, а також багату історико-культурну спадщину, Вінницька область володіє не лише великим туристичним потенціалом, а й має чудові можливості для формування та розвитку дестинацій лікувально-оздоровчого, екологічного, пригодницького та пізнавального туризму.

Саме вивчення особливостей використання туристичних ресурсів регіону для формування і функціонування дестинацій у просторовому вимірі та розробка рекомендації щодо оптимізації територіальної організації є актуальним завданням конструктивно-географічних досліджень.

У вітчизняній географії уже сформувалася певна теоретико-методологічна база досліджень різних аспектів використання туристичних ресурсів територій, основні положення якої викладені у працях В. Бабарицької, О. Бейдика, Т. Божук, Ж. Бучко, І. Волошина, Г. Денисика, М. Дністрянського, А. Доценка, Л. Ільїна, С. Іщука, С. Кузика, Н. Крачила, О. Любіцевої, М. Мальської, П. Масляка, О. Міщенко, Я. Олійника, В. Петліна, М. Пістуна, А. Степаненка, Л. Царика, О. Шаблія, П. Штойка та ін.

Проблеми територіальної організації розвитку туризму в різних регіонах України досліджені у працях Л. Атаман, Ю. Афанасьєва, І. Волошина, А. Гудзевича, В. Грабовецького, Я. Дашкевича, В. Євдокименка, Я. Ісаєвича, В. Кифяка, А. Кізюн, В. Кравціва, М. Лепкого, Р. Лозинського, О. Любіцевої, С. Макарчука, Т. Олексійчук, Є. Панкової, Н. Паньків, А. Романіва, М. Рутинського, Р. Сливки, В. Стафійчука, В. Худоби та ін.

Недостатність висвітлення геопросторової організації туристичних ресурсів в окремих регіонах, а також теоретико-методологічної бази їх

наукового аналізу, зумовлює необхідність проведення спеціального наукового дослідження, яке б дало змогу виявити новітні тенденції розвитку дестинацій різних видів туризму, визначити напрями та особливості оптимізації геопросторової організації потенціалу їх формування на прикладі конкретного регіону із використанням картографічних та статистичних методів, а також моделювання та прогнозування. Вищенаведені положення і зумовили актуальність обраної теми дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Виконане дослідження тісно пов'язане із тематикою науково-дослідних робіт кафедри туризму Львівського державного університету фізичної культури імені Івана Боберського, зокрема «Теоретико-методичні засади картографічного відображення геопросторового поширення туристично-рекреаційних об'єктів України» на 2016–2020 роки (затверджено на засіданні вченої ради Львівського державного університету фізичної культури протоколом № 8 від 19. 04. 2016 року).

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційної роботи є дослідження геопросторової організації туристичних ресурсів Вінницької області, розробка та обґрунтування рекомендацій для оптимізації їх використання.

Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити такі **завдання**:

- проаналізувати теоретико-методичні підходи до геопросторової організації туристичних ресурсів регіону;
- здійснити аналіз передумов та чинників формування туристичних ресурсів Вінницької області, виявити їх регіональні особливості та дослідити сучасний стан розвитку туристичних дестинацій Вінницької області;
- оцінити компонентну та територіальну структуру туристичного потенціалу Вінницької області;
- виокремити та проаналізувати форми геопросторової організації туристичних ресурсів Вінницької області;
- розробити рекомендації для оптимізації використання туристичних

ресурсів Вінницької області.

Об’єкт дослідження – туристичні ресурси Вінницької області.

Предметом дослідження є геопросторова організація туристичних ресурсів Вінницької області.

Методи дослідження. Дисертаційна робота виконана із застосуванням загально- та конкретно-наукових методів дослідження, зокрема, математико-статистичного аналізу, моделювання, картографічного, геоінформаційного, ретроспективного, дешифрування аерокосмічної інформації, польових досліджень та ін. Для опрацювання, збереження та візуалізації аналітичної інформації застосовано спеціальні програми, зокрема Microsoft Excel, Corel Draw.

Інформаційну базу дослідження становлять нормативно-правові акти України, статистичні дані Головного управління статистики у Вінницькій області, інших регіональних установ, низки міжнародних та національних громадських і наукових організацій, картографічні, аналітичні дані, а також результати власних досліджень автора.

Наукова новизна одержаних результатів.

Вперше:

– здійснено оцінку компонентної та територіальної структури туристичного потенціалу Вінницької області на основі якої укладено відповідні тематичні картосхеми;

– проведено аналіз геопросторової організації та потенціалу туристичних ресурсів Вінницької області в розрізі адміністративних районів за адміністративно-територіальним устроєм до 2020 року і чинним;

– рекомендовано та обґрунтовано систему напрямів і заходів оптимізації використання туристичних ресурсів Вінницької області із врахуванням сучасного адміністративно-територіального устрою області.

Удосконалено:

– методику оцінювання потенціалу туристичних ресурсів, яка адаптована для конкретного регіону і, на відміну від інших, базується на аналізі передусім

туристичних, а не рекреаційних ресурсів, а також на якісній оцінці шляхом ідентифікації найбільш важливих з точки зору організації туризму об'єктів (ресурсів) і вивчення їх геопросторової організації.

Набули подальшого розвитку:

- дослідження природно-ресурсного та історико-культурного туристичного потенціалу Вінницької області;
- вивчення тенденцій розвитку туристичних дестинацій Вінницької області.

Практичне значення одержаних результатів полягає у розробці напрямів удосконалення геопросторової організації та використання туристичних ресурсів Вінницької області з урахуванням сучасних тенденцій розвитку туристичної сфери та регіональних особливостей, процесів децентралізації в області.

Отримані в процесі дослідження теоретичні результати і практичні рекомендації впроваджено у діяльності таких установ, організацій та підприємств: Департаменту міжнародного співробітництва та регіонального розвитку Вінницької обласної державної адміністрації у процесі покращення умов для реалізації всіх видів туризму в регіоні та використання його туристичних ресурсів (довідка № 1367/0-6 від 10.06.2021 р.); Департаменту маркетингу міста та туризму Вінницької міської ради шляхом обґрунтування доцільності створення і удосконалення механізму функціонування та оптимізації використання туристичних ресурсів Вінницької області (довідка № 38-00-005-42771 від 22.06.2021 р.); Управління туризму та курортів Львівської обласної державної адміністрації з метою оптимізації використання туристичних ресурсів та їх потенціалу у Львівській області (довідка № 26-549/0/2-21 від 23.06.2021 р.); Управління туризму Департаменту розвитку Львівської міської ради шляхом використання удосконаленої автором методики оцінювання потенціалу туристичних ресурсів регіону, а також врахування запропонованих шляхів оптимізації геопросторової організації туристичних ресурсів (довідка № 2702-вих-53942 від 24.06.2021 р.); ТОВ «КОМПАС+»

(м. Вінниця) для оптимізації використання туристичних ресурсів Вінницької області (довідка № 547 від 27.04.2021 р.).

Основні результати дослідження також були впроваджені у навчальному процесі студентів спеціальності 242 «Туризм» першого (бакалаврського) та другого (магістерського) рівнів освіти денної та заочної форм навчання Львівського державного університету фізичної культури імені Івана Боберського під час викладання навчальних дисциплін «Туристичні ресурси України», «Географія туризму», «Регіональні туристичні дестинації» (довідка № 261а від 23.04.2021 р.).

Особистий внесок здобувача. Усі результати наукових досліджень, викладені у дисертації, отримані автором особисто. У випадку використання результатів наукових досліджень інших авторів наведені посилання на їхні праці. Здобувач дослідила, опрацювала та системазувала статистичні, фондові, картографічні матеріали щодо геопросторової організації туристичних ресурсів Вінницької області.

Апробація результатів дисертаційного дослідження. Основні теоретичні положення і практичні результати досліджень були апробовані на різного рівня науково-практичних конференціях, зокрема, на Всеукраїнській науковій конференції «Конструктивна географія і картографія: стан, проблеми, перспективи» присвяченій 15-річчю кафедри конструктивної географії і картографії Львівського національного університету імені Івана Франка (Львів, 2015); VI Міжнародній ювілейній до 55-річчя ЧДТУ науково-практичній конференції «Туристичний та готельно-ресторанний бізнес в Україні: проблеми розвитку та регулювання» (Черкаси, 2015); I Міжнародній науково-практичній конференції «Перспективи розвитку туризму в Україні та світі» (Луцьк-Світязь, 2015); II науково-практичній конференції «Інноваційні технології в освіті, науці й виробництві» (Луцьк, 2016); I Всеукраїнській науково-практичній конференції «Сучасний стан, проблеми та перспективи розвитку туризму у Західному регіоні України» (Львів, 2016); XX Міжнародній науковій конференції «Молода спортивна наука України» (Львів, 2016); Міжнародній

науково-практичній конференції «Сучасні тенденції розвитку індустрії гостинності» (Львів, 2020) та ін.

Публікації. Основні положення роботи викладено в 14 наукових працях, із них: 4 статті у фахових періодичних виданнях України, 3 статті у зарубіжних виданнях, 7 – публікацій у збірниках матеріалів конференцій.

Структура та обсяг дисертації. Основний зміст роботи викладено на 160 сторінках машинописного тексту. Дисертація складається із вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел із 248 найменувань, містить 17 таблиць, 28 рисунків, 3 додатки. Загальний обсяг дисертаційної праці – 212 сторінок.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ГЕОПРОСТОРОВОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ТУРИСТИЧНИХ РЕСУРСІВ РЕГІОНУ

1.1. Теоретичні аспекти дослідження туристичних ресурсів регіону

Туризм, як і рекреація загалом, належить до тої групи галузей господарства і видів діяльності, які мають яскраво виражену ресурсну орієнтацію. Особливо актуальним є питання аналізу ресурсної складової туризму у регіональному вимірі.

У науковій літературі часто ототожнюються поняття рекреації і туризму, тому теоретичні основи дослідження туристичних ресурсів є досить широкими і багато авторів трактують їх власне як рекреаційні (рекреаційно-туристичні) ресурси, вважаючи центральною складовою рекреаційного (рекреаційно-туристичного або туристичного) потенціалу території [12, 18, 48, 51 та ін.].

Рекреація (у перекладі з латині recreation) – відновлення. Розрізняють форми рекреації: туризм, лікування та відпочинок. Найбільш загальне визначення цього поняття дається в екологічній енциклопедії, рекреація – система заходів, пов'язана з використанням вільного часу людини для її оздоровлення, а також культурно-пізнавальної та спортивної діяльності поза межами постійного місця проживання. Важливою передумовою розвитку рекреації є наявність різних видів рекреаційних ресурсів [67].

У Положенні про рекреаційну діяльність у межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду України, затвердженому наказом Міністерства охорони навколишнього природного середовища України від 22.06.2009 р. № 330, рекреація – це відновлення за межами постійного місця проживання у визначених згідно із законодавством місцях природно-заповідних територій та об'єктів розумових, духовних і фізичних сил людини, що здійснюється шляхом загальнооздоровчого, культурно-пізнавального відпочинку, туризму, оздоровлення, любительського та спортивного рибальства, полювання тощо [48].

На відміну від рекреації, туризм передбачає довготерміновий (на термін від 24 годин) виїзд людини за межі постійного місця проживання з різною, однак не пов'язаною з оплачуваною діяльністю у місці тимчасового перебування метою. Однак швидкі темпи розвитку туризму і його пріоритетність у соціально-економічному розвитку регіонів та держав стали реальністю лише в останні десятиліття, тому теоретико-методологічні основи аналізу власне туристичних ресурсів територій усе ще мало розроблені.

Водночас навіть термін «рекреаційні ресурси» в науковий ужиток увійшов порівняно недавно. У 1960–1970 рр. Ю. Єфремов в одній зі своїх робіт до рекреаційних ресурсів рекомендував відносити місця відпочинку і туризму, живописні пейзажі, красиві і декоративні види організмів. У цей же період В. Нефедова запропонувала розглядати як рекреаційні ресурси такі елементи природи, як геологічну будову, рельєф, клімат, поверхневі і підземні води, рослинність і ґрунти. Б. Родоман рекомендував відносити до рекреаційних ресурсів тільки ті елементи географічного середовища, які можуть бути використані для відпочинку [70].

Розвиток цих ідей призвів до певної плутанини у поглядах на співвідношення рекреаційних і туристичних ресурсів. Зокрема В. Квартальнов вважав, що рекреаційні ресурси – частина туристичних ресурсів, що є природними і антропогенними геосистемами, тілами і явищами природи, артефактами, які володіють комфортними властивостями і споживчою вартістю для рекреаційної діяльності і можуть бути використані для організації відпочинку і оздоровлення певного контингенту людей у фіксований час за допомогою існуючої технології і наявних матеріальних можливостей [85]. Водночас за Н. Мироненко, рекреаційні ресурси – це об'єкти і явища природи, результати людської (антропогенної) діяльності, які можна використовувати для відпочинку, туризму і лікування [111].

Специфіка туризму зумовлює необхідність виділення окремого підходу до розуміння та класифікації туристичних ресурсів. Передусім слід звернути увагу на те, що, оскільки поняття рекреації є ширшим за поняття туризму, то

будь-які туристичні ресурси можна вважати рекреаційними, однак не усі рекреаційні ресурси мають туристичне значення.

Туристичні ресурси, як правило, поділяють на 2 групи – природні та історико-культурні (або соціально-культурні).

Природні ресурси в Українській екологічній енциклопедії трактуються, як елементи природи, що використовуються як джерело засобів існування людського суспільства. Розрізняють рекреаційні, мінеральні, земельні, кліматичні, водні, лісові та біологічні природні ресурси. В міру розвитку науки і техніки роль природних ресурсів дедалі зростає, збільшується й число галузей, що їх використовують. За таких умов великого значення набувають питання раціонального використання їх, відновлення й охорони окремих ресурсів та їхніх територіальних комплексів [67].

Природними передумовами рекреації виступають, перш за все, природно-територіальні і аквальні комплекси різних рангів, їх компоненти і окремі властивості, зокрема такі, як атрактивність, контрастність і ритм ландшафтів, можливість подолання перешкод, географічна специфіка екзотичність, унікальність або, навпаки, типовість, розміри і форми природних об'єктів і їх візуально-географічне положення [244].

Природні туристичні ресурси, з одного боку, входять до складу природного середовища як його компоненти (водні ресурси – частина гідросфери, мінеральні ресурси – частина літосфери), з іншого боку вони є складовою соціально-економічного життя суспільства. При цьому, природні тіла, явища, процеси і окремі елементи рельєфу часто виступають то як умови туристичної діяльності, то як ресурси. Це має вирішальне значення для розуміння механізму перетворення природних умов в ресурси [14].

У такому контексті, природні туристичні ресурси – це природні тіла, явища, процеси або окремі елементи рельєфу, які виявляються на певній площі протягом певного часу і які можуть бути використані для цілей туризму [45].

Однак існує група природних ресурсів, які безпосередньої участі в туристичній діяльності не беруть, а забезпечують нормальне функціонування

рекреаційно-туристичної інфраструктури. У цьому контексті, для прикладу В. Жученко, під природними туристичними ресурсами розуміє природні і природно-технічні геосистеми, тіла і явища природи, які володіють комфортними властивостями для рекреаційної (туристичної) діяльності і можуть бути використані для організації відпочинку і оздоровлення деякого контингенту людей протягом деякого часу [72].

Історико-культурні ресурси формують велику групу туристичних ресурсів, які мають соціально-культурне походження. Характерною рисою таких ресурсів є те, що їхня туристична цінність зростає з часом (історичний аспект), хоча саме час у багатьох випадках зумовлює, зокрема, руйнування архітектурних пам'яток і втрату їхньої туристичної привабливості.

Історико-культурні ресурси охоплюють визначні місця, споруди, а також території чи водні об'єкти, природно-антропогенні або створені людиною об'єкти незалежно від стану збереженості, що донесли до нашого часу цінність з археологічного, естетичного, етнологічного, історичного, архітектурного, мистецького, наукового чи художнього поглядів і зберегли свою автентичність [18].

Водночас існують і більш розгалужені схеми класифікації туристичних ресурсів. Зокрема, Н. Паньків виокремлює природні, антропогенні та соціально-економічні туристичні ресурси, відносячи до останніх і туристичну інфраструктуру (рис. 1.1).

Туристичні ресурси здійснюють вплив на геопросторову організацію туристичної діяльності, на формування туристичних районів і центрів, на їх спеціалізацію і економічну ефективність. Але це вплив непрямий. Він опосередкований соціально-економічними чинниками і, перш за все, об'ємом і структурою туристичного попиту [18].

Соціально-економічні показники охоплюють різні напрями діяльності, на які мають вплив місцеві органи виконавчої влади, і відображають стан економічного розвитку, інвестиційної, наукової та інноваційної діяльності, державних фінансів, підтримки бізнесу, споживчого ринку, населення та ринку

праці, житлово-комунального господарства, освіти та охорони здоров'я, рівня злочинності та екології [18].

Рис. 1.1. Класифікація туристичних ресурсів за Н. М. Паньків

Крім того, існують соціально-економічні об'єкти, які у туристичній діяльності трактуються то як умови, то як ресурси. Так, населення курортної місцевості є умовою туристичної діяльності, а частина його, яка може бути зайнята в оздоровчих закладах – це вже трудові ресурси.

Туристичні ресурси володіють низкою властивостей. По-перше, вони історичні, тобто можуть видозмінюватися під впливом туристичного попиту, техніко-економічних і соціальних чинників. Наприклад, стають туристичними ресурсами (об'єктами) болота, промислові підприємства, стара техніка і устаткування та ін. По-друге, вони територіальні, тобто займають великі площі; туризм як соціально-економічне явище вже зараз охоплює території, майже рівні за площею тим, що використовуються сільським і лісовим господарством. По-третє, володіють організуючою роллю, сприяючи геопросторовій організації туристичної діяльності, виникненню її нових форм [72].

Статистично найпривабливішими із туристичної точки зору є суміжні зони на стику різних середовищ (вода – суша, ліс – галявина, горб – рівнина і т.д.). У ідеалі, найпривабливіші стики граничної кількості контрастних середовищ: гори + море + різноманітне культурне середовище. Потреби соціокультурного освоєння територій – це основна причина і чинник перетворення сукупності тих або інших властивостей території в туристичні ресурси [116]. Водночас туристичні ресурси володіють ємкістю – тобто здатністю приймати певну кількість туристів (рекреантів), витримувати певні антропогенні навантаження без порушення стану екологічної і природної рівноваги [48].

Разом із комплексом передумов, чинників та властивостей регіону як суспільно-природної системи туристичні ресурси складають основу його туристичного потенціалу.

Маючи на увазі приналежність туризму до рекреаційної сфери, розглянемо спочатку основні підходи до визначення рекреаційного потенціалу території.

О. Шаблій та З. Касянчук визначають рекреаційний потенціал як систему природних і суспільних об'єктів, їх властивостей і відношень, які можуть використовуватись або використовуються з метою цілей оздоровлення чи відновлення (рекреації), поповнення, розширення чи нагромадження (аккумуляції) духовних і фізичних сил людини у вільний від основного виду її діяльності час [178].

В екологічній енциклопедії це поняття трактується, як сукупна продуктивність розвіданих природних ресурсів та культурних цінностей територій, які можуть бути залучені та використані для відпочинку, лікування, туризму [67].

Підсумовуючи вищенаведені визначення можна дійти до висновку, що все ж таки найпоширеніші підходи до розуміння рекреаційного потенціалу пов'язуються або з ресурсами, або з ефективним відпочинком. Водночас у

більшості визначень не наголошується на тому, що природні ресурси та унікальні природні комплекси необхідно використовувати з режимом охорони.

З огляду на це, Г. Будзович цілком слушно зазначає, що рекреаційний потенціал – це сукупність можливостей природних ресурсів, історико-культурних комплексів та об'єктів та соціально-економічних показників на певній території створювати умови для організованого туризму, відпочинку та інших видів рекреаційної діяльності з дотриманням режиму її охорони. На думку авторки, основними складовими рекреаційного потенціалу є природні ресурси, історико-культурні комплекси і об'єкти та соціально-економічні показники [18].

У контексті нашого дослідження заслуговує на увагу також, запропоноване У. Горбаль, визначення рекреаційно-туристичного потенціалу як системи природних, історико-культурних об'єктів та їхніх властивостей, які використовують (або які можна використовувати) у рекреаційно-туристичній діяльності [48].

Однак, на нашу думку, поняття туристичного потенціалу є дещо вузьким, ніж рекреаційно-туристичного, адже робить акцент на можливостях використання ресурсів та об'єктів території для потреб туризму, а не рекреаційно-оздоровчої діяльності, яка часто є короткотерміною і здійснюється у межах постійного місця проживання споживачів відповідних послуг.

За одним із визначень, туристичний потенціал території – ємне, багатоаспектне поняття, що охоплює сукупність природних, етнокультурних та соціально-історичних ресурсів, а також наявної господарської і комунікаційної інфраструктури території, що служать чи можуть служити передумовами розвитку певних видів туризму [105]. Однак наведене визначення, як і багато інших, надто конкретизує зміст туристичного потенціалу, зокрема, наголошуючи на включенні до нього лише окремих видів туристичних ресурсів для певних видів туризму.

Рис. 1.2. Структура туристичного потенціалу регіону*

*Складено автором

З огляду на це, ми пропонуємо визначення туристичного потенціалу регіону як сукупності туристичних ресурсів, об'єктів та властивостей території, які використовуються або можуть бути використані у туристичній діяльності. Туристичною діяльністю ми вважаємо організовані туристичні подорожі тривалістю понад 24 години, що здійснюються за заздалегідь визначеним маршрутом з рекреаційною, пізнавальною, оздоровчою та іншою метою. Відповідно, ми розмежовуємо поняття туристичного і рекреаційного потенціалу, які, хоча й досить подібні за змістом, в контексті аналізу можливостей для туристичного використання територій мають принципові відмінності. На наш погляд, основними компонентами туристичного потенціалу регіону є географічне положення, природні та історико-культурні туристичні ресурси, інфраструктура (рис. 1.2). Ці компоненти водночас є і

основними групами блоками туристичних ресурсів території.

У пропонованій нами схемі не відображені окремі компоненти туристичного потенціалу, які виокремлюються іншими авторами, такі як кліматичні, лісові ресурси та ін. Це зумовлено як специфікою регіонального рівня дослідження (на внутрішньорегіональному рівні, за винятком гірських місцевостей, кліматичні відмінності не мають вирішального значення для розвитку туризму), так і акцентом на туристичній, а не рекреаційній діяльності (наприклад, лісові масиви частіше використовуються саме для короткотермінової рекреації, а не для туризму).

На нашу думку, вивчення компонентної та територіальної структури туристичних ресурсів регіону забезпечить можливості для раціонального використання його туристичного потенціалу. Як наслідок з'явиться можливість запобігти негативним змінам природних комплексів та втраті туристичної привабливості територій.

1.2. Геопросторова організація туристичних ресурсів: принципи та форми

У контексті аналізу територіальної структури туристичних ресурсів території ключовим є поняття про територіальну рекреаційну (туристичну) систему (комплекс). Туристично-рекреаційні комплекси регіонального рівня є цілісними соціально спрямованими системами, у яких відбуваються процеси формування і розвитку, що концентруються в окремих місцях – центрах [37]. Центри з часом можуть об'єднуватися, деградувати, переміщуватися. Відповідно до класичного підходу, туристичний комплекс включає такі підсистеми:

1. Підсистема споживачів туристичного продукту. Це головна частина територіальної туристичної системи, заради якої функціонує система загалом. Вона визначає вимоги до інших підсистем, у залежності від соціально-демографічних, релігійних і національних особливостей туристів. Підсистема

споживачів характеризується обсягом і структурою їхніх потреб, вибірковістю і географією туристичного попиту, сезонністю і різноманіттям туристичних потоків.

2. Підсистема туристичних ресурсів є умовою задоволення туристичних потреб. Ці потреби є базою формування територіальної туристичної системи і володіють конкретною ємкістю, стійкістю, комфортністю, надійністю і атрактивністю. Туристичні ресурси характеризуються обсягом експлуатаційних запасів, площею поширення, періодом експлуатації і кратністю використання. Визначення потреби туристичних ресурсів базується на прогнозах розвитку туристичної діяльності. Таке прогнозування має ймовірнісний характер, бо туристичні потреби є динамічними і змінюються під впливом соціальних, економічних, екологічних умов.

3. Підсистема інфраструктури забезпечує як звичайну життєдіяльність туристів і персоналу, так і специфічну (лікування, оздоровлення, екскурсійну і спортивну) діяльність. Весь комплекс туристичних, рекреаційних і супутніх підприємств формує рекреаційно-туристичну інфраструктуру.

4. Підсистема обслуговуючого персоналу здійснює функції туристичного обслуговування і виробничо-технічне забезпечення рекреаційно-туристичних підприємств. Характеризується чисельністю персоналу, його професійним рівнем і кваліфікацією.

5. Підсистема органів управління забезпечує взаємодію всіх елементів територіальної туристичної системи через поточне і перспективне планування, розробку прогнозів розвитку, попиту, нормативно-законодавче та інформаційне забезпечення туристичної діяльності [57].

На різних територіальних ієрархічних рівнях існують відмінні цільові установки, пріоритети і умови оптимізації територіальних туристичних утворень. На рівні країни найбільш важливим є ранжування за цінністю туристичних ресурсів, встановлення режимів, що забезпечують охорону і раціональне використання найбільш цінних туристичних територій. На рівні регіонів пріоритетом є забезпечення балансу ресурсів і потреб населення та

туристів в місцях тривалого і короткотермінового відпочинку. На рівні окремих населених пунктів найбільш важливим є створення місць масового відпочинку мешканців поблизу місць їх проживання. Відповідно ведеться формування територіальних рекреаційних та туристичних систем національного, регіонального і місцевого значення.

Еволюція різних територіальних форм організації туристичної діяльності призвела до необхідності їх дефініції і класифікації, оцінки детермінованих відносин між об'єктами різного таксономічного рівня.

У контексті рекреаційно-географічних досліджень елементами територіальної організації продуктивних сил в рекреаційних районах є такі утворення: I – рекреаційний пункт – рекреаційне підприємство; II – мікрорайон (курорт) – рекреаційний вузол; III – частина підрайону – рекреаційний центр; IV – рекреаційний підрайон – рекреаційна агломерація; V – крупний рекреаційний підрайон – територіальний рекреаційний комплекс [57].

Відповідно, до класифікації запропонованої М. Поколновою [129], на першому рівні виділяють рекреаційний пункт, який є місцем розташування окремих рекреаційних підприємств в рекреаційному районі. Рекреаційний пункт є елементарною, неподільною таксономічною одиницею.

На більш високому рівні, в межах мікрорайонів формуються рекреаційні вузли, для яких характерним є таке поєднання підприємств різних галузей на курорті, за якого на основі використання всіх інженерних комунікацій досягається максимальний інфраструктурний ефект. Так, наприклад, при сумісному використанні систем водо-, тепло-, енергопостачання, очисних споруд, транспортних комунікацій ефект досягається за рахунок економії земельних, трудових, матеріально-технічних і фінансових ресурсів. Рекреаційні центри є найкрупнішими рекреаційними вузлами у районі. Вони виконують багатопрофільні функції [129].

За аналогією до прийнятих підходів до виокремлення територіальних структур рекреаційної діяльності можна узагальнити і особливості

геопросторової організації туристичної діяльності, маючи на увазі її принципові відмінності.

Головною формою організації продуктивних сил в туристичній сфері можна вважати туристичний комплекс регіону, який охоплює своєю діяльністю туристичні райони (субрегіони) і організує територію подібно до територіальних виробничих комплексів в великих економічних районах.

Головними принципами геопросторової організації туристичної діяльності, які визначають оптимальне поєднання елементів на території, є такі: відповідність туристичних підприємств специфіці території; транспортна доступність туристичних районів та дестинацій; максимальне задоволення функціональних вимог усіх елементів туристичних систем.

Територіальна структура туристичних районів – це ієрархічна система їх елементів, всередині і між якими існують тісні економічні зв'язки, які склалися внаслідок територіального поділу праці в туристичній галузі, використання основних форм організації продуктивних сил: кооперування, спеціалізації, комбінування, концентрації і дії закономірностей комплексності.

До головних критеріїв, які визначають вибір форм організації продуктивних сил в туристичному районі, потрібно віднести соціально-економічні фактори конкретної території, сукупність яких забезпечує протікання рекреаційного процесу на різних рівнях: від окремого підприємства до курорту чи дестинації.

До базисних чинників належать: чинник економіко-географічного положення, виробничих відносин, територіального поділу праці, природних умов і ресурсів, матеріально-технічної бази і додатковий чинник адміністративно-територіального поділу.

Географічне положення території визначає у значній мірі напрями і масштаби туристичних потоків, які можуть бути міжнародними, національними, районними, місцевими і приміськими. У зв'язку з цим розрізняють мікро-, мезо- і макрорівні географічного положення.

Туристичні райони, територіальні рекреаційні системи, туристичні комплекси, виникають, формуються і функціонують під впливом територіального поділу праці, бо територіальний поділ праці визначає спеціалізацію господарства і наявність (або відсутність) зв'язків між спеціалізованими територіями.

На регіональному рівні взаємозв'язок усіх територіальних і соціальних форм організації туристичної діяльності є необхідною умовою їх ефективного функціонування. Поділ території на просторово-територіальні одиниці базується на теорії районування або регіоналізації. Районування буває інтегральним і спеціальним або комплексним. Інтегральне районування базується на відокремленні окремих частин території на основі існуючих природних і суспільних даностей. Спеціальне районування обґрунтовує поділ території на основі відмінностей лише у певних сферах діяльності суспільства. Основою для відокремлення районів або регіонів в цілому виступають три групи критеріїв: природні, історичні і соціально-економічні, які мають певні відмінності для різних частин планети. В загальному сенсі всі перелічені групи критеріїв впливають на спеціалізацію виробництва певної продукції або послуг, в тому числі і рекреаційних, що призводить до розвитку територіального поділу праці [129].

Таким чином туристичне районування є одним з видів спеціалізованого районування і є комплексним. Воно дає змогу на науковій основі виокремлювати території з однорідною туристичною спеціалізацією, тобто виділення територій різного таксономічного рангу з певним набором туристичних ресурсів і відповідним набором послуг, відмінних від інших територій.

Туристичне районування, на думку М. Поколодної, є поділом території на таксономічні одиниці, які виокремлюються на основі спільності значень таких характеристик, як: спеціалізація туристичного господарства, структура ресурсів, напрямки їх освоєння й охорони, перспективи розвитку [129].

Туристичне районування території, на думку авторки, дозволяє:

- з найбільшою ефективністю визначити можливості використання тих або інших територій для цілей рекреації і туризму;
- виділяти нові туристичні райони різного порядку;
- виявляти нові туристичні ресурси й інші передумови для розвитку туризму в ще не освоєних місцевостях;
- переносити досвід розвитку туризму з одних районів в інші [129].

Соціальний аспект туристичного районування полягає в тому, що воно має проводитися з метою забезпечення оптимального функціонування туристичних підприємств і організацій різного порядку й виконання ними їхніх головних функцій.

Економічний аспект туристичного районування полягає в координації розвитку туристичної сфери з іншими економічними системами.

Географічний аспект туристичного районування міститься у виявленні особливостей територіального поділу праці в сфері рекреації і туризму, прогнозуванні перспективних функцій районів, напрямків, тенденцій і закономірностей туристичного освоєння території.

Екологічний аспект полягає у вивченні й створенні умов для раціонального використання, збереження та охорони туристичних ресурсів.

Туристичне районування базується на таких принципах:

- генетичному – таксономічні одиниці районування виділяються на підставі історичного аналізу територіальної організації туристичної сфери й прогнозу її розвитку;
- соціально-економічному – при районуванні враховується головна мета задоволення туристичних потреб, раціональне використання туристичних ресурсів, підвищення ефективності територіального поділу праці, зниження витрат на виробництво туристичних послуг;
- єдності туристичного районування з економічним або адміністративно-територіальним устроєм (використання цього принципу часто підлягає критиці, оскільки при його застосуванні порушуються принципи географічності, власне розповсюдження певних видів природних ресурсів та історизму, оскільки

адміністративні кордони дуже часто роз'єднують цілісні в природному та історичному відношенні території, і, навпаки, пов'язують мало схожі між собою території) [86].

Під умовами туристичного районоутворення варто розуміти загальні особливості природного й соціально-економічного середовища, у яких відбувається формування й функціонування туристичних районів. Природне середовище туристичного районоутворення розуміється як територіальне сполучення природних туристичних ресурсів і умов їхнього освоєння. Соціально-економічне середовище в туристичному районоутворенні представлене в двох якостях: ресурси соціально-економічного походження та зовнішня й внутрішня обстановка формування туристичних районів як системних утворень [130].

Під час вивчення умов туристичного районоутворення варто враховувати, що вони створюють лише передумови для функціонування й розвитку цих районів, а їхня фактична реалізація залежить від факторів формування туристичних районів, до яких належать:

- рівень комфортності й тривалості сприятливих кліматичних умов; розмаїття природних умов і ресурсів;

- насиченість і територіальне сполучення історико-культурних пам'яток; ступінь привабливості, атрактивності природних і історико-культурних пам'яток для основної маси туристів;

- рівень забезпеченості району транспортною інфраструктурою; рівень розвитку туристичної інфраструктури;

- рівень сервісу й кваліфікація робочого персоналу;

- природна ємність території та ін. [129].

Природно, що при проведенні туристичного районування, облік всіх перерахованих факторів і умов неможливий, у першу чергу, через відсутність даних по тих чи інших пунктах для деяких територій. Тоді районування проводиться з опорою на більше або менше для кожної території число факторів, які для цієї території мають більшу вагу [86].

Узагальнюючи наукові дослідження сутності рекреаційно-туристичного району, У. Горбаль виокремлює три основні підходи до розуміння цього поняття:

– як територія, придатна для організації відпочинку і туризму за умов наявності на ній туристичних ресурсів природного і антропогенного походження;

– як територія із спеціалізацією на туристичному обслуговуванні (галузевий економіко-географічний район, що ґрунтується на теорії територіального поділу праці);

– як соціально-географічний район, виділення якого засноване на різних позаекономічних підходах, здебільшого соціологічних і соціально-екологічних [48].

На нашу думку, оптимальним є перший підхід, однак він потребує певного уточнення з огляду на специфіку туристичної діяльності. Зокрема, в сучасних умовах придатною для організації рекреації є практично будь-яка територія, за умови наявності хоча б одного природного чи антропогенного рекреаційного об'єкта чи ресурсу. Водночас туристичне використання території є більш комплексним та вимагає наявності організованої системи атрактивних об'єктів та інфраструктури, на основі яких розробляються і реалізуються туристичні маршрути, формуються дестинації. Тому туристичне районування, на відміну від рекреаційного, враховує не стільки сучасний стан, як можливості для спільних напрямів туристичного використання ресурсів та об'єктів певних територій, що об'єднані не лише природними передумовами і просторовою організацією дестинацій, а й інфраструктурою (транспортні шляхи, заклади розміщення, музеї, наявні туристичні маршрути).

Виділяють такі загальні ознаки туристичних районів:

- час виникнення, історичні особливості формування;
- ресурси (природні, історико-культурні, інфраструктурні) і їхні територіальні сполучення;
- характер спеціалізації й ступінь її розвитку;

- потужність, географія, структура й динаміка туристичних потоків;
- рівень туристичного освоєння території району;
- наявність одного або більше рекреаційних центрів і органів керування;
- проблеми і перспективи подальшого розвитку [129].

Вчені дотримуються різних точок зору щодо класифікації та ієрархії одиниць туристичного районування.

Наприклад, Н. Мироненко і І. Твердохлебов пропонують виділяти такі таксономічні одиниці:

- туристична зона (сотні тисяч або десятки тисяч км²);
- туристичний район (сотні тисяч або десятки тисяч км²);
- туристичний підрайон (тисячі або сотні тисяч км²);
- туристичний мікрорайон (сотні км² або тисячі га);
- туристичний пункт (десятки або сотні га) [111].

Комплексне туристично-рекреаційне районування, представлене в Українській географічній енциклопедії, містить регіони, райони, підрайони. В цьому районуванні найвищою таксономічною одиницею є регіон, який є територіальною системою, куди входять системи тривалого і короткочасного відпочинку, санаторно-курортного лікування і туризму, а також управління, обслуговування, транспорту, переважно в межах економічного району. Характеризується територіальним поєднанням географічних і бальнеологічних ознак, чинників, які включають ландшафти та території поширення лікувальних й туристичних ресурсів, з достатніми транспортними зв'язками з районами концентрації [67].

Шаблій О. пропонує таку ієрархію рекреаційних територій:

- рекреаційний пункт – окремі засоби розміщення туристів, наприклад: санаторії, бази відпочинку й тощо;
- рекреаційний центр – окремий населений пункт із набором рекреаційних установ або окремих об'єктів, які є центрами формування рекреаційного вузла [178].

Базовою формою геопросторової організації туристичної діяльності є туристичний (рекреаційний) центр, що формується шляхом поєднання природних, історико-культурних та інших туристичних ресурсів, об'єктів інфраструктури, органів управління, концентрації туристичних потоків, функціонування якого спрямоване на якнайповніше задоволення потреб туристів.

Основними ознаками туристичного центру є:

- концентрація атрактивних та доступних туристичних ресурсів і об'єктів на невеликій території;
- наявність розвиненої туристичної та іншої інфраструктури;
- високий попит на відповідний туристичний продукт серед туристів.

Туристичний центр є базовою формою територіальної організації туристичної діяльності, однак в сучасних умовах для успішного його функціонування необхідним є її інноваційний розвиток, який дає змогу розширювати спеціалізацію таких утворень і набувати нових рис, перетворюючи їх у дестинації та кластери, що дають змогу оптимізувати використання туристичного потенціалу територій в сучасних умовах.

Водночас традиційні підходи до дослідження територіальної організації туристичної діяльності, на наш погляд, не відповідають сучасним тенденціям розвитку туристичної сфери і потребують суттєвого оновлення, зокрема, із застосуванням системного підходу.

Туризм є галуззю господарства, яка найактивніше розвивається за останні роки. Він приносить суттєві надходження в бюджет, сприяючи успішній діяльності малого і середнього бізнесу, забезпечуючи дохід людям, зайнятих в цій сфері, впливає на збереження і розвиток культурного потенціалу, веде до гармонізації стосунків різних країн і народів. Незважаючи на пандемію COVID-19, туризм все ще залишається вагомим складником соціально-економічного розвитку регіонів та держав.

З огляду на конструктивно-географічні засади наукового аналізу туристичного освоєння природних територій, оптимальною і елементарною

формою геопросторової організації туристичної діяльності, а отже і туристичних ресурсів, може бути дестинація. Туристична дестинація є функціональною структурою, яка пов'язує всі потрібні складові в одне ціле для реалізації туристичного продукту в конкретному місці та задоволення потреб клієнтів, тому з впевненістю можна сказати, що саме вона є одним з найважливіших елементів туристичної системи.

В перекладі з латинської мови «дестинація» (*destino*) означає «призначення; місцезнаходження». Існує надзвичайно багато визначень поняття «туристична дестинація». Вперше ми про нього дізнались завдяки данському вченому Нейлу Лейперу, який в 1979 р. ввів його в загальноприйнятий обіг. Офіційне пояснення терміну в ті часи звучало так: «туристична дестинація – це певна географічна територія, яка є привабливою для мандрівників» [185].

У 2007 р. Всесвітня туристична організація опублікувала своє трактування: «туристична дестинація – це територія, яка приваблює туриста, куди він здійснює свою подорож і де проводить певний час. Туристичні дестинації виділяються як центральний елемент в процесі формування та реалізації турпродуктів. Дестинація – це фізичний простір, в якому відвідувач проводить час, не менший ніж з однією ночівлею. Він (простір) включає туристичні продукти, такі, як послуги та атракції, туристичні ресурси в межах одного дня подорожі. Цей простір має фізичні і адміністративні кордони, які визначають спосіб управління ним, образи і перцепцію (сприйняття), що визначає їх ринкову конкурентоспроможність» [189]. Як ми бачимо, за майже 40 років, поняття значно вдосконалилось і стало більш вузькоспеціалізоване.

В інших популярних джерелах можна знайти такі визначення поняття «туристична дестинація»:

– країни, регіони, міста і інші території, які приваблюють туристів і є основними місцями локалізації туристичної діяльності та потоків туристів; місця максимальної концентрації відомих туристичних пам'яток, засобів розміщення, харчування, розваг, інших послуг економічного, соціального і фізичного впливу туризму [187];

– місце призначення туристичної подорожі, місце відвідування (територія, місцевість, місто, населений пункт, туристичний центр) особами, які не проживають постійно в даній місцевості і не належать до категорії місцевого населення [38];

– певна соціально-географічна місцевість, яку конкретний турист або цілий сегмент туристичного попиту вибирає метою поїздки. Має у своєму розпорядженні всі необхідні установи, організації, засоби розміщення, обслуговування та інфраструктуру розваг [91];

– система засобів і служб, діяльність яких спрямована на задоволення потреб туристів. Поняття «дестинація» охоплює різні географічні та просторові рівні – від території окремого туристичного об'єкта (готелю, ресторану, пляжу) до окремих країн, частин світу, материків [148];

– певна територія чи акваторія, де відбувається споживання туристичного продукту, і яка задовольняє (за рахунок своєї привабливості) потреби туристів / рекреантів наданням різноманітних послуг, умовами ресурсного та інфраструктурного забезпечення, а також ефективністю управління [17].

Проаналізувавши різні підходи до визначення поняття «туристична дестинація», варто відмітити, що основними її характеристиками є: наявність доступних туристичних об'єктів, що приваблюють туристів, розвиненої інфраструктури (засобів харчування, розміщення, розваг, транспортної розв'язки, інформаційної системи) та обслуговуючого персоналу, які задовільняють потреби туристів. Туристична дестинація розглядається комплексно, в взаємозв'язку елементів, які забезпечують подорож туристів і формують їх враження. З однієї сторони можна вважати, що продуктом є не туристичні ресурси, а ті відчуття, які отримує турист під час їх використання. В такому разі, межами дестинації виступають не географічні чи політичні кордони, а сформовані в підсвідомості відвідувачів об'єкти, частини єдиного продукту, який має туристичний бренд, імідж і репутацію. При цьому, туристична дестинація існує не тільки в фізичному стані, як частина землі, що має якості, які викликають туристичний інтерес, але і в психологічному.

Психологічний аспект передбачає сукупність очікувань туристів від відвідання дестинації, їх почуттів під час подорожі та особистих вражень, якими вони будуть ділитись з потенційними туристами після свого повернення. Елементи туристичної дестинації невіддільні одне від одного, їх комбінація створює унікальний туристичний продукт, який і формує туристичний попит і сприяє здійсненню поїздок [162].

Туристичні дестинації можна класифікувати за надзвичайно великою кількістю ознак. Найповніший поділ в своїй праці подала Т. Ткаченко (табл. 1.1).

Варто звернути увагу і на типологію дестинацій К. Горб, в якій більш детально розглянуто поділ за масштабом. В цій класифікації виділяють 5 рівнів туристичних дестинацій:

- нанодестинації (статуя, картина, унікальне дерево чи камінь);
- мікродестинації (озеро, вулкан, водоспад);
- мезодестинації (місто, область, національний парк);
- макродестинації (країна);
- мегадестинації (декілька країн) [148].

На нашу думку, цей поділ не є ідеальним і було б логічно прибрати з нього нанодестинації, адже, як ми уже знаємо, дестинацією не можна вважати тільки конкретний об'єкт, без наявності туристичної інфраструктури та супутніх послуг, які надаються туристам. Проте, якщо скоротити класифікацію до чотирьох рівнів, вона найкраще характеризує наявні масштаби туристичних дестинацій.

Важливо, щоб розробка туристичних дестинацій була направлена на стимулювання регіональних процесів кооперації виробників місцевого турпродукту і розвитку державно-приватного партнерства, які підвищують ефективність ведення бізнесу в сфері туризму, тим самим, роблячи цю сферу більш привабливою для підприємств.

Важливо, щоб розробка туристичних дестинацій була направлена на стимулювання регіональних процесів кооперації виробників місцевого

турпродукту і розвитку державно-приватного партнерства, які підвищують ефективність ведення бізнесу в сфері туризму, тим самим, роблячи цю сферу більш привабливою для підприємств.

Таблиця 1.1

Класифікація видів DESTИНАЦІЙ за Т. І. Ткаченко

	Ознака	Види (типи) DESTИНАЦІЙ
1.	За масштабами	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Туристичний регіон ✓ Країна ✓ Адміністративно-територіальна одиниця країни ✓ Туристичний об'єкт
2.	За стадією життєвого циклу	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Що народжується ✓ Що розвивається ✓ Зростаюча ✓ Рецесійна ✓ Стагнаційна ✓ Відроджувальна (комунікативна) ✓ Вмираюча (леталентна)
3.	За видами туризму	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Екологічна ✓ Сільська ✓ Зелена ✓ Пізнавальна ✓ Освітня ✓ Культурологічна ✓ Воєнна
4.	За цілями подорожі	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Комплексна ✓ Дозвіллева ✓ Спортивно-оздоровча ✓ Лікувальна ✓ Рекреаційно-оздоровча ✓ Ділова (службова, бізнес, навчання) ✓ Спеціалізована (релігійна, пізнавально-просвітницька та ін.)
5.	За ресурсною базою	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Природна ✓ Штучна ✓ Змішана
6.	За станом розвитку	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Реальна ✓ Перспективна: <ul style="list-style-type: none"> – Планова – Прогнозована

Продовження таблиці 1.1

7.	За ступенем навантаження	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Слабко навантажена ✓ Оптимально навантажена ✓ Максимально навантажена ✓ Перенавантажена
8.	За рівнем агрегації	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Мала ✓ Велика
9.	За ступенем агломерації	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Проста ✓ Складна
10.	За категорією споживачів	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Молодіжна ✓ Сімейна ✓ Універсальна

Варто зауважити, що дестинації, хоча у просторовому вимірі і накладаються на туристичні центри, функціонально мають відмінну структуру. Зокрема, дестинація об'єднує в собі ширше коло сфер і галузей економічної діяльності, а також має більш локальний характер (для прикладу, в межах великого туристичного центру можуть функціонувати кілька дестинацій).

З огляду на важливість інновацій у сучасному розвитку туризму як складової частини сфери обслуговування, а також пріоритетність конструктивно-географічних і прикладних аспектів розвитку дестинацій, на передній план виходять такі форми територіальної організації розвитку туризму, які б давали змогу оптимально поєднати зусилля різних суспільних груп, сфер та видів діяльності у напрямі підвищення конкурентоздатності місцевих громад та регіонів.

Однією з таких перспективних форм геопросторової організації туристичної діяльності є формування інноваційних кластерів (груп підприємств, фірм, організацій та установ, діяльність яких знаходиться в одній (чи споріднених) сферах бізнесу за економічними інтересами та регіональною ознакою). Перевага і новизна кластерного підходу полягають у тому, що він надає високої значущості мікроекономічній складовій, а також територіальному і соціальному аспектам економічного розвитку [245].

Кластерні об'єднання – на сьогоднішній день є однією з найефективніших

форм організації інноваційних процесів, форм регіонального розвитку, за якої на ринку конкурують вже не окремі підприємства, а цілі комплекси, які скорочують свої витрати завдяки спільній технологічній кооперації компаній. Об'єднання у кластери формують специфічний економічний простір з метою розширення сфери вільної торгівлі, вільного переміщення капіталу та людських ресурсів, а отже, виконують функції структуроутворюючих елементів глобальної системи [212].

Основна мета кластера – підвищити внутрішню та міжнародну конкурентоздатність його членів за рахунок комерційного і некомерційного співробітництва, наукових досліджень та інновації, освіти, навчання і заходів політики підтримки [213].

Термін «кластер» має багато значень. Кластери можуть представляти як невеликі, так і обмежено географічно середні мережі, або великі, так звані, «мегакластери», що займають велику територію.

З англійської мови термін «cluster» перекладається як гроно, букет, щітка, або як група, скупчення, зосередження (наприклад, людей, предметів), або як бджолиний рій. Кластер – це також, крім всього іншого, і математичний термін, що позначає фізично близьке розташування логічно пов'язаних об'єктів у межах однієї області [236].

Поняття кластеру представники різних наукових напрямів і шкіл трактують по-різному. Найбільш типові визначення наведено у таблиці 1.2.

Кластерна взаємодія має багато переваг, зокрема: зростання продуктивності праці, підвищена сприйнятливість до можливостей інновації та високої спеціалізації; розширений доступ до ринків збуту, спеціалізованих постачальників, послуг, кваліфікованої робочої сили, технологічних знань, підвищений рівень формування нових підприємств, більша гнучкість та ефект великого масштабу, спільна діяльність, колективна ефективність, синергетичний ефект.

Класифікаційну характеристику кластерів можна представити за низкою ознак:

- стадія розвитку (ембріональний, розвинений, зрілий);
- глибина кластера – основна змінна при оцінці стійкості (глибокий, мілкий, невизначеної глибини);
- динаміка зайнятості (зростаючий, зменшуваний, стабільний);

Таблиця 1.2

Визначення поняття кластера у зарубіжній та вітчизняній науці

Визначення	Автори	Рік
Кластери – це зосередження в географічному регіоні взаємозалежних підприємств та установ у межах окремої території.	Майкл Портер [131]	2005
Кластер – географічна концентрація подібних, суміжних або додаткових підприємств з активними каналами для бізнес-транзакцій, комунікацій та діалогу, що поділяють спеціалізовану інфраструктуру, робочі ринки та послуги і мають спільні можливості або загрози.	Н. Спасів, В. Хопчан [238]	2010
Кластер – це територіальне об'єднання взаємозалежних підприємств та установ у межах відповідного промислового регіону, що направляють свою діяльність на виробництво продукції світового рівня.	С. Соколенко [142]	2002
Кластер – це географічно локалізована сукупність виробничо-активних суб'єктів економічної діяльності з мотивованими та стійкими коопераційними відносинами	Г. Хасаєв, Ю. Міхєєв [154]	2003
Кластер в організації виробництва – це об'єднання взаємодоповнюваних підприємств, організацій і зв'язаних з ними за географічною й функціональною ознаками органів державного управління, наукових закладів тощо на засадах спільної діяльності на певній території з виробництва конкурентоспроможної на внутрішньому і зовнішньому ринках продукції та збільшення прибутків учасників кластера	М. Кропивко [92]	2010

*Складено автором за матеріалами [92, 131, 142, 154, 238]

– значимість (географічна) або за територіальним поділом праці (регіональні, що створюються в межах одного регіону і орієнтуються на наявну географічну концентрацію взаємопов'язаних галузей, державні (національні), що включають наявні діючі підприємства, організації та установи, розташовані у різних регіонах країни з орієнтацією на експорт, міжнародні, що зазвичай створюються на основі використання дешевої робочої сили і природних ресурсів малорозвинених країн та імпорту технологій з розвинених країн);

- ступінь відкритості кластера (впливає на залучення в регіон додаткових

ресурсів або функціонування кластера, що відбувається на використанні тільки своїх ресурсів);

– повнота використання первинного ресурсу (впливає на стійкість наявних сформованих груп кластерного спрямування: за меншої частки активного використання первинного ресурсу підвищується можливість його використання іншими підприємствами, які не входять у кластер, що зазвичай послаблює конкурентоздатність самого кластера);

– надійність каналів перерозподілу ресурсів (забезпечує стійкість логістичних потоків між підприємствами кластера);

– наявність державної підтримки провідної галузі кластера (здатність захисту інтересів наявного кластера, можливість одержання за рахунок взаємодії з державою додаткових конкурентних переваг);

– за галузевою належністю (міжгалузеві (таких більшість), які включають підприємства різних галузей, як традиційних, так і високотехнологічних, галузеві, коли всі члени кластера належать до однієї галузі);

– за структурою (кластери, які складаються насамперед з малих та середніх підприємств, що дає змогу поєднувати переваги наявного малосерійного виробництва з великомасштабним підходом;

– кластери, у яких великі компанії формують ядро, навколо якого групуються малі фірми); за рівнем взаємодії між членами кластера (кластери з вільними відносинами в асоціації, з регламентованими відносинами, діями між членами кластера, з несистемними відносинами);

– за характером зв'язків (виробничі, створені на базі промислових підприємств, які практично не підтримують відносин з наявними науково-дослідними організаціями, науково-технічні, які утворюються навколо університетів або включають їх до свого складу, у свою систему, змішані);

– за кількістю членів кластера (кластери, які складаються з невеликого числа (до 20 членів), кластери, які складаються із значного числа підприємств, організацій та установ (понад 20 членів);

– управління та географічне охоплення (макрокластери – групи

взаємопов'язаних та взаємодіючих галузей, окремих сегментів у межах країни в цілому, мезокластери – взаємопов'язані галузеві групи підприємств у межах конкретного регіону, мікрокластери – представляють рівень міста) [211].

Окремо слід розглядати поняття туристичного кластеру.

Туристичний кластер – це концентрація на певній території підприємств індустрії туризму, які взаємодіють між собою з метою створення туристичного продукту. Групи підприємств, що спільно використовують туристичні ресурси, інфраструктуру, ринок праці та взаємодоповнюють один одного [241].

Туристичні кластери є об'єднаннями туристичних і споріднених підприємств, які зазвичай взаємодіють із науковими та освітніми установами, органами місцевої влади для підвищення конкурентоспроможності туристичних послуг на зовнішніх ринках. У межах туристичних кластерів можливим є таке поєднання різних підприємств, які в одних ситуаціях конкурують між собою, а в інших – співпрацюють для вироблення певних спільних рішень, розроблення спільних ініціатив, хоча це здебільшого залежить від структури кластеру [245].

Визначальними умовами для формування туристичних кластерів є: близькість до ринків, доступність туристичних ресурсів, наявність висококваліфікованих спеціалістів у сфері туризму.

Для успішного розвитку туристичного кластера, необхідно, щоб до його складу входили конкурентоспроможні підприємства, регіон функціонування повинен визначатися особливими туристичними перевагами, необхідні географічна концентрація та близькість, особливий склад учасників а також зв'язки та взаємодія між учасниками кластеру.

Конкурентоспроможними вважаються такі підприємства, що характеризуються високим рівнем виробництва та експорту продуктів та послуг, а також високими економічними показниками діяльності. Переваги регіону для формування туристичного кластеру, полягають у: вигідному географічному положенні, наявності кваліфікованих кадрів і відповідно, навчальних закладів, що займаються їх підготовкою, високому рівні залучення інвестицій. Учасники кластера повинні географічно близько знаходитися один до одного задля

можливості активної взаємодії. Наявність робочих зв'язків та координація зусиль – одна із найважливіших умов успішної діяльності кластера.

Разом із такою особливою ознакою кластера, як територіальна локалізація підприємств, залучених в індустрію туризму, розроблені додаткові ознаки, наявність яких свідчить про існування кластера туризму на визначеній території:

- присутність на території туристичних організацій, що реалізують конкурентоспроможні турпродукти створюючи основу для розвитку суміжних з туризмом галузей, залучення місцевого населення в туристичну діяльність;

- існування стійких економічних зв'язків між організаціями орієнтованими на задоволення суспільних потреб у рекреації;

- наявність державних і некомерційних інститутів підтримки туристичної діяльності в регіоні;

- наявність унікальних туристичних ресурсів, що дозволяє створювати потужні туристичні бренди з меншими витратами;

- здатність турфірм території залучати туристів, що відрізняються високою вимогливістю до якості і складу туристичних послуг;

- існування на території необхідної інфраструктури [235].

Окрім цих ознак, важливе значення має ще одна характеристика – наявність стійкого попиту на туризм. Кластер, об'єднуючи однорідні туристичні підприємства та супутні організації, надає можливість зміцнити конкурентну позицію як окремого підприємства-учасника, так і регіону в цілому. Цілеспрямована концентрація зусиль при створенні туристичних продуктів здатна задовольнити потреби як внутрішнього, так і іноземного туриста.

Формування конкурентоспроможного туристичного кластера призводить до створення та просування бренду дестинації як одиниці кластера. Такий підхід детально описала і довела в своїй праці Т. Ткаченко: «практика туризму оперує наборами та комбінаціями туристично-рекреаційних послуг, формуючи комплексний пакет, який зазвичай підкріплений сукупністю видів туристичної (рекреаційної) діяльності, які можна назвати кластерами» [148].

Беручи за основу ці міркування, автор запропонувала функціонально-галузеву структуру туризму, підґрунтям якої є «взаємозв'язок між ланками, циклами, типовими комбінаціями циклів природних потреб людини та кластерами, поєднанням кластерів підсистем туризму, в яких реалізуються ці потреби у локальних, національних і міждержавних дестинація». При цьому виокремлено найтипівіші кластери туризму: курортно-оздоровчий, культурно-пізнавальний та діловий підкомплекс; спортивний комплекс; екологічний, релігійний та розважальний підкомплекси [148].

З урахуванням галузевої специфіки вирізняють такі типи кластерів [245]:

– дискретні кластери містять підприємства, що виробляють продукти (і пов'язані послуги), що складаються з дискретних компонентів, зокрема підприємства, що розвиваються навколо складальних підприємств і будівельних організацій;

– процесні кластери утворюються підприємствами, що належать до так званих процесних галузей, таких як: сільське господарство, харчова промисловість та ін.;

– інноваційні і «творчі» кластери розвиваються в так званих «нових секторах», таких як: інформаційні технології, біотехнології, нові матеріали, а також в секторах послуг, пов'язаних із здійсненням бізнесової, творчої й анімаційної діяльності (наприклад, великомасштабні івент-заходи). Інноваційні кластери передбачають створення нових компаній, що виникають в процесі комерціалізації технологій і результатів наукової діяльності, яка проводиться у вищих навчальних закладах і дослідницьких організаціях;

– туристичні кластери формуються на базі туристичних активів в регіоні і складаються з підприємств різних секторів, пов'язаних з обслуговуванням туристів, наприклад, туристичних операторів, готелів, сектора ресторанного бізнесу, виробників сувенірної продукції, транспортних підприємств та інших;

– транспортно-логістичні кластери містять комплекс інфраструктури і компаній, що спеціалізуються на зберіганні, супроводі і доставці пасажирів і вантажів. Кластер може містити також організації, обслуговуючі об'єкти

портової інфраструктури, компанії, які спеціалізуються на морських, річкових, наземних, повітряних перевезеннях, логістичні комплекси та ін. Транспортно-логістичні кластери розвиваються в регіонах, що мають істотний транзитний потенціал [245].

Кожний вид кластеру може доповнюватися активною туристичною діяльністю, адже інтерес туристів можуть викликати не лише досягнення машино- чи автомобілебудування, але й масові атрактивні заходи.

Умови формування кластерів, в основу яких покладено рекреаційний потенціал та територіальну спільність проектів, наведені на рис. 1.3.

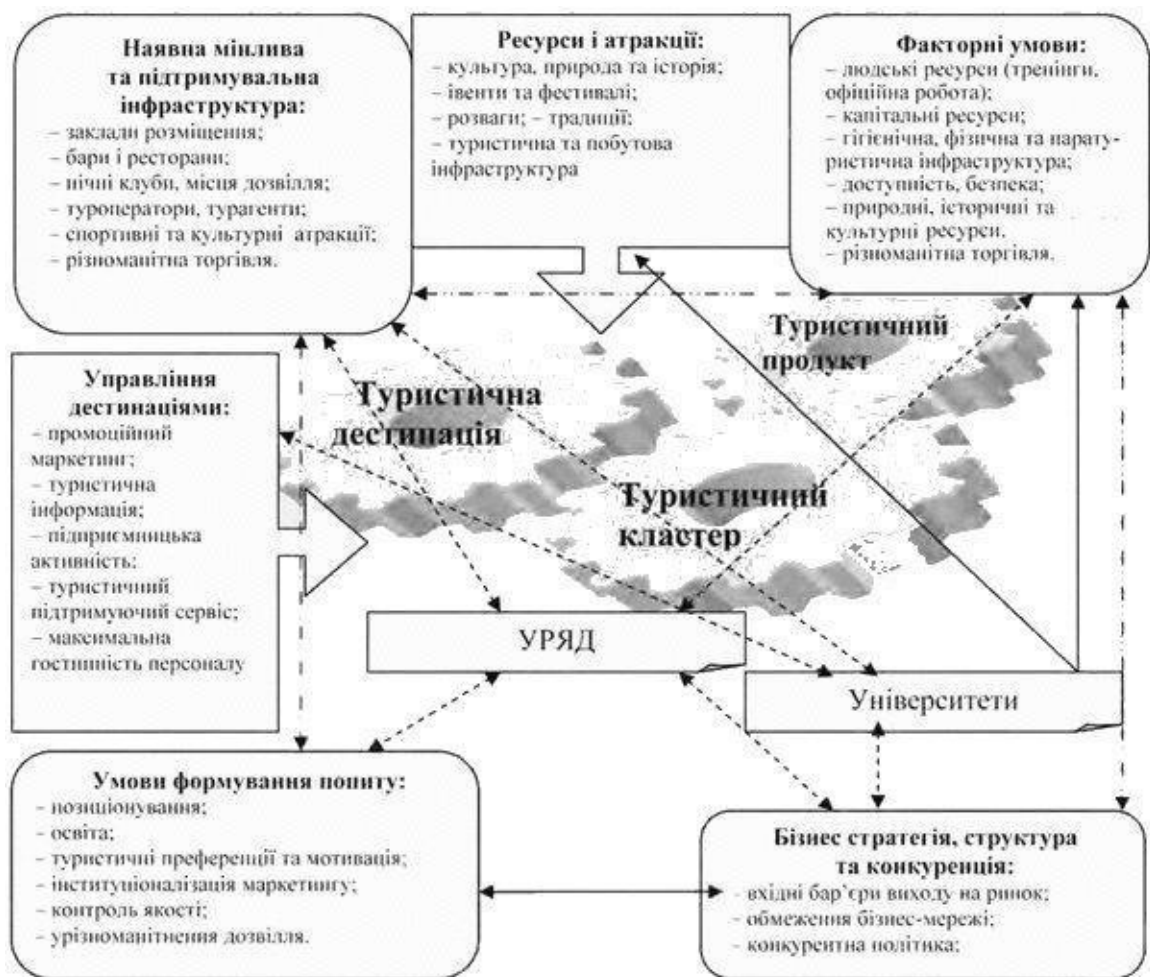

Рис. 1.3. Умови формування туристичних кластерів за Г. Михайліченко

Важливою складовою кластерного підходу є кластерна ініціатива, основною метою якої є – залучити організації, державу, дослідні інститути задля покращення результатів діяльності кластера та зміцнення його

конкурентоспроможності.

Діяльність кластера полягає у комплексному вирішенні проблем та завдань регіонального розвитку щодо підвищення конкурентоспроможності економіки регіону, переходу на інноваційну модель розвитку, вдосконалення інфраструктури та інше.

Отже, кластери – це інноваційний вид співпраці між підприємствами, завдяки якому відбувається активізація інвестиційної діяльності, за рахунок нових технологій, швидкого отримання інформації, спрощеного застосування новітніх технологій [64]. Туристичні кластери дають можливість раціонально використовувати ресурси, вдосконалювати підходи до правління підприємствами, отримувати кращі результати діяльності тощо.

Таким чином, кластерний підхід розвитку туризму може значно підвищити економічну ефективність туризму на рівні регіону через розвиток та удосконалення туристичної інфраструктури, створення туристичних продуктів та організації територій з врахуванням збереження навколишнього середовища, підвищення якості туристичних продуктів на регіональному та світовому ринку.

Отже, аналіз функціонування таких сучасних форм геопросторової організації туристичних ресурсів як дестинації та кластери дає змогу оптимізувати використання туристичного потенціалу відповідних території та здійснювати планування розвитку туристичної діяльності в їх межах.

1.3. Методика дослідження геопросторової організації туристичних ресурсів регіону

З огляду на специфіку туристичного потенціалу території більшість науковців пропонує вивчати геопросторову організацію туристичних ресурсів в два етапи.

1. На першому етапі необхідно виділити туристичний потенціал території як єдине ціле і визначити його територіальні межі. В план такого дослідження

вводять тільки ті компоненти природи і культурно-історичні об'єкти, які використовують або можуть використати в туристичних цілях. Виділення туристичного потенціалу території інколи ускладнене тим, що визначену територію використовують не тільки для рекреації і туризму, вона є складовою лісопромислових, агропромислових та інших комплексів. У таких випадках можна говорити про взаємне формування різних типів комплексів, які поєднані між собою певними зв'язками та пов'язані з іншими видами природно-ресурсного потенціалу. За критерій визначення територіальних меж туристичного потенціалу території багато вчених беруть інтенсивність туристичної діяльності. Можливим на цьому етапі є визначення економіко-географічного туристичного потенціалу території, який охоплює займану площу; просторове розміщення; розміщення щодо великих міст і міських агломерацій, транспортних магістралей, туристичних маршрутів загальнодержавного та міжнародного значення [145].

2. На другому етапі аналізують компонентну структуру туристичного потенціалу, зокрема природних і культурно-історичних ресурсів з погляду розвитку різних видів туризму та їхньої ролі в структурі господарства регіону. Перша ланка такого дослідження – вивчення концентрації певних видів туристичних ресурсів у районі, міри їхньої освоєності, доцільність подальшого освоєння і можливість розвивати нові види туризму. Другою ланкою компонентного дослідження туристичного потенціалу території є аналіз ролі всіх ресурсів у формуванні певних видів туризму. Третя ланка компонентного дослідження туристичного потенціалу території полягає в розробці шляхів подальшого розвитку тих видів туризму, яким відповідають найсприятливіші туристичні ресурси і природокористування [48].

Один з варіантів методики оцінки потенціалу природних туристичних ресурсів навів О. Бейдик [9]. Методику цього автора можна використовувати в регіональних і локальних конструктивно-географічних дослідженнях. У природному блоці О. Бейдик виділив такі ресурси: геологічні (спелеологічні), орографічні, кліматичні, гідрографічні, рослинні, тваринного світу. Вибір цієї

групи відображає значимість цих ресурсів для організації туристичної діяльності.

Зокрема, бал оцінки спелеологічних ресурсів регіону О. Бейдиком визначено з урахуванням: 1) закарстованості; 2) довжини порожнин; 3) глибини порожнин. У разі оцінювання орографічних ресурсів до уваги брали якісні характеристики рельєфу, враховували найвідоміші гірські вершини в межах тієї чи іншої області. Кліматичні ресурси оцінено за показниками: 1) середня температура липня; 2) тривалість періоду з температурою понад +10°C; 3) річна кількість опадів. У разі оцінювання гідрографічних ресурсів враховували площі актуальних смуг і рекреаційних акваторій морів, актуальних смуг та акваторій річок, озер, водосховищ. Під час бального оцінювання рослинних ресурсів до уваги брали дві характеристики лісопокритої площі території (лісам як вагомійшому для організації рекреації та туризму типу рослинності віддавали перевагу порівняно з іншими типами – рослинністю степів, луків, боліт): 1) площу лісів; 2) залісненість території. Бальну оцінку мисливсько-промислових тварин (тваринних ресурсів) виконували за такими складовими: 1) щільності заселення лисиці звичайної; 2) поширення та щільності заселення куниці лісової та куниці кам'яної; 3) щільності заселення зайця-русака; 4) щільності заселення кабана; 5) щільності заселення оленя благородного; 6) щільності заселення козулі європейської; 7) щільності заселення лося європейського [48].

Інтегральний бал природного блоку О. Бейдик визначає як суму складових балів компонентної оцінки.

Природний туристичний потенціал органічно доповнюється багатим арсеналом пам'яток історії, культури, архітектури. Історико-культурні туристичні ресурси – це пам'ятки історії і культури, що створені людиною, мають суспільно-виховне значення, становлять пізнавальний інтерес і можуть бути використані в туристичній діяльності. До історико-культурних туристичних ресурсів належать пам'ятки історії, архітектури, мистецтва, етнографічні пам'ятки і пам'ятки народної творчості [90]. Бальну систему

оцінок історико-культурних туристичних ресурсів запропонував С. Кузик. У його методиці подано 13 підгруп, які отримані в результаті структуризації п'яти підвидів історико-культурних туристичних ресурсів. Кожна із підгруп характеризується логічним набором показників, які оцінюються за п'ятибальною шкалою [91].

До суспільно-історичних туристичних ресурсів різні автори включають архітектурно-історичні, біосоціальні, подієві ресурси, яким притаманна своя специфіка, ексклюзивний пізнавальний потенціал, методика дослідження. Суспільно-історичні туристичні ресурси є однією з головних складових туристичного іміджу території, важливим компонентом змісту туристичних карт. З аналізу опублікованих картографічних творів і спроби окреслити властивості об'єкта, які визначають його туристичну цінність, випливає, що пам'ятки історії та культури повинні мати на карті такі ознаки: матеріальність (чи втілена пам'ятка в матеріальний об'єкт); ступінь збереженості; форму, призначення і використання; хронологію; значення (цінність). Крім того, окремі види пам'яток можуть мати інші ознаки: зв'язок з історичними подіями та життям окремих видатних осіб; тип історичної події (для пам'ятників і пам'ятних місць); рід діяльності особи; архітектурний стиль тощо [48].

Розгорнута й деталізована методика дослідження архітектурно-історичних туристичних ресурсів розроблена також О. Бейдиком [9]. Основа бальної оцінки архітектурно-історичних ресурсів – кількість найвизначніших архітектурно-містобудівних споруд. Зрозуміло, що вона є однією з перших спроб методологічного осмислення феномена пам'яток архітектури у вітчизняній географії [48].

У разі бальної оцінки інфраструктурних туристичних ресурсів України розглядаються такі показники: 1) кількість закладів оздоровлення та відпочинку; 2) кількість туристичних готелів. Бал оцінки інфраструктурного блоку адміністративної одиниці визначають за загальною кількістю готелів, закладів оздоровлення та відпочинку [12].

Біосоціальні туристичні ресурси об'єднують культурно-історичні та інші

об'єкти, пов'язані з певним життєвим циклом або епізодом життя тієї чи іншої видатної особи (народження, діяльність, перебування, поховання). Подієві ресурси охоплюють найсуттєвіші прояви соціального та природного руху, знакові події в історії певної території (політичні, військові, культурні, економічні, екологічні). Цей різновид туристичних ресурсів уведений у вітчизняну рекреаційну географію О. Бейдиком, який запропонував і відповідну методику їхнього дослідження [9]. За основу бальної оцінки біосоціальних та подієвих ресурсів узято їх кількість.

Пропонована О. Бейдиком методика оцінювання туристичного потенціалу регіону у різних варіаціях неодноразово застосовувалася науковцями (Г. Будзович [18], В. Кравців [90], Н. Мандюк [103], Г. Чернова [174] та ін.).

Існують також вдалі спроби адаптації та удосконалення цієї методики для цілей конкретних регіональних, у тому числі конструктивно-географічних досліджень. У цьому контексті заслуговує на увагу методика оцінювання рівня розвитку туристично-рекреаційного комплексу регіону (на прикладі Волинської області) сформована Л. Черчик, І. Єрко, Н. Колендою та О. Міщенко (2007) [175]. Авторами розроблено чіткий алгоритм інтегрального оцінювання розвитку туризму в регіоні на основі відбору системи показників та індексного методу (рис. 1.4). Наступними етапами цієї методики є кластеризація та групування територій за розрахованими індексами, а також SWOT-аналіз.

Водночас завдання зазначеної методики є ширшими, ніж ті, що поставлені у нашому дослідженні, тому і набір показників і спосіб їх розрахунку у випадку оцінювання саме туристичного потенціалу регіону буде відрізнятися.

Дослідження присвячені оцінюванню рекреаційно-туристичного потенціалу регіону здійснювалися і на прикладі Вінницької області (Г. Чернова, 2007). Відповідно до застосованої авторкою методики, проводилась оцінка потенціалу суспільно-географічного положення; естетичної цінності території; забезпеченості родовищами мінеральних вод, лісовими, кліматичними, водними рекреаційними ресурсами; потенціалу природоохоронних об'єктів; історико-культурного потенціалу; транспортної забезпеченості території;

забезпеченості території санаторіями та закладами відпочинку, готельними підприємствами, закладами торгівлі та ресторанного господарства; рекреаційного навантаження території. Аналізувались також екологічна ситуація, адже вона може виступати лімітуючим або стимулюючим фактором, населення та трудові ресурси, які відносяться до основних компонентів розвитку рекреаційного потенціалу території [174].

Рис. 1.4. *Методика оцінювання рівня розвитку туристично-рекреаційного комплексу регіону за Л. Черчик, І. Єрко, Н. Коленди, О. Міщенко*

Результати застосування вказаної методики дали змогу достатньо повно охарактеризувати різні компоненти туристичного потенціалу регіону та вивчити їх геопросторову організацію. Однак з огляду на сучасні особливості розвитку туристичної сфери України та необхідність акценту на власне туристичній, а не рекреаційній діяльності в межах регіону, запропонована Г. Черновою методика потребує оптимізації.

Із цією метою ми пропонуємо здійснювати оцінювання потенціалу туристичних ресурсів регіону у розрізі адміністративних районів за чотирма компонентами, кожен з яких містить також низку складників:

- 1) географічне положення (геополітичне, транспортне, система розселення);
- 2) природні туристичні ресурси (геоморфологічні, гідрологічні, бальнеологічні, природоохоронні);
- 3) історико-культурні туристичні ресурси (архітектурні, події, біографічні);
- 4) інфраструктура (заклади розміщення, музеї, туристичні маршрути).

Оцінка по кожному із компонентів виставляється у балах (від одного до п'яти), де найвищий бал свідчить про найбільший рівень потенціалу туристичних ресурсів території за певним компонентом. Підставою оцінювання можуть бути як наявні статистичні дані, так і результати картографічного аналізу та експертних оцінок геопросторової організації туристичних ресурсів регіону. Варто зауважити, що для більш об'єктивного оцінювання туристичного потенціалу окремих територій, під час обробки статистичних показників дані щодо міст обласного підпорядкування додавалися до показників відповідних адміністративних районів.

Пропонована нами методика базується на таких основних положеннях:

– компонентна структура оцінювання формується шляхом узагальнення і відсіювання менш вагомих, з огляду на специфіку конкретного регіону показників (наприклад, кліматичних ресурсів) і виокремлення тих, які найбільш повно характеризують туристичний потенціал області;

– під час відбору компонентів і складників оцінювання також береться до уваги їх роль у формуванні саме туристичного, а не рекреаційного, потенціалу регіону, тобто переважна орієнтація на задоволення потреб туристів, а не місцевого населення;

– першочерговою підставою для виставлення балів за окремими складниками у більшості випадків є якісне оцінювання, що передбачає ідентифікацію найбільш важливих з точки зору організації туризму об'єктів (ресурсів) і вивчення їх територіального розподілу, а потім відбувається кількісне оцінювання, яке здійснюється переважно за наявності певних об'єктів, а не показниками забезпеченості, що дає змогу більш об'єктивно оцінити потенціал туристичних ресурсів території.

Компонент *«Географічне положення»* є важливим з огляду на роль просторового чинника у туристичній діяльності, який визначається локалізацією більшості туристичних ресурсів і об'єктів та їх транспортною доступністю для різних категорії туристів. Зокрема, під час оцінювання за окремими складниками враховувалась доступність туристичних дестинацій адміністративних районів області для місцевих туристів (головним чином мешканців міст), внутрішніх туристів з інших регіонів та іноземних туристів).

Оцінки за складником *«Геополітичне положення»* виставляються у залежності від розташування району відносно державного кордону. Райони, що безпосередньо межують з державним кордоном отримують оцінку 5 балів; їх райони-сусіди 1-го порядку – 4 бали; 2 порядку – 3 бали; 3 порядку – 2 бали; усі інші райони – 1 бал.

Складник *«Транспортне положення»* оцінюється шляхом картографічного аналізу розташування адміністративних районів області відносно різних категорії транспортних шляхів та вузлів та аналізу статистичних даних. 5 балів отримують райони, через територію яких проходять транспортні шляхи міжнародного значення, де розташовані аеропорти та найбільші залізничні вузли. У 4 бали оцінюється положення тих районів, через територію яких проходять транспортні шляхи національного

значення. Оцінювання решти районів за цим складником відбувається за показником щільності автомобільних доріг з твердим покриттям (км на 1000 км²): ті райони, де цей показник є вищим за 350, отримують 3 бали; ті, де він коливається у межах 320–350 – 2 бали; а де є нижчим на 320 – 1 бал.

Із точки зору можливості формування внутрішньорегіональних туристичних потоків важливим є аналіз складника *«Система розселення»*. Диференціація оцінок за цим складником відбувається залежно від розміру і кількості міських населених пунктів на території кожного з районів, а також загальної щільності населення у них. Зокрема, 5 балів отримує район, на території якого розташований обласний центр; 4 бали – райони із містами з населенням понад 20 тис. осіб. Решта районів за цим складником оцінюються за показником загальної щільності населення (осіб на км²): ті райони, де цей показник є вищим за 50, отримують 3 бали; ті, де він коливається у межах 40 – 50 – 2 бали; а де є нижчим на 40 – 1 бал.

Компонент *«Природні туристичні ресурси»* дає змогу оцінити можливість використання природних об'єктів різних видів у туристичній діяльності, а також проаналізувати роль природно-заповідного фонду у туристичному потенціалі територій.

Оцінки за складником *«Геоморфологічні ресурси»* диференціюються таким чином: якщо на території адміністративного району розташовані три і більше геоморфологічні туристичні дестинації, то виставляється оцінка 5 балів; якщо є дві такі дестинації – 4 бали; якщо є одна така дестинація – 3 бали; якщо таких дестинацій немає, але рельєф місцевості (за результатами картографічного аналізу і спостережень) є атрактивним із точки зору організації туризму, то виставляється 2 бали; решту районів отримують оцінку 1 бал.

Складник *«Гідрологічні туристичні ресурси»* оцінюється шляхом картографічного аналізу розподілу по території області річкової мережі та водоймищ. Найвищі бали (5) отримують адміністративні райони, через територію яких протікають найбільші річки регіону (Південний Буг і Дністер).

Решту районів за цим складником отримали такі оцінки: у 4 бали оцінено гідрологічні ресурси тих районів, на території яких розташовані 3 і більше гідрологічні об'єкти (річки, озера, ставки та ін.), що мають рекреаційно-туристичну цінність; у 3 бали – районів, де є 2 таких об'єктів; у 2 бали – якщо є лише 1 такий об'єкт і 1 бал – якщо гідрологічні туристичні об'єкти відсутні.

З огляду на його важливе туристичне значення окремо здійснюється оцінювання за складником *«Бальнеологічні туристичні ресурси»*. 5 балів отримують райони, на території яких розташовані бальнеологічні курорти національного значення; 4 бали – райони, де розташовані 3 і більше джерела мінеральних вод; 3 бали – де є 2 таких джерел; 2 бали – 1 джерело і 1 бал, якщо джерел мінеральних вод немає.

За складником *«Природоохоронні туристичні ресурси»* оцінюється наявність об'єктів природно-заповідного фонду, так і їх тип та частка у площі території району. Райони, на території яких розташовані 2 і більше природно-заповідні об'єкти загальнодержавного значення отримують 5 балів; якщо є лише 1 такий об'єкт – 4 бали. Решту районів отримують оцінки за часткою площ природно-заповідного фонду у їх території. Якщо ця частка вища за 2 %, то за складником *«Природоохоронні туристичні ресурси»* виставляється 3 бали; якщо 1–2 % – 2 бали; якщо нижче 1 % – 1 бал.

Вагоме значення для оптимізації розвитку пізнавального туризму має оцінювання туристичного потенціалу регіону за компонентом *«Історико-культурні туристичні ресурси»*. Окрім традиційного аналізу геопросторової організації пам'яток історії і культури, необхідно звернути увагу на події та біографічні ресурси, що в сучасних умовах, на наш погляд, є особливо перспективними.

За складником *«Архітектурні туристичні ресурси»* оцінювання відбувається шляхом вивчення територіальної структури архітектурних об'єктів різних видів, що мають туристичну цінність. Після ідентифікації таких об'єктів та їх нанесення на карту відбувається кількісне оцінювання у межах окремих районів за таким принципом: 5 і більше об'єктів – 5 балів; 4 об'єкти –

4 бали; 3 об'єкти – 3 бали; 2 об'єкти – 2 бали; 1 і менше – 1 бал.

Складник «Події туристичні ресурси» оцінюється з урахуванням територіального розподілу сучасних подій, які характеризуються атрактивністю для туристів. За результатами аналізу даних про фестивалі та інші події, що приваблюють туристів, і проводяться в області на сучасному етапі, бальне оцінювання здійснюється за таким принципом: проведення 4 і більше подій – 5 балів; 3 подій – 4 бали; 2 події – 3 бали; 1 події – 2 бали; якщо такі події відсутні – 1 бал.

Важливе значення для перспектив організації екскурсійного туризму має наявність на території об'єктів, що пов'язані з біографією відомих особистостей. Оцінювання за *складником «Біографічні туристичні ресурси»* здійснюється за результатами аналізу територіального розподілу відповідних об'єктів, за такою схемою: на території району розташовані 4 і більше об'єктів, що пов'язані з біографією відомих особистостей – 5 балів; 3 об'єкти – 4 бали; 2 об'єкти – 3 бали; 1 об'єкт – 2 бали; такі об'єкти відсутні – 1 бал.

Оцінювання за компонентом *«Інфраструктура»* базується на аналізі ролі і територіального розподілу закладів розміщення, у тому числі санаторно-курортних, музеїв та наявних туристичних (екскурсійних) маршрутів в регіоні. Підставою для виставлення балів кожному з районів є не забезпеченість такими об'єктами (на одиницю площі чи кількість населення), а їх наявність, що пояснюється, на нашу думку, більшою об'єктивністю такого оцінювання з точки зору організації саме туризму, а не рекреації.

За *складником «Заклади розміщення»* на підставі узагальнення статистичних даних про наявність в районі закладів розміщення різних типів оцінювання відбувається за такою схемою: 4 і більше закладів – 5 балів; 3 заклади – 4 бали; 2 заклади – 3 бали; 1 заклад – 2 бали; такі заклади відсутні – 1 бал.

Оцінювання за *складником «Музеї»* здійснюється таким чином: за наявність на території району 1 музею виставляється 1 бал, якщо музеїв більше 5, то виставляється максимальна оцінка – 5 балів.

Суттєвим компонентом туристичного потенціалу території є прокладені туристичні маршрути, які уже використовуються для організації різних видів туризму. За результатами аналізу туристичного ринку регіону формується перелік організованих туристичних маршрутів та об'єктів, через які вони проходять, а потім вивчається їх територіальний розподіл за районами області. Бальне оцінювання за складником «Туристичні маршрути» здійснюється за такою схемою: 4 і більше маршрути – 5 балів; 3 маршрути – 4 бали; 2 маршрути – 3 бали; 1 маршрут – 2 бали; туристичні маршрути відсутні – 1 бал.

Загальний бал потенціалу туристичних ресурсів регіону (Птрз) розраховуємо за формулою 1, як суму сумарних балів по кожному із чотирьох компонентів:

$$\text{Птрз} = \text{ГП} + \text{ПТР} + \text{ІКТР} + \text{І} \quad (1),$$

де ГП – сумарний бал за складниками географічного положення;

ПТР – сумарний бал за складниками природних туристичних ресурсів;

ІКТР – сумарний бал за складниками історико-культурних туристичних ресурсів;

І – сумарний бал за складниками інфраструктури.

Наступним результатом застосування методики оцінювання туристичного потенціалу регіону є його туристичне районування, що дає змогу виокремити форми геопросторової організації туристичних ресурсів регіону різних рангів. На прикладі Вінницької області на сучасних методологічних засадах спробу туристичного районування здійснила І. Левицька, яка досліджувала розвиток туристично-рекреаційного потенціалу регіону як основу формування туристичного кластера [108]. Однак авторка ставила своїм завданням виокремлення перспективних туристичних зон та центрів регіону, а не загальний аналіз територіальної організації туристичної діяльності в регіоні. Власну схему рекреаційного районування Вінницької області пропонувала і Г. Чернова, яка на території Вінницької області виділила 55 елементів територіальної структури: шість рекреаційних районів Центральний (Середньобузький), Північний (Верхньобузький), Південний (Придністровський), Західний (Середньомурафський), Північно-Східний,

Південно-Східний; 13 рекреаційних центрів; 36 рекреаційних пунктів [95].

З урахуванням актуальних даних, на підставі аналізу результатів попередніх досліджень туристичної системи регіону, базуючись на традиційних принципах рекреаційно-туристичного районування, за результатами бального оцінювання та аналізу територіальної організації туристичних дестинацій регіону, ми також пропонуємо власну схему туристичного районування регіону, що має стати основою для розроблення системи заходів щодо оптимізації використання туристичних ресурсів області.

Отже, застосування методики бального оцінювання дасть змогу не лише виявити внутрішньорегіональні диспропорції та перспективні туристичні території, а й оптимізувати процеси управління розвитком туризму на регіональному рівні, зокрема, в контексті повноцінного використання можливостей туризму для розвитку місцевих громад.

Висновки до першого розділу

1. Поняття туристичного потенціалу є дещо вузьким, ніж рекреаційно-туристичного, адже робить акцент на можливостях використання ресурсів та об'єктів території для потреб саме туризму, а не рекреаційно-оздоровчої діяльності, яка часто є короткотерміною і здійснюється у межах постійного місця проживання споживачів туристичних послуг. Туристичний потенціал регіону – це сукупність туристичних ресурсів, об'єктів та властивостей території, які використовуються або можуть бути використані у туристичній діяльності. Основними компонентами туристичного потенціалу регіону є географічне положення, природні та історико-культурні туристичні ресурси, інфраструктура.

2. Туристичне районування, на відміну від рекреаційного, враховує не стільки сучасний стан, як можливості для спільних напрямів туристичного використання ресурсів та об'єктів певних територій, що об'єднані не лише природними передумовами і просторовою організацією дестинацій, а й інфраструктурою (транспортні шляхи, заклади розміщення, музеї, наявні туристичні маршрути).

3. Базовою формою геопросторової організації туристичної діяльності є туристичний (рекреаційний) центр, що формується шляхом поєднання природних, історико-культурних та інших туристичних ресурсів, об'єктів інфраструктури, органів управління, концентрації туристичних потоків, функціонування якого спрямоване на якнайповніше задоволення потреб туристів. Основними ознаками туристичного центру є концентрація атрактивних та доступних туристичних ресурсів і об'єктів на невеликій території; наявність розвиненої туристичної та іншої інфраструктури; високий попит на відповідний туристичний продукт серед туристів. Для успішного його функціонування необхідним є її інноваційний розвиток, який дає змогу розширювати спеціалізацію таких утворень і набувати нових рис,

перетворюючи їх у дестинації та кластери, що дають змогу оптимізувати використання туристичного потенціалу територій в сучасних умовах.

4. Оптимальною і елементарною формою геопросторової організації туристичних ресурсів може вважатися дестинація. Туристична дестинація є функціональною структурою, яка пов'язує всі потрібні складові в одне ціле для реалізації туристичного продукту в конкретному місці та задоволення потреб клієнтів, тому з впевненістю можна сказати, що саме вона є одним з найважливіших елементів туристичної системи. Основними характеристиками туристичної дестинації є: наявність доступних туристичних об'єктів, що приваблюють туристів, розвиненої інфраструктури (засобів харчування, розміщення, розваг, транспорт, інформаційні системи) та обслуговуючого персоналу, які задовольняють потреби туристів. Туристична дестинація розглядається комплексно, в взаємозв'язку елементів, які забезпечують подорож туристів і формують їх враження.

5. Туристичні кластери є сучасними формами геопросторової організації туристичних ресурсів, які дають можливість раціонально використовувати ресурси, вдосконалювати підходи до правління підприємствами, отримувати кращі результати діяльності тощо. Кластерний підхід може значно підвищити економічну ефективність туризму на рівні регіону через розвиток та удосконалення рекреаційно-туристичної інфраструктури, створення туристичних продуктів та організації територій з врахуванням збереження навколишнього середовища, підвищення якості туристичних продуктів на регіональному та світовому ринку.

6. Методика оцінювання туристичного потенціалу регіону та геопросторової організації його туристичних ресурсів здійснюється за 4 компонентами, кожен з яких містить також низку складників: географічне положення (геополітичне, транспортне, система розселення); природні туристичні ресурси (геоморфологічні, гідрологічні, бальнеологічні, природоохоронні); історико-культурні туристичні ресурси (архітектурні, подієві, біографічні); інфраструктура (заклади розміщення, музеї, туристичні

маршрути). Оцінка по кожному із компонентів виставляється у балах (від 1 до 5), де найвищий бал свідчить про найбільший рівень туристичного потенціалу території за певним складником. Наступним етапом застосування методики є туристичне районування регіону та розробка цільових рекомендацій щодо оптимізації використання туристичних ресурсів виділених субрегіонів.

Результати дослідження опубліковані автором у працях [164, 169].

РОЗДІЛ 2. ПЕРЕДУМОВИ ТА ЧИННИКИ ФОРМУВАННЯ ТУРИСТИЧНИХ РЕСУРСІВ ВІННИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ

2.1. Природно-ресурсні передумови розвитку туризму

Основою розвитку туризму в регіоні є його природно-ресурсний потенціал, який є первинним стосовно інших елементів туристичного потенціалу, як от історико-культурної спадщини, яка формується на основі тих же природних умов і ресурсів, але в ретроспективі.

Варто зауважити, що на фоні інших регіонів України, за винятком гірських і приморських, Вінницька область є надзвичайно привабливою за географічними особливостями та положенням. Через середину області протікає р. Південний Буг, а також налічується 3 600 водних об'єктів загальною площею 100 тис. га. Область багата на мінеральні джерела з вмістом радону (Хмільник), лікувальними пелоїдами тощо.

Цікавими природними об'єктами в межах області є Дністровський каньйон, утворений тектонічними рухами та водними потоками. Найбільша його частина (150–180 м) розміщена в районі Могилева-Подільського. У каньйоноподібних долинах протікають також ліві притоки Дністра Лядова, Коропець, Жван, Немія. Річка Дністер належить до найбільш атрактивних природних об'єктів, що дає змогу розширювати водні та пішохідні туристичні маршрути [168].

За характером рельєфу Вінницька область належить до двох фізико-географічних областей – Придніпровської і Подільської височин. Переважає рівнинна територія, густо розчленована річковими долинами Південного Бугу та лівих приток Дністра. Загалом поверхня знижується з північного заходу на південний схід. У південно-західній частині області висоти сягають 362 м, у північно-східній абсолютна висота не перевищує 322 м [201].

Область займає майже 4,5 % території України. На південному заході Вінниччини, по річці Дністер, на ділянці 191 кілометра проходить державний кордон з Республікою Молдова [195].

Вінницька область лежить у межах лісостепової зони. На території області поширені ліси з дуба (*Quercus robur* L. f. *fastigiata* (Lam) D. C.), граба (*Carpinus*), липи (*Tilia*), ясена (*Fraxinus excelsior* L.), клена (*Acer* L.), в'яза (*Ulmus* L.). Ґрунти в основному опідзолені (близько 65 %). На північному сході області переважають чорноземи, в центральній частині – сірі, темно-сірі, світло-сірі, на південному сході й у Придністров'ї – глибокі чорноземи і опідзолені ґрунти. Понад 70 % території області розорано [195].

На території області розташований Іллінецький метеоритний ударний кратер.

Отже, загалом природні туристичні ресурси Вінницької області є достатньо багатими та різноманітними для організації на їх основі розвинених дестинацій лікувально-оздоровчого, екологічного, пригодницького та пізнавального туризму. Водночас природні туристичні ресурси нерівномірно розподілені по території області, що зумовлює необхідність проведення ґрунтовної оцінки та оптимізації рекреаційно-туристичного використання туристичного потенціалу області.

Однак окремі компоненти природних туристичних ресурсів регіону потребують детальнішого аналізу.

2.1.1. Кліматичні ресурси

Клімат області – помірно континентальний, середня температура січня: -5°C , середня температура липня: $+20^{\circ}\text{C}$; річна кількість опадів: 520–590 мм, з них 80 % випадають в теплий період.

За своїм географічним розташуванням територія області знаходиться у сфері впливу насичених вологою атлантичних повітряних мас, та периферійної частини сибірського (азійського) антициклону, для якого характерні сухі

холодні континентальні повітряні маси. На клімат впливають також повітряні маси з Арктики та Середземномор'я [201].

У літню пору переважають вологі вітри західного та північно-західного румбів, найбільший їх вплив спостерігається на північний захід від лінії Могилів-Подільський – Гайсин. В холодну пору (жовтень – квітень) відчутний вплив (особливо на південний схід від цієї лінії) сибірського антициклону з вітрами південних та південно-східних румбів [201] (рис. 2.1–2.2).

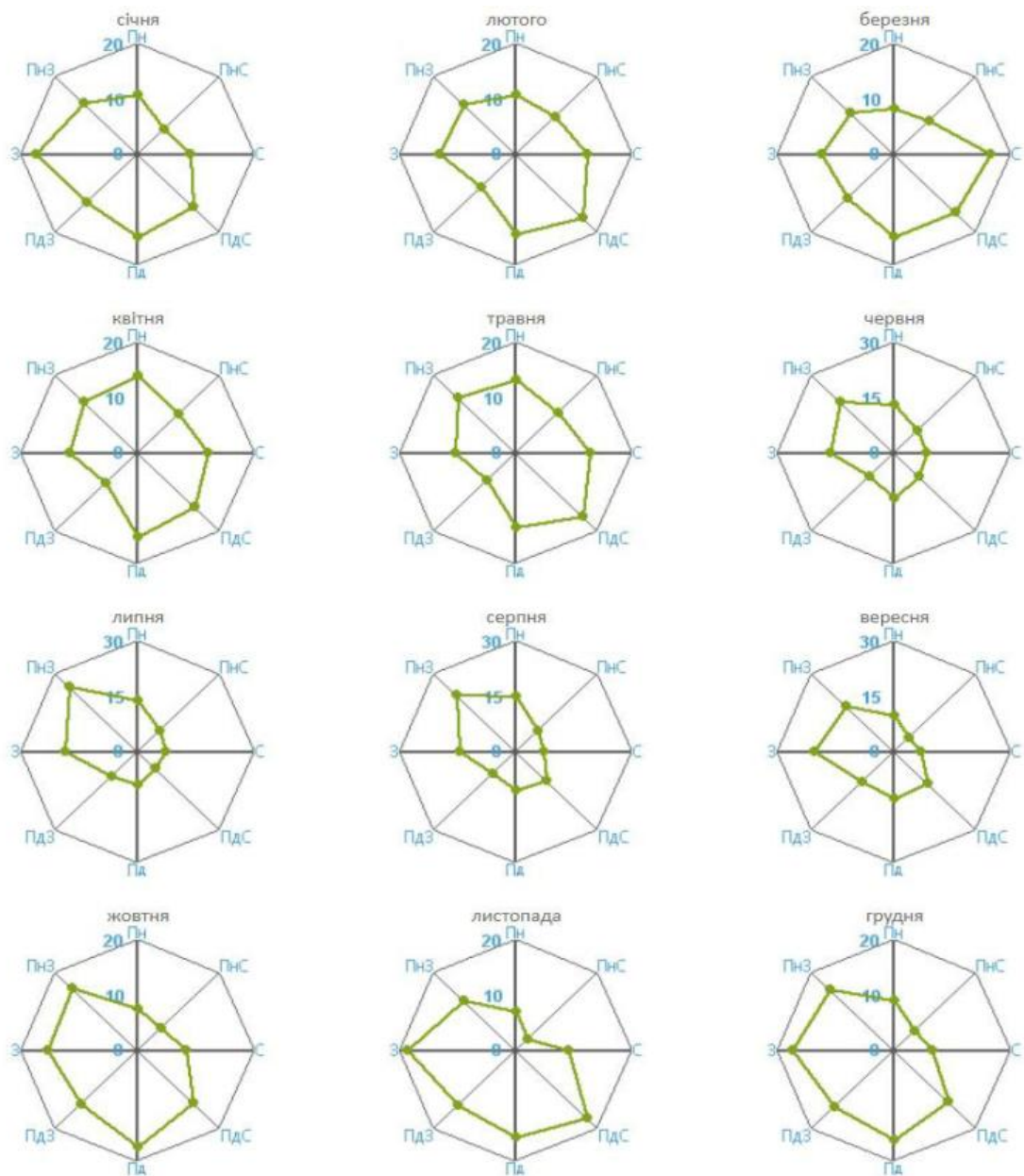

Рис. 2.1. «Рози вітрів» у м. Вінниця за місяцями*

*Складено за матеріалами Українського гідрометеорологічного центру

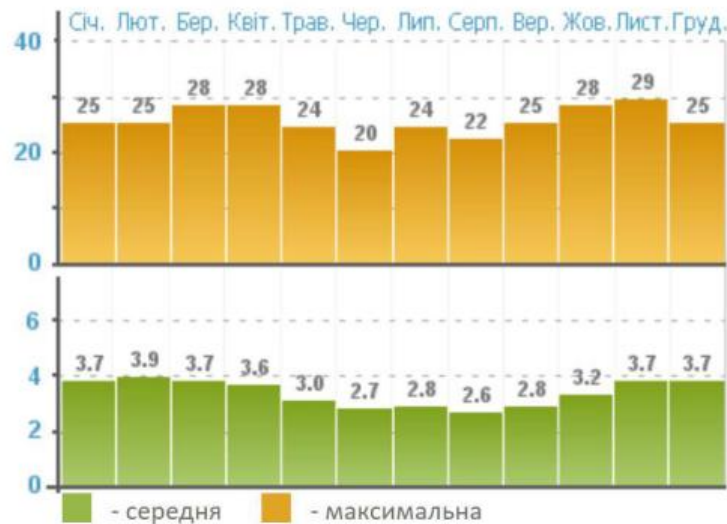

Рис. 2.2. Середня швидкість вітру у м. Вінниця за місяцями*

*Складено за матеріалами Українського гідрометеорологічного центру

Найхолодніший місяць по всій області – січень, найтепліший – липень. Середні амплітуди коливань температури протягом року не перевищують 25 °. Під впливом континентальних повітряних мас іноді спостерігається зниження температури в окремі дні до $-32\dots-38$ °, влітку – підвищення до $+37$ °, найвищі температури спостерігаються у липні–серпні [201].

Середньорічні суми опадів на території області складають 440–590 мм. Найбільша кількість опадів буває на північному заході території Вінниччини. Максимум опадів припадає на травень – липень (130–170 мм). Найменш вологими є зимові місяці (рис. 2.3), на холодну пору року припадає 25 % опадів: в грудні–лютому випадає 65–80 мм опадів [201].

Перехід від однієї пори року до іншої відбувається поступово. Стійкий перехід добової температури через 0° є початком весни та відбувається найчастіше у другій декаді березня. Характерними особливостями весни є інтенсивне підвищення денної температури, сходить стійкий сніговий покрив та відтає ґрунт. Перехід середньодобової температури повітря через $+5^{\circ}$ відбувається у першій декаді квітні, а через $+10^{\circ}$ – в кінці третьої декади. Літо триває з другої половини травня до першої половини вересня, денні температури становлять у травні $+18\dots+20^{\circ}$, у липні $+21\dots+25^{\circ}$. В цей же час

випадає найбільше опадів, переважно у вигляді злив. Кількість днів з опадами поступово зменшується з наближенням осені. Осінь починається з переходом середньодобової температури через $+10^{\circ}$ в бік зниження. Настання осені (перша декада жовтня) супроводжується заморозками, загальним зниженням температури, зменшенням кількості опадів. Характерною особливістю осені на Вінниччині є повернення теплих сонячних днів. Осінь закінчується в кінці листопада, коли середньодобові температури переходять через 0° в бік мінусових температур. До початку зими середньодобові температури всюди нижче 0° , але вище -5° , погода нестійка: морозні дні змінюються відлигами, не раз утворюється та сходить сніговий покрив. Відлиги характерні і впродовж зими, температура повітря інколи підвищується до $+10...+13^{\circ}$ [201].

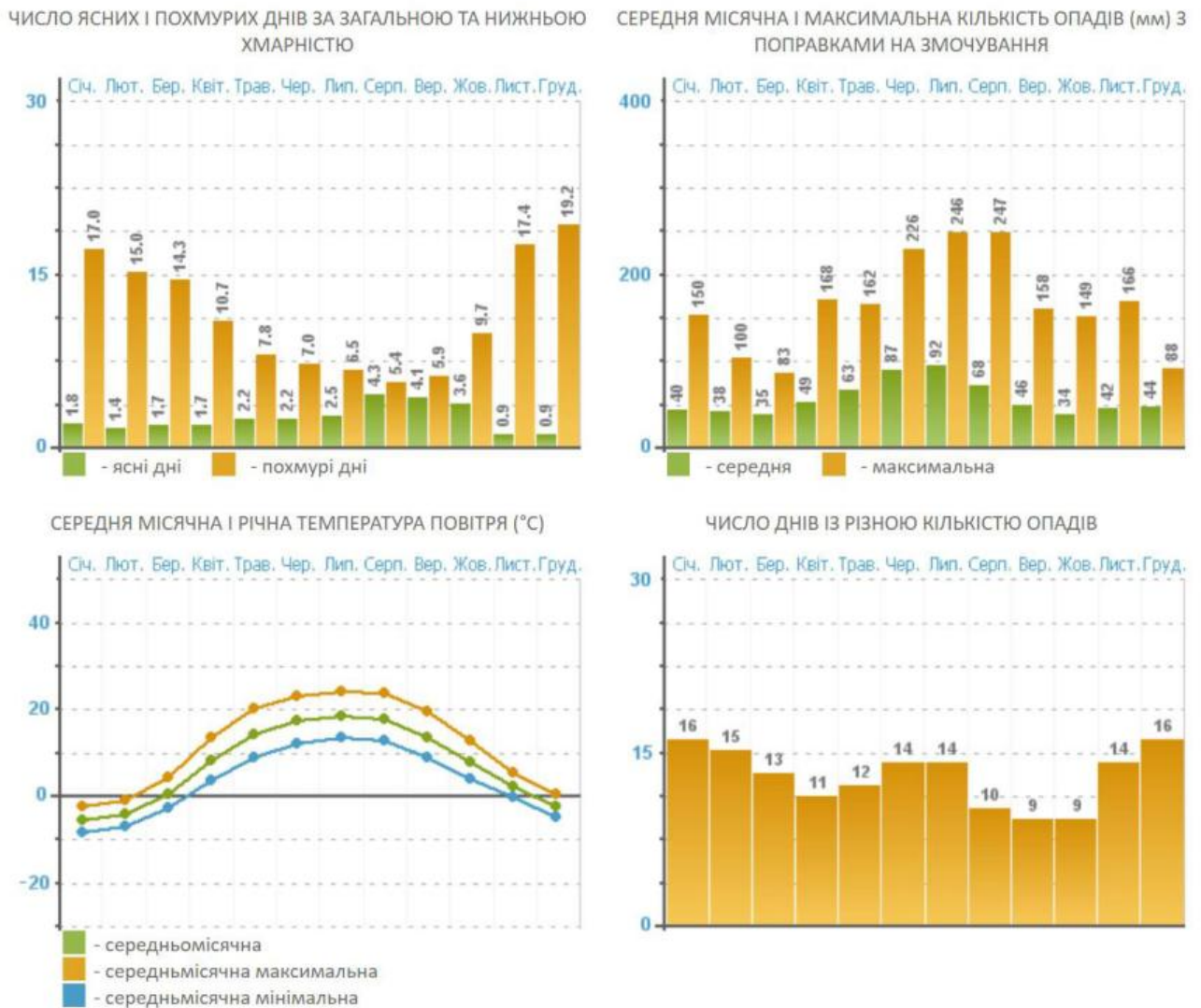

Рис. 2.3. Основні кліматичні показники у м. Вінниця*

*Складено за матеріалами Українського гідрометеорологічного центру

Взагалі клімат Вінниччини сприятливий для різних видів господарювання, пов'язаних із використанням природних ресурсів, зокрема і для рекреації та туризму.

2.1.2. Гідрологічні та геоморфологічні ресурси

Гідрографічна мережа Вінницької області належить до басейнів трьох великих річок – Південного Бугу (приблизно 62 % території), Дністра (28 %) та Дніпра (10 %). Вони мають переважно снігове й дощове живлення і належать до типу рівнинних. Загалом в області протікає 241 річка. Найбільшою річкою, що на значному протязі (317 км) протікає по території області й ділить її на дві майже рівні частини, є Південний Буг, який у межах області приймає 14 приток з лівого боку і стільки ж з правого. Найбільші притоки: Згар, Рів, Дохна, Соб, Снивода, Постолова, Десна. На південному заході, на межі з Чернівецькою областю і Молдовою, протікає друга за розмірами річка України – Дністер. Притоки: Мурафа, Немиця, Лядова. До басейну Дніпра належать річки крайнього північного сходу області. Вони тільки частково протікають по території області: Рось, Оріхова і Роставиця [195].

Річки області можна поділити за такими категоріями:

- великі річки – 2 (Південний Буг і Дністер);
- середні річки – 4 (Соб, Гірський Тікич, Мурафа, Рось);
- малі річки (довжиною понад 10 км) – 226;
- струмки (довжиною менше 10 км) – 3368 [195].

До внутрішніх вод області належать численні ставки та водосховища. Тут налічується близько 4850 ставків, загальна площа їх перевищує 24 тис. га. У області розташовано 52 водосховища. Найбільші водосховища – Ладжинське, Сандрацьке, Сутиське і Дмитренківське. Природних озер на території області немає. Болота на території Вінниччини розташовані по долинах річок. Найбільше боліт у північній і середній частинах області. Найбільші площі боліт є вздовж Згару, Рову, Рівця, Собі, Соврані, Постолової, Десни [201].

Вінницька область багата нерудними корисними копалинами. Господарське значення мають родовища каолінів і будівельного каменя. Найбільші з них – Глуховецьке родовище каоліну, Турбівське родовище каоліну, Великогадомінецьке родовище каоліну. На території області виявлено близько 50 родовищ гранітів, гнейсів, піщаників, найбільші з них, – Витавське, Гніванське, Стрижавське, Жежелівське. Є також родовище фосфоритів (Жванське), крейди, гіпсу, глини, піску. Паливні ресурси області обмежені і представлені торфом і бурим вугіллям та мають місцеве значення. На території області відкриті джерела мінеральних вод – в Хмільнику (радонові води), с. Житники, поблизу м. Козятин і в с. Липовці. Таким чином, мінерально-сировинні ресурси Вінницької області створюють хорошу базу для швидкого розвитку її промисловості, а також рекреаційно-туристичної сфери [201].

Важливе значення для розвитку туризму мають геоморфологічні туристичні ресурси. Рельєф Вінниччини досить однорідний: її територія – це хвиляста рівнина, що найбільш припіднята на північному заході, а понижена – на півдні біля Дністра. Більша частина Вінницької області розташована на Волино-Подільській та Придністровській височинах. Поверхня її – підвищене плато, яке понижується в напрямку з північного заходу до південного сходу. Вся територія області густо посічена щільною мережею річкових долин, ярів та балок, особливо на південному заході [214].

На території Вінницької області знаходяться найбільші висоти Подільської (370 м між м. Жмеринкою і с. Рахнами) і Придніпровської (323 м с. Перемога Козятинського району) височин. Вінницьке Придністров'я – це своєрідна «гірська країна». Тут Подільське плато має нахил в бік Дністра і відзначається великою розчленованістю річками на окремі пасма. Для Придністров'я також характерні цікаві форми вивітрювання. Все це створює можливості для організації зимових видів відпочинку, навчальних та пізнавальних екскурсій [195].

Земельний фонд області складає 2649,29 тис. га, територія суші становить 2605,8 тис. га, або 98,4 % від загальної площі області, решта

43,4 тис. га (1,64 %) зайнята внутрішніми водами. Дві третини (2014,5 тис. га) території зайнята сільськогосподарськими землями, під лісами та іншими лісовкритими площами – 14,3 %, забудовані землі займають 4,1 %, болота – 1,1 %, інші землі (господарські двори, дороги, піски, яри, кам'яністі місця тощо) – 2,81 % (на 01.01.2016 року) [201].

Отже, загалом гідрологічні та геоморфологічні ресурси Вінницької області є достатньо різноманітними та формують важливі компоненти туристичного потенціалу регіону.

2.1.3. Бальнеологічні ресурси

Вінниччина багата якісними мінеральними та прісними підземними водами. Найбільш поширеним на території області є водоносний комплекс в тріщинуватій зоні кристалічних порід докембрію і продуктів їх вивітрювання. За хімічним складом води цього комплексу відноситься до типу гідрокарбонатних магній-кальцієвих або кальцієвих з мінералізацією 0,4–0,8 г/дм. Дебіт свердловин переважно від 2–3 до 20–50 м/год. До окремих специфічних зон в породах кристалічного фундаменту приурочені поклади мінеральних радонових вод. На території області розвідано та враховано державним балансом Хмільницьке родовище мінеральних лікувальних радонових вод (5 ділянок), родовище столових вод «Регіна» (4 джерела), 17 родовищ прісних вод (44 окремих ділянки). Розвідується Немирівське родовище мінеральних радонових вод, Бронницьке мінеральної лікувально-столової води, декілька родовищ столових вод [243] (табл. 2.1).

Бальнеологічні ресурси формують один важливих компонентів туристичного потенціалу багатьох районів області, однак ключове значення для розвитку оздоровчо-лікувального туризму мають лише у Хмільницькому районі.

Таблиця 2.1

Родовища мінеральних вод Вінницької області*

Місцезнаходження	Назва	Спосіб видобування
Барський р-н, с. Матейків	Барчанка	Свердловина
Барський р-н, м. Бар	Джерело Боні	Джерело
Бершадський р-н, м. Бершадь	Поділля	Свердловина
Вінницький р-н, смт. Вороновиця	Вороновицька	Свердловина
Вінницький р-н, м. Вінниця	Караван	Свердловина
Вінницький р-н, м. Вінниця	Подільська	Свердловина
Вінницький р-н, м. Вінниця	Струмок	Свердловина
Вінницький р-н, с. Стрижавка	Стрижавчанка	Свердловина
Гайсинський р-н, м. Гайсин	Гайсинська	Свердловина
Жмеринський р-н, с. Чернятин	Натуся	Джерело
Іллінецький р-н, смт. Дашів	Дашівчанка	Свердловина
Могилів-Подільський р-н, с. Яруга	Яружанка	Джерело
Теплицький р-н, смт. Теплик	Столова	Свердловина
Томашпільський р-н, с. Марківка	Шумилівська	Джерело
Тульчинський р-н, м. Тульчин	Тульчинська	Свердловина
Шаргородський р-н, с. Мурафа	Шаргородська	Свердловина
Ямпільський р-н, с. Буша	Ямпільська	Джерело

* Складено за матеріалами [243]

2.1.4. Біологічні ресурси та природно-заповідний фонд

На Вінниччині поширена лісостепова рослинність. Ліси займають тут 313 тис. га, чагарники – 10,7 тис. га. Великі масиви лісів розкинулись у південно-східній і центральній частині області. Найбільший з них Чорний ліс (понад 12 тис. га). Переважають широколисті мішані дерева (граб, ясен, липа, клен, дуб). Основна порода – граб. Подекуди зустрічаються рідкісні дерева – платан, веймутова сосна, срібляста ялина, гікорі [214].

Трав'янистому покриву притаманна величезна кількість видів рослин. Лише диких рослин налічується більше тисячі видів. Серед них чимало медоносних і лікарських (валеріана, татарка, череда, ромашка) [201].

Значне поширення в регіоні все ще мають широколистяні ліси але якщо в минулому вони щільно вкривали практично всю територію області, то тепер від них залишились тільки окремі масиви. Однак, і зараз практично всю центральну частину Вінниччини в геоботанічному районуванні відносять до

широколистяно-лісової області. Однак, за останні два століття ландшафти Вінницької області зазнали докорінних змін. В їх структурі переважають аграрні та селитебно-промислові (ландшафти населених пунктів), площа лісів зменшилася з 70 % до 12,8 % території. У природному стані залишилися натуральні ділянки вздовж річок, деякі неосушені болота, торфовища, різноманітні морфологічно й літологічно вершини горбів, карстові форми рельєфу (на півдні області), форми рельєфу з виходами на поверхню глин, вапняків, крейди, гіпсу, пісковиків, гранітів, де фрагментарно збереглась лісова, степова, лучна і водно-болотна рослинність, площі яких становлять до 5 % від площі території області [201].

Загалом у ландшафтному відношенні Вінницька область сформована рівнинними східноєвропейськими ландшафтами лісостепової зони. Для більшої частини регіону характерні височинні та підвищені рівнинні ландшафти, у природному відношенні – головним чином лісові. Більшість ландшафтів є зміненими під впливом, головним чином, сільськогосподарського використання.

Різноманітний також тваринний світ області. Для нього є характерним поєднання представників лісової і степової фауни. В лісах водяться козулі, борсуки, дикі свині, вовки, лисиці, куниці, зайці. На берегах річок зустрічаються видри, норки, а по водоймах – дикі качки і гуси. З осілих і перелітних птахів найбільш поширені граки, ворони, галки, сороки, шпаки, синиці, дрозди, сови, дятли, солов'ї [201].

Загалом площа територій і об'єктів природно-заповідного фонду Вінниччини складає лише 0,79 % від площі області. Це один із найнижчих показників заповідності в Україні. За ним область знаходиться на одній сходинці із дуже розораними областями держави, такими як Дніпропетровська, Кіровоградська, Луганська, тобто територіями, де частка природно-заповідного фонду від загальної площі області нижча 1 % [53].

Слід зазначити, що в середньому по Україні цей показник складає 4,25 % усієї території. Порівняно вищою заповідністю виділяються і сусідні з

Вінниччиною області, особливо Хмельницька, де вона сягає 13,9 % [54].

Природно-заповідний фонд (ПЗФ) Вінницької області представлений такими категоріями об'єктів:

- національні природні парки;
- регіональні ландшафтні парки;
- заказники загальнодержавного значення (ландшафтні, ботанічні, лісові, загальнозоологічні);
- пам'ятки природи загальнодержавного значення (комплексні, ботанічні, загально зоологічні, геологічні);
- парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва загальнодержавного значення;
- заказники місцевого значення (ландшафтні, ботанічні, лісові, загальнозоологічні, орнітологічні, гідрологічні, комплексні);
- пам'ятки природи місцевого значення (комплексні, ботанічні, загальнозоологічні, гідрологічні, геологічні);
- парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва місцевого значення;
- заповідні урочища [201] (табл 2.2).

Разом з тим, при загальній на перший погляд благоустроєності охоронної частини краю в їх складі зовсім відсутні такі території високої заповідності, як біосферні і природні заповідники, ботанічні і зоологічні сади попри достатні резерви малозмінених і окультурених ландшафтів [55].

Найбільше значення у структурі природно-заповідного фонду (ПЗФ) області мають пам'ятки природи місцевого значення. Їх налічується аж 187, що становить більше половини ПЗФ. При цьому, вони ж разом із пам'ятками природи загальнодержавного значення (10) займають і найменшу площу. Серед основних категорій ПЗФ найкраще представлені ботанічні (144) і гідрологічні (71); найменше – комплексні (4). Такий стан засвідчує переважаючий стихійний підхід до процесу створення природоохоронної мережі області в минулому та вказує на відкритість проблеми репрезентативності типових широколистяних і тим більше – степових угруповань регіону [201].

Таблиця 2.2

Динаміка кількості та площі територій і об'єктів природно-заповідного фонду Вінницької області за категоріями у 2019–2020 рр.*

Категорії територій та об'єктів ПЗФ	На 01.01.2019 р.		На 01.01.2020 р.	
	Кількість, од.	Площа, га	Кількість, од.	Площа, га
Природні заповідники	0	0	0	0,0
Біосферні заповідники	0	0	0	0,0
Національні природні парки	1	20203,4	1	20203,4
Регіональні ландшафтні парки	4	18468,4	4	18468,4
Заказники загальнодержавного значення	21	13563,7	21	13563,7
Заказники місцевого значення	130	11532,7	136	11867,6
Пам'ятки природи загальнодержавного значення	10	322	10	322
Пам'ятки природи місцевого значення	186	685,6	187	685,64
Заповідні урочища	30	734,4	1	20203,4
Ботанічні сади загальнодержавного значення	0	0,0	0	0,0
Ботанічні сади місцевого значення	0	0,0	0	0,0
Дендрологічні парки загальнодержавного значення	0	0,0	0	0,0
Дендрологічні парки місцевого значення	1	10	1	10,0
Зоологічні парки загальнодержавного значення	0	0,0	0	0,0
Зоологічні парки місцевого значення	0	0,0	0	0,0
Парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва загальнодержавного значення	11	401	26	383,4
Парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва місцевого значення	26	396,1	30	734,4
РАЗОМ	420	66317,3	427	66629,5
Фактична площа ПЗФ*		59797,1		60094,3
% фактичної площі ПЗФ від площі адміністративно-територіальних одиниць		2,25		2,27

*Складено автором за матеріалами [200]

Найбільші площі у природно-заповідному фонді Вінницької області займають національні природні парки, регіональні ландшафтні парки, заказники загальнодержавного та місцевого значення (рис. 2.4). Площа інших об'єктів ПЗФ сумарно не перевищує 4 % від загальної.

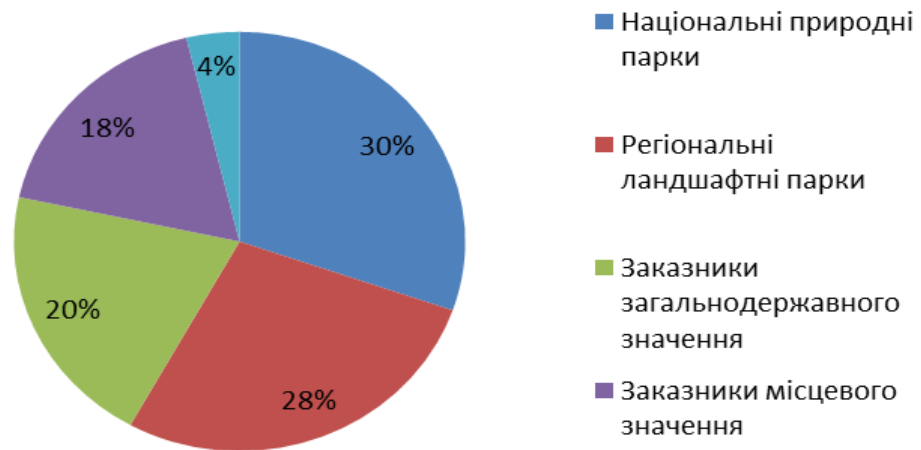

Рис. 2.4. Структура ПЗФ Вінницької області за площею*
*Складено автором за матеріалами [201]

Великою проблемою на шляху повноцінного функціонування є значне розчленування (фрагментарність або інсуляризованість) природоохоронних територій і об'єктів регіону [201].

За кількістю природоохоронних об'єктів і територій в області на перші місця висуваються Вінницький (32) і Могилів-Подільський (29) райони. У найкритичнішому стані за цим показником знаходяться Крижопільський (4), Липовецький, Оратівський (5) і Калинівський (6) райони. Проте за часткою природоохоронних площ лідерство утримує Чечельницький район. Лише сім заповідних територій і об'єктів нараховує ПЗФ цього південно-східного краю, але розміщуються вони на площі в 4674 га, що складає 23 % заповідної площі області [54].

На підставі даних реєстру об'єктів природно-заповідного фонду і картографічного методу ми здійснили оцінювання забезпеченості адміністративних районів Вінницької області об'єктами (площами) природно-заповідного фонду за двома показниками – часткою площі природно-заповідних об'єктів у території адміністративного району та їх структурою за основними типами (рис. 2.5). Виявлено помітні внутрішньорегіональні диспропорції територіального розподілу природоохоронних ресурсів Вінницької області.

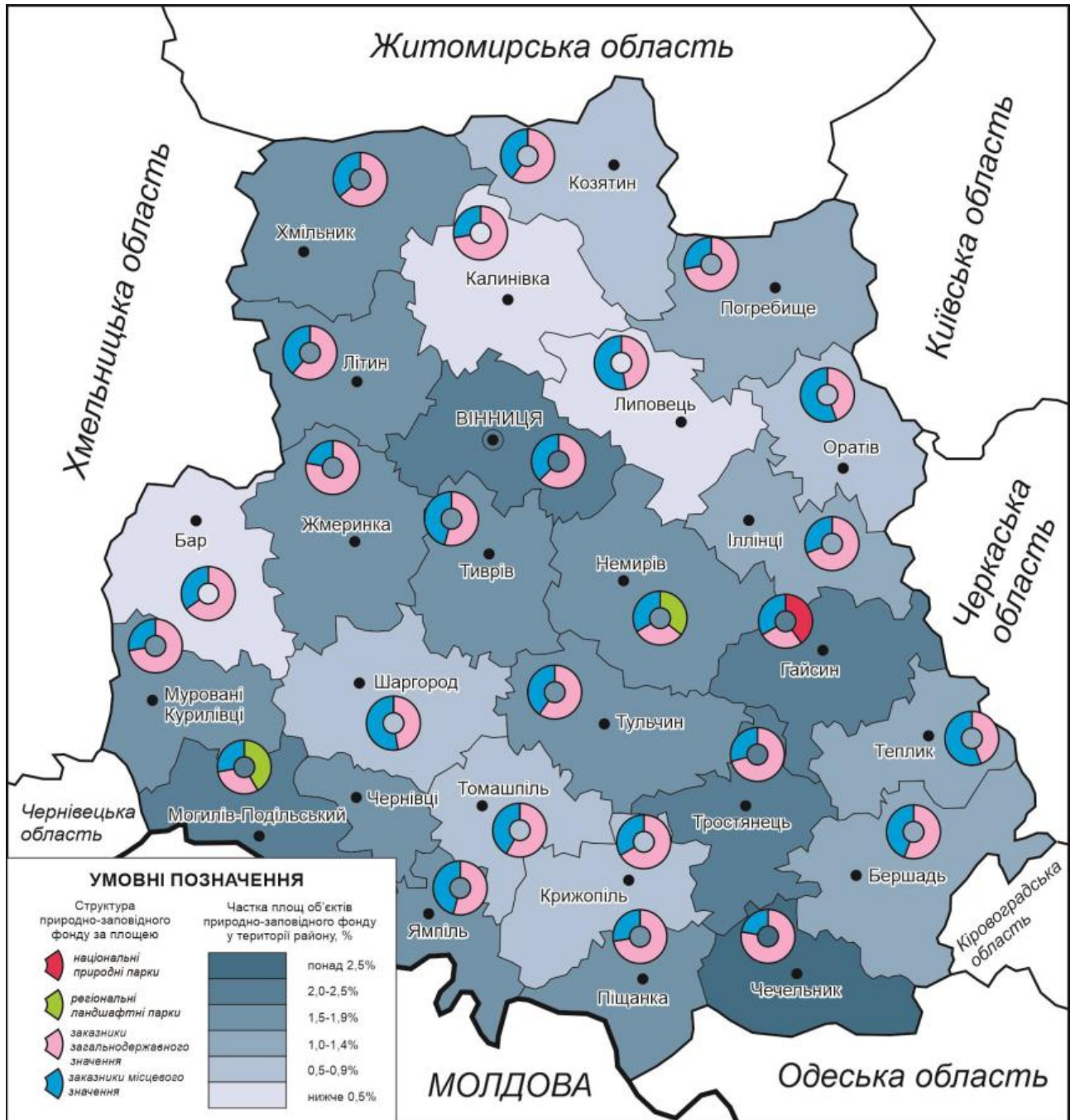

Рис. 2.5. Результати оцінки забезпеченості Вінницької області природно-заповідним фондом*

*Складено автором

Найкраще забезпеченими цим компонентом туристичних ресурсів є райони, що розташовані на течії найбільших річок (Південного Бугу і Дністра). Протягом останніх років робляться спроби підвищення рівня заповідності краю

через збільшення площі територій відповідних об'єктів. При цьому зміна площі об'єктів здійснюється кількома шляхами: без порушення статусу за рахунок розширення вже існуючих територій та шляхом об'єднання їх в один великий об'єкт. Перспективними є кроки до створення нових національних природних парків та регіональних ландшафтних парків [55].

Аналіз рекреаційного природокористування у Вінницькій області вказує на те, що основними напрямками для оптимізаційних заходів уже найближчим часом мають стати: раціональна організація природокористування; вдосконалення технологій виробничої діяльності; налагодження і вдосконалення системи моніторингу навколишнього середовища; реорганізація системи природоохоронних територій [55].

Із точки зору можливостей туристичного використання природно-заповідний фонд Вінницької області є достатньо перспективним, адже дає змогу розвивати на відповідних територіях екологічний та сільський туризм. Поряд із цим, нерівномірність розподілу по території регіону площ і об'єктів ПЗФ зумовлює складність організації туристичної діяльності щодо їх використання. Суттєвою проблемою також є деструктивний вплив на природні комплекси, у тому числі ті, що перебувають під охороною, з боку сільськогосподарських підприємств, які є основними користувачами земельних ресурсів області.

2.2. Історико-географічні передумови формування туристичного потенціалу регіону

Вінницька область, як один із регіонів України з давньою історією заселення, володіє значними історико-культурними туристичними ресурсами.

Як свідчать дані із доступних джерел, на території, займаній сучасною Вінницею, людина селилася з давніх часів. Археологи знайшли тут знаряддя праці епохи неоліту, поховання бронзової доби, слов'янські поселення, що

відносяться до черняхівської культури; пізніше тут жили племена, що входили до складу Київської Русі, Галицько-Волинського князівства [196].

З географічної точки зору – це землі, що лежать в середній течії Південного Бугу. У літописні часи, як повідомляє «Повість временних літ», тут жили племена уличів і тиверців. Незабаром Середнє Побужжя увійшло до складу Київської Русі. В період феодальної роздробленості ці землі ввійшли до складу Галицько-Волинського князівства, а потім потрапили у підпорядкування Золотої Орди [196].

У 1362 році великий князь литовський Ольгерд звільнив територію сучасної Вінницької області від монголо-татар і побудував низку замків на прикордонних землях, які пізніше стали основою для виникнення таких міст, як Вінниця, Черлений град, Брацлав, Ров-Бар та інші.

Заснування Вінниці пов'язане з ім'ям Ольгердового племінника Федора Коріятовича. У 1363 році він заклав дерев'яну фортецю нижче впадання в Буг лівої його притоки – річки Віннички. Урочище Замкова гора в 1890 році зникло зовсім, перетворившись у фундаменти міських будинків і бруківку. Назва «Вінниця» зустрічається вже в документі, підписаному 13 червня 1385 року в Кракові королем Владиславом Ягеллоном. З багатьох версій, що пояснюють назву міста, мабуть, найвірогідніші ті, які ґрунтуються на наступних словах: «вінниця» – винокурня, «вієно» – посаг, придане, одержане Коріятовичами, і Вінничка – річка [196].

Після Кревської унії 1385 року, що об'єднала Польщу і Литву, у 1434 році подільські землі аж до річки Мурафи було підпорядковано безпосередньо Речі Посполитій, тут було утворено Подільське воєводство. Середнє Побужжя залишилося під владою Литви, тут було утворено Брацлавське воєводство. У другій половині XV століття Вінниця за привілеєм Олександра Казимировича вже користувалася магдебурзьким правом. У 1558 році тут звели новий замок, який однак також був дерев'яним, і в 1580 році його спалили татари [196].

За Люблінською унією 1569 року Брацлавщина перейшла під владу Речі Посполитої. У 1598 році до Вінниці були переведені всі урядові установи, і

вона стала столицею Брацлавського воєводства, тому що Брацлав ще частіше піддавався нападам татар. Це зумовило наступний етап зростання Вінниці – забудову правого берега Бугу. Після Андрусівського перемир'я 1667 року Брацлавщина, як і вся Правобережна Україна, залишилася під владою польської корони. Проте уже за Бучацьким миром 1672 року Польща віддала туркам значну частину Подільського, Брацлавського і Київського воєводств. Після другого розділу Речі Посполитої 1793 року Поділля і Брацлавщина відійшли до Росії і утворили Подільську губернію, до західної частини губернії увійшло власне Подільське воєводство, в східну – Брацлавське воєводство [196].

Після приєднання Поділля до Росії Вінниця стала губернським містом, але після установи Подільської губернії з центром в Кам'янці була переведена в штат повітового міста. Розвиток Вінниці пішов набагато швидшим після спорудження в 1870 році поблизу міста залізниці Київ – Балта – Одеса. З'явилися фабрики і заводи, в місті стали будувати кам'яні будівлі.

Сучасна Вінницька область була заснована 27 лютого 1932 року, тоді вона займала території нинішніх Вінницької, Хмельницької, частини Житомирської області, і до її складу увійшли 2 міста (Вінниця і Бердичів) та 71 район. Але у 1937 році у складі Вінницької області залишається два міста обласного підпорядкування – Вінниця і Могилів-Подільський та 42 райони [196].

Давня історія заселення Вінницької області зумовила формування мережі достатньо привабливих для туристів архітектурно-історичних пам'яток, дослідження геопросторової організації яких є важливим етапом аналізу туристичних ресурсів регіону.

В області взято на державний облік 580 пам'яток архітектури та містобудування, 1507 пам'ятки археології, 1660 пам'яток історії, 98 пам'яток монументального мистецтва. До списку історичних населених місць включено 24 пункти Вінниччини: Бар, Бершадь, Браїлів, Брацлав, Вінниця, Вороновиця, Гайсин, Дашів, Жмеринка, Іллінці, Козятин, Копайгород, Могилів-Подільський, Муровані Курилівці, Немирів, Оратів, Погребище, Ситківці, Томашпіль,

Тульчин, Хмільник, Чечельник, Шаргород, Ямпіль [27]. Більшість пам'яток використовуються для організації туризму та екскурсій.

Зокрема, особливо цінними з туристичної точки зору є такі історико-культурні місця і пам'ятники:

- Немирівське скіфське городище;
- Державний історико-культурний заповідник «Буша» (у тому числі скельний храм з давньослов'янським рельєфом);
- Вінницький обласний краєзнавчий музей;
- Ставка Гітлера «Вервольф»;
- музей-садиба М. І. Пирогова;
- літературно-меморіальний музей М. М. Коцюбинського;
- дерев'яні церкви Миколи (1746 р.) і Юрія (1726 р.);
- комплекс укріплених монастирських будівель «Мури» у м. Вінниці (XVII–XVIII ст.);
- Меморіальний комплекс-музей Д. К. Заболотного;
- залишки замку в Шаргороді (XVI ст.);
- руїни замків у Бару, Озаринцях, Селищі, Хмільнику;
- культові споруди XVI–XIX ст. у Шаргороді, Браїлові, Немирові, Вінниці, Могилеві-Подільському;
- палаци у Тульчині (XVIII–XIX ст.), Немирові (XIX ст.), Мурованих Курилівцях (1805 р.);
- літературно-меморіальні музеї Марка Вовчка та М. О. Некрасова у Немирові;
- музей М. Д. Леонтовича у м. Тульчині;
- музей С. В. Руданського у с. Хомутиці Калинівського району;
- музей М. С. Грушевського у с. Сестринівці;
- меморіальний комплекс Слави (1958 р.);
- пам'ятник М. І. Пирогову (1971 р.) [233] та ін.

Розташування основних історико-культурних туристичних об'єктів на території Вінницької області наведено на рис. 2.6.

Рис. 2.6. Розташування основних історико-культурних туристичних об'єктів на території Вінницької області*

*Складено автором

Умовні позначення: **1.** Хмельницький замок; **2.** Музей ім. В. Порика; **3.** Церква Покрови Пр. Богородиці (1743); **4.** Пам'ятник С. Руданському; **5.** Пам'ятник загиблим підводникам; **6.** Комплекс укріплених монастирських будівель «Мури» у м. Вінниці; **7.** Місце козацької перемоги біля стін Липовецького замку; **8.** Музей-садиба М. І. Пирогова; **9.** Пам'ятник У. Кармалюку; **10.** Палац фон Мекк; **11.** Палац Грохольських; **12.** Церква Св. Миколи (1751); **13.** Скіфське городище; **14.** Барський замок; **15.** Палацо-парковий

ансамбль садиби Орловських; **16.** Палац Вітославських; **17.** Палацо-парковий комплекс садиби Потоцьких-Бахметьєвих; **18.** Будівля залізничного вокзалу у м. Жмеринці; **19.** Церква Покрови Пр. Богородиці (1722); **20.** Скіфське городище «Великі вали»; **21.** Палац та парк княгині Марії Щербатової; **22.** Церква Покрови Пр. Богородиці (1717); **23.** Церква Св. Архистратига Михайла (1764); **24.** Давньоруське поселення «Рів»; **25.** Садиба Рудзських; **26.** Костел Святого Духа (1798); **27.** Палац С. Ценіної; **28.** Палац у Мурованих Курилівцях; **29.** Костел Непорочного зачаття Діви Марії (1786); **30.** Успенська церква (1755); **31.** Церква Покрови Пресвятої Богородиці (1700); **32.** Шаргородська Синагога; **33.** Свято-Миколаївський монастир; **34.** Церква Покрови Пр. Богородиці (1764); **35.** Костел Архангела Михаїла (1760); **36.** Церква Різдва Пр. Богородиці (1763); **37.** Костел і склеп родини Потоцьких; **38.** Палац Потоцьких у Тульчині; **39.** Успенська церква (1709); **40.** Церква Покрови Пр. Богородиці (1771); **41.** Свято-Усікновенський скельний монастир; **42.** Палац Чацького; **43.** Скіфське городище; **44.** Озаринецький замок; **45.** Церква Св. Іоанна Богослова (1767); **46.** Миколаївський собор (1754); **47.** Костел Св. Миколая (1640); **48.** Печерний храм та замок у с. Буша; **49.** Палац князів Четвертинських; **50.** Успенська церква (1767); **51.** Музей О. Суворова; **52.** Костьол Пресвятої Діви Марії (1747); **53.** Церква Іоанна Богослова (1747); **54.** Костел святого Йосипа Обручника (1751); **55.** Садиба Собанських; **56.** Круглий двір у Тростянці; **57.** Меморіал і пам'ятник на місці битви під Батогом; **58.** Палац Собанських; **59.** Баланівський палац.

Розглянемо детальніше основні групи історико-культурних туристичних ресурсів Вінницької області та проаналізуємо їх територіальну організацію і можливості туристичного використання.

Помітною є загальна закономірність зниження забезпеченості адміністративних районів області об'єктами цієї категорії із південного заходу на північ і схід. Варто відзначити, що основна частина історико-культурних туристичних об'єктів є сакральними пам'ятками і розташовані у сільській місцевості. Багато з них перебувають у незадовільному стані і поступово руйнуються.

2.2.1. Археологічні туристичні ресурси

Варто зауважити, що на території області знаходиться також велика кількість пам'яток археології місцевого значення – 1507 об'єктів, які переважно не використовуються для організації туризму, однак мають хороші перспективи у цьому напрямі. Територіальний розподіл археологічних пам'яток у Вінницькій області є нерівномірним. В основному ці об'єкти приурочені до центральної та південної частин регіону.

На території Вінниччини в різні роки було знайдено і досліджено поселення різних часів – бронзи, неоліту, ранніх слов'ян, трипільської культури, черняхівської, скіфського і передскіфського періодів. Велика кількість курганів степових кочівників. Найдавніша ранньопалеолітична стоянка первісних мисливців (100–40 тис. років тому), виявлена поблизу с. Суботівки Могилів-Подільського району, а біля с. Лядови, Озаринців, Яришева існували поселення і за пізнього палеоліту – приблизно на 40–13 тис. років тому. В Немирівському, Тростянецькому, Гайсинському районах відомо близько 30 поселень доби неоліту (VII–IV тис. до н. е.) найдавніших у Східній Європі землеробів бугодністровської археологічної культури. На Вінниччині виявлено понад 100 пам'яток трипільської культури. На поселеннях, які існували поблизу сіл Вербівка та Криштопівка Іллінецького району, виявлено понад 120 великих поселень. Також на території області збереглося близько 20 городищ, поселень та курганних могильників скіфських часів. Однією з найвизначніших пам'яток скіфських часів в Україні є Немирівське городище VII–VI ст. до н. е. – одне з найбільших в Україні. На всій території Вінницької області, і насамперед у Гайсинському, Іллінецькому, Немирівському та Могилів-Подільському районах, виявлено понад 150 ранньослов'янських поселень та могильників зарубинецької та черняхівської культур. Про те, що територія області у період Київської Русі була густо заселена, свідчать понад 50 городищ та великих поселень [196].

Загалом, археологічні пам'ятки у Вінницькій області рідко використовуються у туристичній діяльності як екскурсійні об'єкти, однак за результатами їх дослідження формуються тексти екскурсій та наповнюються фонди місцевих музеїв.

2.2.2. Архітектурні історико-культурні об'єкти

Архітектурні пам'ятки Вінницької області, що мають туристичне значення можна загалом поділити на дві групи – сакральні об'єкти і палаци. До найбільш атрактивних сакральних туристичних об'єктів, що можуть використовуватися для організації як культурно-пізнавального, так і релігійного, сільського, етнічного туризму, належать дерев'яні церкви Вінницької області (рис 2.7).

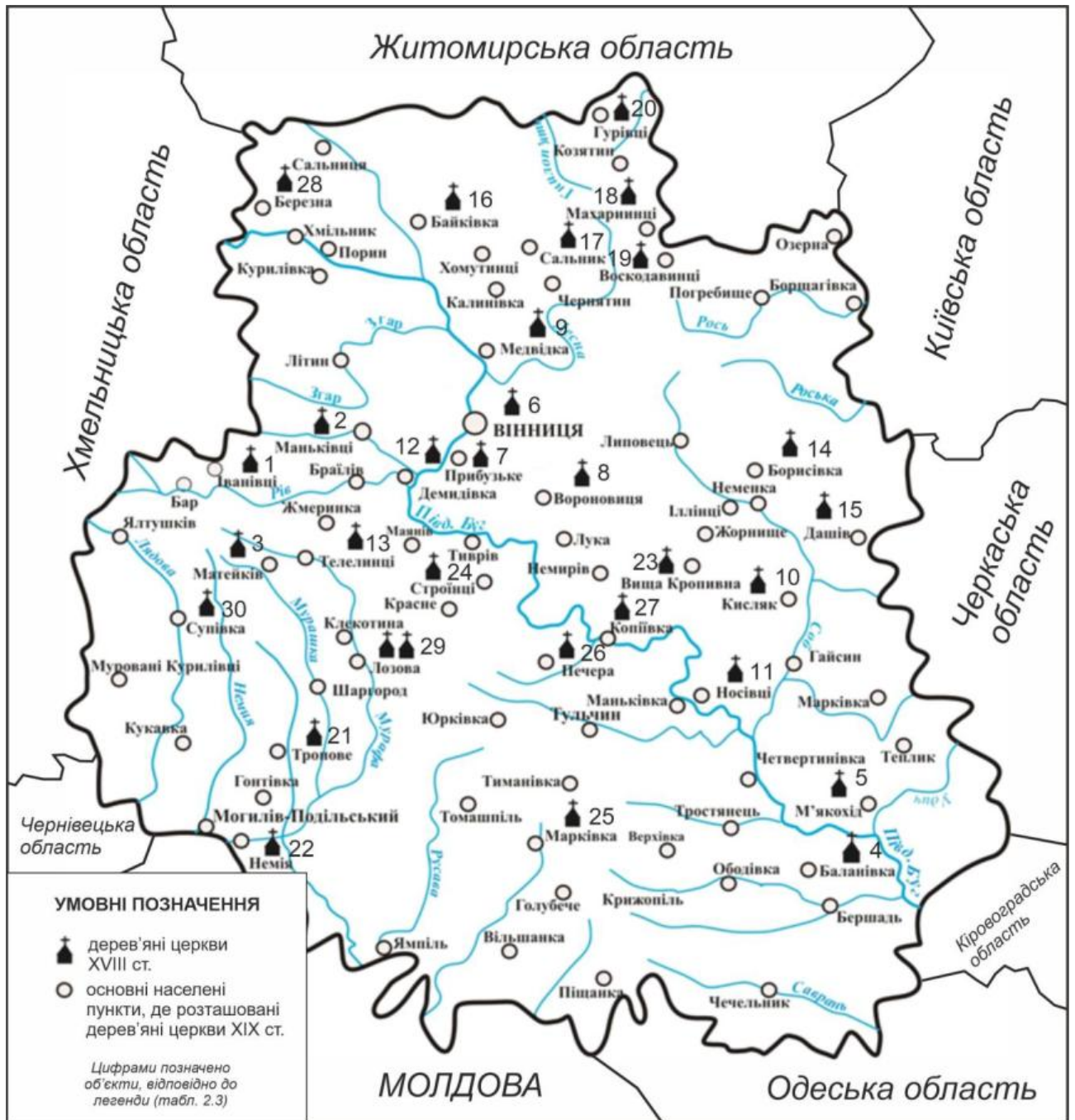

Рис. 2.7. Розміщення дерев'яних церков у Вінницькій області*

*Складено автором

Таблиця 2.3

Дерев'яні сакральні об'єкти Вінницької області (легенда до рис. 2.7)*

№	Назва церкви	Рік забудови	Населений пункт	Віддаль від обласного центра, км
Барський район				
1.	Успення Пресвятої Богородиці	1760	Іванівці	63,5
2.	Св. Архистратига Михайла	1766	Маньківці	59
3.	Св. Архистратига Михайла	1766	Матейків	91
Бершадський район				
4.	Св. Архистратига Михайла	1729	Баланівка	149
5.	Св. Іоанна Богослова	1767	М'якохід	152
Вінницький район				
6.	Михайлівська церква	1746	Вінниця	
7.	Успення Пр. Богородиці	1751	Прибузьке	15,8
8.	Михайлівська церква	1752	Вороновиця	26
9.	Св. Параскеви	1765	Медвідка	19,2
Гайсинський район				
10.	Успенська церква	1709	Кисляк	99,6
11.	Покрови Пр. Богородиці	1771	Носівці	84,6
Жмеринський район				
12.	Покрови Пр. Богородиці	1722	Демидівка	28,3
13.	Св. Архистратига Михайла	1739	Телелинці	59,5
Іллінецький район				
14.	Св. Миколи	1751	Борисівка	69,2
15.	Св. Архистратига Михайла	1764	Дашів	85,3
Калинівський район				
16.	Покрови Пр. Богородиці	1743	Байківка	42,3
17.	Воздвиження Чесного Хреста	1747	Сальник	24,8
Козятинський район				
18.	Успення Пр. Богородиці	1723	Махаринці	85,5
19.	Покрови Пр. Богородиці	1730	Воскодавинці	79,2
20.	Різдва Пр. Богородиці	1735	Гурівці	78,4
Могилів-Подільський район				
21.	Св. Іоанна Богослова	1767	Тропове	111
22.	Миколаївська церква	1775	Немія	116
Немирівський район				
23.	Покрови Пр. Богородиці	1717	Вища Кропивна	75,2
Тиврівський район				
24.	Різдва Пр. Богородиці	1763	Строїнці	50,1
Томашпільський район				
25.	Успенська церква	1767	Марківка	110
Тульчинський район				
26.	Різдва Пр. Богородиці	1762	Печера	61,9
27.	Св. Архистратига Михайла	1780	Копіївка	74,4
Хмільницький район				
28.	Св. Дмитра	1767	Березна	71,3

*Складено автором

Унікальність українських дерев'яних тридільних за будовою храмів XV–XVIII століть полягає в тому, що вони візуально схожі на державний герб України, один з найдавніших знаків людства – тризуб та український традиційний ритуальний свічник-трійцю. Дерев'яні споруди в Україні є важливими духовними осередками та унікальними архітектурними пам'ятками [170].

Для Поділля типовою є трьохверха церква з високими основними зрубами та восьмикутниками на них. Характерною рисою подільських церков є вертикальна обшивка дошками, гонтовий верх, «опасання» та ганочок при вході. Подільські церкви, як правило побудовані на підвищеній ділянці, посередині села. Церкви всі будували за однаковим планом: у вигляді повздовжнього хреста, з урізаними бічними сторонами. Верх церкви склали три бані, з яких середня була вища. Від бань вниз до половини стін церкви йшов стрімкий гонтовий дах. Вхід в храм завжди розміщений з західної сторони. Хрести на банях церков зорієнтовані на північ-південь. Навпроти головних дверей церкви, стояла дзвіниця, покрита гонтом. В давні часи біля церков були цвинтарі [31].

У таблиці подано сакральні дерев'яні об'єкти Вінниччини XVII ст. (табл. 2.3). Подається, зокрема, перелік найдавніших дерев'яних сакральних об'єктів, побудованих в 1700–1780 роках. А від 1800 року до наших часів збудовано ще 83 храми.

Розташовані дерев'яні церкви по всій території області, але найбільша їхня концентрація зосереджена в центральній її частині. Це пов'язано із давньою історією заселення цих територій та етнокультурними особливостями місцевого населення.

Отже, Вінниччина багата значними туристично-рекреаційним, сучасним та минулим інтелектуальним потенціалами, унікальними сакральними об'єктами, що в перспективі сприятиме розвитку релігійного та пізнавального туризму. Поширення реклами про унікальність 111 дерев'яних церковних споруд,

сприятиме розширенню релігійного туризму, розвитку духовної освіти та туристичної інфраструктури [31].

На думку Л. Атаман, найбільш атрактивними є такі 8 релігійних об'єктів міста Вінниці, які мають історичну та релігійну цінність й часто використовуються або можуть бути використані у туристичній діяльності:

1. Головним діючим православним храмом міста Вінниці є Свято-Преображенський кафедральний собор. Побудований у XVIII столітті за проектом видатного українського архітектора Паоло Фонтана. Спочатку це був католицький костел, побудований із дерева. У 832 році костел перетворили в православний храм. Тут збереглися фрагменти настінного живопису XVIII століття. Його розкіш та багата історія приваблює багатьох туристів.

2. Миколаївська церква-усипальниця Пирогова. Саме тут в скляному саркофазі покоїться забальзоване тіло Миколи Пирогова. Цей храм, зведений на території Національного музею-садиби М. Пирогова у 1881 році.

3. Миколаївська церква – унікальний пам'ятник архітектури м. Вінниці. Збудована в квітні 1746. Знаходиться в історичному центрі міста.

4. Костел Діви Марії знаходиться у самому центрі міста навпроти Свято-Преображенського кафедрального собору. Родзинкою цієї споруди є орган, колись відреставрований органмейстером Єжи Кукла.

5. Храм Воскресіння Христового. Побудували його в 1910 році за проектом головного архітектора міста Григорія Артинова. Історія храму заворожує, адже цікавим є те, що напередодні великого православного свята Воздвиження Хреста Господнього біля церкви спиляли старе дерево, на зрізі якого проявилось зображення православного хреста, над яким звели капличку. Храм розташований в красивій місцевості, навколо нього ростуть дерева, створюючи неповторні пейзажі.

6. Синагога Ліфшиця розташована на вулиці Соборна. Це єдина в місті синагога, яка діє й сьогодні. Тепер у вінницькій єврейській громаді налічується близько 3500 євреїв, тому синагога має важливе значення.

7. Хрестовоздвиженський храм відомий унікальним іконостасом, тут

зберігаються частки мощей кожного з Києво-Печерських святих. Головною святинею храму є частка Животворящого Хреста Господнього, отримана з Греції в 2005 році. У всеукраїнському конкурсі «Культові споруди» у 2011 році Хрестовоздвиженський храм визнано переможцем.

8. Єзуїтський монастир віднесено до номінації «Перлина Поділля» в рамках обласного конкурсу «7 чудес Вінничини». Тепер на території колишнього єзуїтського монастиря функціонують Державний архів Вінницької області, обласні краєзнавчий, художній музей та технічний ліцей [3].

За розробленою Л. Атаман методикою визначення атрактивності сакральних ландшафтів, було визначено, що високоатрактивними сакральними ландшафтами є Свято-Преображенський кафедральний собор, Миколаївська церква-усипальниця Пирогова, костел Діви Марії, Хрестовоздвиженський храм, Єзуїтський монастир. Середньоатрактивними – Миколаївська церква, Храм Воскресіння Христового. Малоатрактивними – Синагога Ліфшиця [3].

Вінниччина займає вагоме місце серед областей в Україні за величиною туристично-ресурсного потенціалу; має привабливий ландшафт, курортно-лікувальні заклади, розвинуте фольклорне та декоративно-прикладне мистецтво, багату історію, зокрема палацові комплекси. Палаци відносяться до найбільш атрактивних історико-культурних об'єктів.

Нижче подається перелік палаців Вінничини та їхній стан сьогодення.

1. Палац графа Ксідо. Збудований у 1911–1915 рр. за проектом академіка Фоміна над берегом Бугу поблизу старих замкових мурів. На сьогодні палац в аварійному стані (Хмільник).

2. Палац Мерінга. Маєток придбаний С. Ф. Мерінгом із частиною мистецької колекції. На замовлення нового власника споруду відремонтовано і перебудовано у стилі необароко за зразком Маріїнського палацу в Києві. Сьогодні у палаці розміщується Староприлуцька допоміжна школа-інтернат (Стара Прилука, Липовецький район).

3. Палац Тишкевичів. Головна споруда побудована в стилі французького неоренесансу, двоповерхова з мансардою, по краю даху

прикрашена металевими кованими решітками. Це один із 99 палаців побудованих представниками магнатського роду Тишкевичів на території Білорусії, Литви, Польщі. На сьогодні в палаці діє невеличкий шкільний музей (Спичинці Погребищенський район).

4. Палац Вітославських. Саме приміщення палацу будувалось в кілька етапів. Найпершою в архітектурному комплексі звели південне крило, що прикрашене декоративною круглою баштою. Спочатку ця башта була увінчана ренесансним стилем. Згодом в 1820-х роках став модним готичний стиль і почалася перебудова всього комплексу. Готика присутня в масивних пілонах в'їзних воріт, в кам'яних чашах, що прикрашають присадибний парк. Зараз у палаці функціонує Державний музей історії авіації та космонавтики України (Чернятин Жмеринського району).

5. Палац Грохольських. Визначна історична і архітектурна пам'ятка садибної архітектури на теренах України доби класицизму. У 70-х роках XVIII століття Францішек Ксаверій Грохольський сприяв будівництву на місці старого маєтку великого палацу. Палац було побудовано в стилі раннього класицизму. На сьогодні у палаці розміщено Державний музей історії авіації та космонавтики України. Якщо ж, говорити про стан будівлі, то палац у занедбаному стані (Вороновиця).

6. Палац Чихачова. Будинок будувався за індивідуальним проектом архітектора Леонова в змішаному готичному і романському стилі. Зараз розташовується Митківська загальноосвітня школа І–ІІІ ступенів (Митки Барський район).

7. Палац та парк княгині Марії Щербатової. Палац Щербатової збудовано з вапняку у стилі неокласицизму двоповерховим прямокутним в плані. Збереглося первісне планування і більшість деталей декору. Окраса палацу – парковий фасад, прикрашений чотириколонним іонічним портиком з балюстрадаю. Фасади опоясують широкі обгороджені парапетом видові тераси. Парадні сходи прикрашають скульптури левів. Сьогодні на території маєтку княгині М. Г. Щербатової розміщено санаторій «Авангард» – це

багатопрофільний оздоровчий заклад з низкою реабілітаційних відділень, а в самому палаці знаходиться лікувально-діагностичне відділення і картинна галерея (Немирів).

8. Палац Потоцьких. В 2008 році почалася реконструкція будівлі. Зараз знаходиться Школа-інтернат для дітей з фізичними та розумовими вадами (Дашів Іллінецький район).

9. Палац Свейковських (Шпиків Тульчинський район).

10. Палац Чацького. Палац в занедбаному стані, розвалюється. (Серебринці Могилів-Подільський район).

11. Палац Потоцьких. У будівлі знаходиться Тульчинське училище культури (Тульчин).

12. Палац Четвертинських. На сьогоднішній час у палаці знаходиться психоневрологічний будинок-інтернат (Антопіль Томашпільський район).

13. Палац Щенювських (Капустяни Тростянецький район).

14. Палац Ліпковських. Палац у занедбаному стані, потребує реконструкції (Красносілка Бершадський район).

15. Палац Собанських. В 1990-х роках повністю припинилося фінансування, і зараз палац знаходиться в аварійному стані (Ободівка Тростянецький район).

16. Палац графів Чорномських. На теперішній час знаходиться Чорноминська загальноосвітня школа I-III ступенів (Чорномин Піщанського району).

17. Палац пана Кошарського. З 1943 до 2008 р. в палаці знаходилася школа (Гонорівка Піщанського району) [32].

Туристична галузь перебуває під впливом зростаючої регіональної, національної та міжнародної конкуренції. Якщо регіон не буде планувати розвиток й інвестувати в туризм, активно розвиваючи та просуваючи свою унікальність для відвідувачів, його мешканці втратять ті переваги, які сьогодні пропонує туристична галузь, і цими перевагами скористаються інші регіони-конкуренти [233].

Палаці регіону не використовують за призначенням, або ж взагалі, знаходяться у занедбаному стані. Причиною являється, те що власниками історичних будівель найчастіше виступають місцеві органи влади, які не мають коштів для ремонту.

Тоді як природні передумови інноваційного розвитку туризму в регіонах України чітко детерміновані географічним положенням, історико-культурні ресурси є значно більш диференційованими і багатоваріантними як з точки зору просторової структури, так і з позицій можливостей туристичного використання.

Аналізуючи регіональні відмінності історико-культурного туристичного потенціалу в Україні, можна помітити, що найбільша кількість пам'яток культурної спадщини національного значення характерна для Чернігівської області, Черкаської, Львівської, Київської областей, а також міста Києва і АР Крим. Спільною рисою цих регіонів є давня історія заселення і достатній рівень збереження пам'яток історії і культури.

Водночас пам'ятки культурної спадщини місцевого значення мають дещо інші закономірності регіонального розподілу, а саме їх максимальна концентрація спостерігається у східних регіонах держави, таких як Сумська, Харківська, Дніпропетровська, Запорізька області, а також у місті Києві, АР Крим і Одеській області, порівняно високим цей показник є й у Тернопільській області. Помітно, що такий територіальний розподіл історико-культурного туристичного потенціалу регіонів України не зовсім відповідає географії туристичних потоків, які спрямовуються на приморські регіони у тому числі ті, які не володіють високим історико-культурним туристичним потенціалом (Херсонська, Миколаївська області), а також області Карпатського регіону, де концентрація пам'яток культурної спадщини (за винятком Львівської області) характеризується середніми на загальнодержавному фоні значеннями [128].

У межах Вінницької області під охорону держави взято біля 3,5 тис. пам'яток культурної спадщини, у тому числі 1,5 тис. археологічних пам'яток. В

області функціонує більше 120 музеїв, з них 23 державні та 97 самодіяльних, 33 з яких мають статус міжнародний [27].

Незважаючи на те, що Вінницька область не посідає провідних місць в Україні за показниками історико-культурного туристичного потенціалу, саме її було обрано для пілотного проекту впровадження електронного обліку об'єктів культурної спадщини «Державний реєстр нерухомих пам'яток України» – електронної платформи для обліку об'єктів культурної спадщини. У 2017 році після тривалого блокування було оновлено сам реєстр об'єктів культурної спадщини, що дало змогу як суттєво актуалізувати його, так і сприяти збереженню перспективних туристичних об'єктів, після отримання ними спеціального статусу. Цей проект дасть можливість територіальним громадам швидко знаходити інформацію щодо наявності об'єктів культурної спадщини на їхній території. Також правоохоронним органам буде легше перешкоджати їх руйнуванню [221].

Отже, основними складовими історико-культурних туристичних ресурсів Вінницької області є давня історія заселення, археологічні, історичні та архітектурні пам'ятки, серед яких традиційні дерев'яні церкви та палаци. Найкраще забезпеченими історико-культурними туристичними ресурсами є центральні і південні райони області, передусім ті, що розташовані по течії річок Південного Бугу і Дністра. Перспективи використання історико-культурного туристичного потенціалу регіону полягають у збереженні і відновленні найбільш атрактивних об'єктів, включенні їх до популярних екскурсійних маршрутів, розвитку місцевої інфраструктури, що дасть змогу активніше розвивати не лише внутрішній, а й в'їзний туризм.

2.3. Соціально-економічні передумови формування туристичного потенціалу Вінницької області

Вагомий внесок у формування туристичного потенціалу регіону роблять такі його компоненти як система розселення, загальна економічна ситуація, туристичні підприємства та інфраструктура.

Система розселення структурується відповідно до адміністративно-територіального устрою регіону. Станом на 2019 рік у складі області було районів – 27; населених пунктів – 1504. У системі місцевого самоврядування: районних рад – 27; міських рад – 18; селищних рад – 28; сільських рад – 661 [29]. Водночас після реформи 2020 року адміністративно-територіальний устрій суттєво змінився. Тепер Вінницька область складається з 63 громад, які в згруповані в 6 районів – Вінницький, Гайсинський, Жмеринський, Могилів-Подільський, Тульчинський, Хмельницький. Однак для формування інформаційної бази нашого дослідження використовувався ще попередня схема адміністративно-територіального устрою, що, однак не нівелює виявлених територіальних відмінностей туристичного потенціалу, які формуються тривалий час і не залежать від адміністративних кордонів і повноважень.

Чисельність наявного населення Вінницької області, за оцінкою на 1 січня 2020 р. становила 1545,4 тис. осіб (табл. 2.4). Упродовж 2020 р. чисельність населення зменшилась на 14486 осіб. Зменшення чисельності населення області відбулося як за рахунок природного скорочення – 12317 осіб, так і за рахунок міграційного скорочення населення – 2169 осіб. Порівняно з 2019 р., обсяг природного скорочення населення збільшився на 1185 осіб [198].

Важливою характеристикою населення регіону є його національний склад, що зумовлює можливості розвитку культурно-етнічного, ностальгійного, сільського та інших видів туризму. З результатами останнього перепису переважна більшість населення Вінницької області – українці (табл. 2.5), хоча на певних територіях компактно проживають і представники низки національних меншин.

Однією із ключових соціальних передумов розвитку туризму зараз є його безпечність, що пов'язана із мінімізацією загроз для туриста під час подорожі, серед яких окремо можна виділити ті, що зумовлені злочинністю.

За даними органів прокуратури у Вінницькій області протягом 2020 р. обліковано 10,0 тис. кримінальних правопорушень, що на 15,0 % менше, ніж у 2019 р. Із загального числа зафіксованих правоохоронними органами кримінальних проявів 39,1 % – тяжкі та особливо тяжкі. Протягом 2020 р. обліковано 43 умисних тяжких тілесних ушкодження, що на 25,9 % менше, ніж у 2019 р. Разом з тим, число зафіксованих у 2020 р. очевидних умисних вбивств і замахів на вбивство (51) залишилося на рівні 2019 р., а кількість зареєстрованих зґвалтувань і замахів на зґвалтування (23) збільшилася на 43,8 %. Порівняно із 2019 р. кількість крадіжок (3518), шахрайств (881), грабежів (159) та розбоїв (31) зменшилася на 23,4 %; 8,7 %; 19,3 % та 52,3 %, відповідно. Проте кількість випадків хабарництва (131) збільшилася на 24,8 %. Від злочинів у 2020 р. потерпіло 6576 осіб (на 22,0 % менше, ніж у 2019 р.). Найбільша кількість потерпілих (58,9 %) від крадіжок та шахрайств – відповідно, 3190 та 680 осіб, серед яких 35,7 % – це жінки (1381 особа) [237].

У дорожньо-транспортних пригодах, пов'язаних зі злочинами, на території області постраждало 352 особи, з них 83 особи (23,8 %) – загинуло. Усього внаслідок злочинних діянь загинуло 156 осіб, з числа яких 7,1 % – у результаті нанесення умисних тяжких тілесних ушкоджень, 22,4 % було вбито [237].

Пандемія COVID-19 і карантинні обмеження, які її супроводжували суттєво погіршила ситуацію із транспортними перевезеннями у Вінницькій області у 2020 році.

Зокрема, у 2020 р. пасажирським транспортом регіону перевезено 104,9 млн. пасажирів, що на 50,0 % менше від 2019 р. та виконано пасажирську роботу в обсязі 2718,8 млн. пас. км, яка порівняно з 2019 р. зменшилась на 59,7 %. Залізничним транспортом у 2020 р. відправлено 3,9 млн. пасажирів, що на 60,3 % менше, ніж у 2019 р. Послугами автомобільного транспорту у 2020 р.

скористалось 49,3 млн. пасажирів, що на 35,7 % менше від обсягів 2019 р. Електротранспортом області перевезено 51,8 млн. пасажирів. Загальна кількість перевезених пасажирів електротранспортом у порівнянні з 2019 р. також зменшилась на 42,0 % [237].

Таблиця 2.4

**Чисельність наявного і постійного населення Вінницької області
у 1990–2020 рр.***

Роки	Чисельність наявного населення			Чисельність постійного населення		
	всього	у тому числі		всього	у тому числі	
		міське	сільське		чоловіки	жінки
1990	1925,6	866,5	1059,1	1913,4	855,5	1057,9
1991	1914,4	871,1	1043,3	1901,3	851,9	1049,4
1992	1908,4	880,4	1028,0	1895,1	851,0	1044,1
1993	1911,9	889,6	1022,3	1898,5	854,8	1043,7
1994	1904,8	891,9	1012,9	1891,1	852,9	1038,2
1995	1889,7	889,8	999,9	1875,6	847,6	1028,0
1996	1875,2	882,1	993,1	1861,4	842,5	1018,9
1997	1860,5	873,2	987,3	1846,8	837,6	1009,2
1998	1844,6	864,4	980,2	1830,9	831,6	999,3
1999	1828,7	854,3	974,4	1814,3	825,1	989,2
2000	1811,0	844,3	966,7	1797,1	818,4	978,7
2001	1791,0	831,5	959,5	1780,0	811,4	968,6
2002	1772,4	818,9	953,5	1763,9	804,7	959,2
2003	1753,9	816,4	937,5	1746,8	797,7	949,1
2004	1736,2	814,3	921,9	1729,2	790,1	939,1
2005	1720,1	813,1	907,0	1713,1	783,1	930,0
2006	1701,6	811,9	889,7	1694,5	774,4	920,1
2007	1686,5	813,0	873,5	1679,4	804,0	875,4
2008	1672,2	812,9	859,3	1665,1	761,2	903,9
2009	1660,0	812,6	847,4	1652,9	755,9	897,0
2010	1650,6	814,2	836,4	1643,5	752,6	890,9
2011	1641,2	814,1	827,1	1634,1	749,4	884,7
2012	1634,2	815,8	818,4	1627,1	747,6	879,5
2013	1627,0	816,0	811,0	1619,9	745,3	874,6
2014	1618,3	815,3	803,0	1611,2	742,2	869,0
2015	1610,6	814,8	795,8	1603,5	739,6	863,9
2016	1602,2	813,4	788,8	1595,1	736,6	858,5
2017	1590,4	810,1	780,3	1583,3	731,8	851,5
2018	1575,8	806,3	769,5	1568,7	725,7	843,0
2019	1560,4	801,7	758,7	1553,3	719,0	834,3
2020	1545,4	799,4	746,0	1538,3	712,7	825,6

*Складено за матеріалами [237]

Таблиця 2.5

Національний склад населення Вінницької області станом на 2001 рік*

№	Національність	Кількість осіб	Відсоток до загальної кількості
1	Українці	1 674 135	94,91%
2	Росіяни	67 501	3,83%
3	Поляки	3 794	0,22%
4	Білоруси	3 114	0,18%
5	Євреї	3 066	0,17%
6	Молдовани	2 944	0,17%
7	Вірмени	1 091	0,06%
8	Цигани	874	0,05%
9	Азербайджанці	717	0,04%
10	Татари	504	0,03%
11	Інші	6 204	0,35%
	Разом	1 763 944	100%

*Складено за матеріалами [237]

Узагальнюючим показником, який характеризує рівень розвитку економіки Вінницької області є валовий регіональний продукт (ВРП). У період з 2014 року по 2017 рік цей показник виріс на 48437 млн. грн. – з 43970 млн. грн. у 2014 році до 92427 млн. грн. у 2017 році – зростання в 2,1 рази. Вінниччина має незмінну динаміку до зростання. Зростання зазначеного показника обумовлено зростанням його питомої ваги у валовому внутрішньому продукті України на 0,3 % (з 2,8 % у 2014 році до 3,1 % у 2017 році). Основними чинниками які, вплинули на зростання валової доданої вартості є збільшення обсягів випуску промислової продукції, виробництва товарів народного споживання, надання різного виду послуг та виробництва валової продукції сільського господарства. При цьому відмічаються незначні структурні зміни. А саме, зростання частка промислової продукції в загальному обсязі валової доданої вартості на 3,2 %. Визначальний вплив мало зростання обсягів переробної промисловості (з 13,3 % до 16,6 %). Водночас, слід відзначити зниження у 2017 році питомої ваги сільського господарства, лісового господарства та рибного господарства (на 0,6 % у порівнянні з 2014 роком та на 3,7 % – з 2016 роком). Частка транспортних послуг та інформаційних і телекомунікаційних зросла на 1,3 та 0,8 % відповідно, при зменшенні питомої ваги усіх послуг у валовій доданій вартості на 2,6 % [198].

Частка туризму у валовому регіональному продукті Вінницької області є мізерною (нижче 0,5 %), однак за умови оптимізації використання туристичного потенціалу регіону та інтенсифікації міжнародного туризму може мати перспективу зростання у період до 2027 року (за умови успішного подолання наслідків кризи пов'язаної з пандемією COVID-19).

За обсягами капітальних інвестицій (крім інвестицій з державного бюджету) у розрахунку на одну особу населення за 2018 рік Вінниччина займає 5 місце серед регіонів України. Щодо порівняння динаміки капітальних інвестицій із сусідніми регіонами, які схожі за природними та трудовими ресурсами, мало відрізняються за кліматичними умовами, починаючи із 2014 року Вінницька область вирізняється значним зростанням зазначеного показника (рис. 2.8) [198].

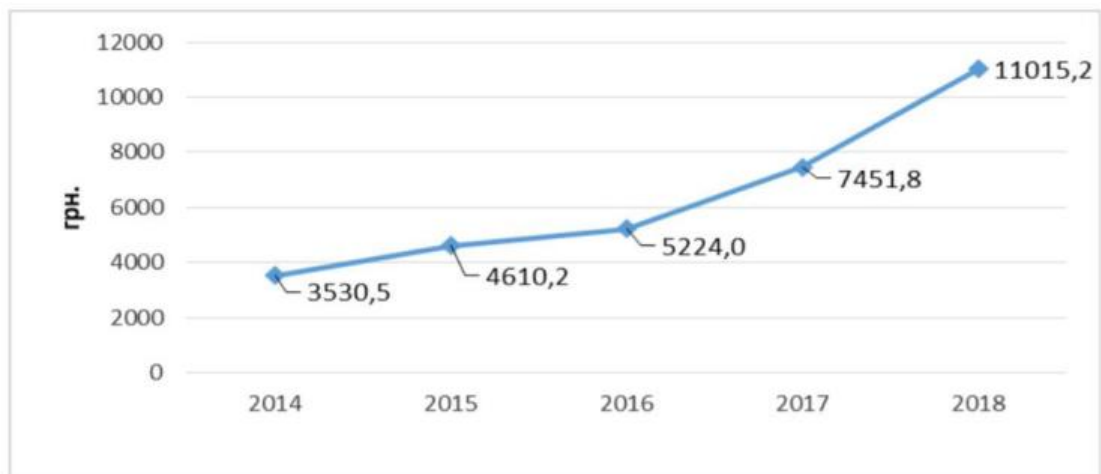

Рис. 2.8. Динаміка капітальних інвестицій у розрахунку на одну особу у Вінницькій області у 2014–2018 рр. *

*Складено за матеріалами [237]

Важливим напрямом інвестування у Вінницькій області може бути розбудова інфраструктури розміщення туристів, яка у більшості районів області розвинена недостатньо. Загалом, показники діяльності колективних засобів розміщування у регіоні з 2015 року частково зростають (табл. 2.6), однак вплив кризових явищ за результатами 2020 року, очевидно, буде досить помітним.

Таблиця 2.6

**Діяльність колективних засобів розміщування у Вінницькій області у
2011–2019 рр.***

Роки	Кількість колективних засобів розміщування, од	Кількість місць, од	Кількість осіб, що перебували у колективних засобах розміщування
2011	77	7609	114700
2012	90	7567	146359
2013	100	7649	134551
2014	98	7276	140261
2015	99	7440	130136
2016	80	6653	138687
2017	85	6217	161649
2018	22	1895	78426
2019	21	1869	83902

*Складено за матеріалами [198]

У Вінницькій області склалася мережа оздоровчо-рекреаційних закладів, які представлені майже у всіх районах області та нараховують 13,0 тис. місць з яких оздоровчих – 5,9 тис. місць, рекреаційних – 7,06 тис. місць. Структура санаторно-курортного господарства регіону подана в табл. 2.7. Мережа закладів відпочинку та лікування складається з окремих об'єктів невеликої ємності, переважно сезонного функціонування, і не може задовольнити потреби населення області на перспективу. Для організації місць відпочинку відведені лісові масиви, береги річок, 25 водойм для купання, риболовлі, катання на човнах, яхтах, занятій греблею. Отже, кращі природні умови Побужжя, особливо у верхній його частині, а також Придністров'я зумовили розміщення більшості зон відпочинку саме в цих районах. Схемою планування території області на період до 2027 року пропонується сформувати чотири курортно-рекреаційні зони на площі 509,9 тис. га або 19 % від всієї території області. В проєкті виділені: Придністровська зона площею – 170,3 тис. га; Південно-Східна на площі – 53,3 тис. га; Центральна на площі – 185,2 тис. га; Північно-Побузька на площі – 101,1 га [237].

Таблиця 2.7

**Санаторно-курортне господарство Вінницької області
у 1995–2017 рр.***

Роки	Санаторії та пансіонати з лікуванням		Санаторії-профілакторії		Будинки і пансіонати відпочинку		Бази та інші заклади відпочинку	
	всього	у них ліжок, тис.	всього	у них ліжок, тис.	всього	у них місць, тис.	всього	у них місць, тис.
1995	21	6,0	8	0,4	2	0,6	6	1,7
1996	21	5,7	8	0,4	2	0,5	2	0,3
1997	21	5,2	7	0,4	–	–	2	0,3
1998	22	5,1	7	0,4	–	–	1	0,3
1999	22	5,0	8	0,4	–	–	2	0,3
2000	22	5,2	6	0,4	–	–	3	0,3
2001	22	5,0	6	0,4	–	–	3	0,3
2002	23	5,4	6	0,4	–	–	2	0,5
2003	24	5,8	6	0,4	–	–	2	0,1
2004	23	5,4	6	0,4	–	–	3	0,3
2005	21	5,1	6	0,4	1	0,4	3	0,3
2006	21	5,2	6	0,4	1	0,2	3	0,3
2007	21	5,1	6	0,3	1	0,2	3	0,3
2008	21	5,4	6	0,3	–	–	3	0,3
2009	21	5,2	6	0,3	–	–	3	0,3
2010	21	5,1	6	0,3	–	–	3	0,3
2011	21	4,9	6	0,3	–	–	3	0,3
2012	22	5,0	6	0,3	–	–	1	0,1
2013	22	5,0	5	0,3	–	–	1	0,1
2014	20	4,6	4	0,2	–	–	1	0,3
2015	20	4,6	3	0,2	–	–	1	0,3
2016	18	4,1	1	0,1	–	–	1	0,3
2017	17	3,6	1	0,1	–	–	1	0,3

*Складено за матеріалами [198]

Оздоровчі заклади головним чином базуються на гідромінеральних ресурсах в районі м. Хмільник, основним складом яких є радонові води у поєднанні з великими масивами змішаного лісу та сприятливими кліматичними умовами. Лікувальна зона набуває великого значення, що виходить за межі загальнодержавного курорту. Проектом намічений розвиток курорту Хмільник та 11,54 тис. місць в межах розрахункового строку. Значне збільшення

емностей передбачено проектами розвитку санаторно-курортної сфери до 2027 року в Могилів-Подільському районі на 2,76 місць, а також в м. Немирів на 1,23 тис. місць. Розвиток рекреаційної галузі передбачається в усіх адміністративних районах області та складає згідно з схемою планування на розрахунковий строк – 35,8 тис. місць [198].

Загалом варто відзначити позитивні тенденції соціально-економічного розвитку регіону, починаючи з 2015 року, однак навіть незважаючи на відсутність повних статистичних даних за 2020 рік, зрозуміло що економіка та соціальна сфера регіону зазнала значних збитків внаслідок пандемії COVID-19. Актуальною проблемою залишається розбудова і удосконалення інфраструктури як туристичної, так і загальної, а також модернізація закладів розміщення та оздоровлення.

2.4. Екологічні чинники формування туристичного потенціалу регіону

Туризм не лише є чинником зміни навколишнього природного середовища, а й зазнає різнопланових впливів внаслідок зростання антропогенного навантаження на ландшафти. Вінницька область, як головним чином сільськогосподарський регіон, характеризується кількома провідними напрямками впливу екологічних факторів на розвиток туристичної діяльності.

Насамперед варто зауважити, що забруднення ґрунтів нітратами та іншими хімічними сполуками, що використовуються під час сільськогосподарського виробництва, становить одну із важливих екологічних проблем Вінницької області. Туристична діяльність несуттєво пов'язана із забрудненням ґрунтів, однак питання забруднення поверхневих вод, яке виникає внаслідок вимивання нітратів із ґрунту, уже має вагоме значення для функціонування туристичних дестинацій.

Зокрема, особливо перспективним для Вінницької області є сільський туризм, пов'язаний із активним використанням місцевих джерел продуктів

харчування та води, а отже забруднення ґрунтів нітратами та іншими речовинами закономірно призводить і до погіршення якості місцевої продукції та питної води. Отже, таким чином суттєво знижується якість послуг, що надаються у межах сільських туристичних маршрутів, адже ключовою властивістю таких послуг вважається екологічна безпечність зумовлена використанням у харчуванні туристів продуктів виготовлених за традиційними технологіями. У Вінницькій області найвищі показники забрудненості характерні для басейну річки Південний Буг. Якщо порівняти рівень забруднення нітратами із концентрацією туристичних об'єктів, видно що ці два показники суттєво корелюють між собою.

Безумовно, при плануванні розвитку туристичних дестинацій, зокрема у напрямку сільського туризму, необхідно враховувати актуальний рівень забрудненості ґрунтів та поверхневих вод нітратами та іншими шкідливими речовинами. Водночас варто зауважити, що рівень відповідного забруднення не є стійким і суттєво змінюється у часі, а отже необхідною є налагоджена система моніторингу рівня забруднення, доступ до якої мали б мати органи державної влади та місцевого самоврядування, що відповідальні за розвиток туризму в регіоні. З огляду на важливе суспільне значення відповідних даних, доцільно було б також забезпечити відкритий доступ до них із постійною актуалізацією для усіх зацікавлених сторін.

Найбільш поширеними у сучасній ландшафтній структурі Вінниччини є сільськогосподарські різновиди угідь, які займають 76,2% її площі [68]. Їх розподілу притаманна деяка неузгодженість, що зумовлено неоднорідністю геоморфологічної будови (гіпсометричними рівнями підстилаючої поверхні). Саме вона визначає характер розміщення цих антропогенно-регульованих систем, їх величину, форму. Звідси, основна питома вага сільськогосподарських ландшафтів приходить на вододільні малорозчленовані простори північного сходу і сходу (Липовецький, Оратівський, Козятинський, Теплицький адміністративні райони) та півдня (Чернівецький, Томашпільський, Крижопільський райони) краю, де вони мають контури значних розмірів,

близьких до квадратної, або прямокутної форми, і знаходяться в оточенні лісосмуг, що є благом, зважаючи на ерозійну небезпеку (табл. 2.8).

Аграрно-індустріальний тип освоєння земель Вінницької області призводить до їх деградації, що виявляється у зменшенні гумусового горизонту та втрати угідь. За всю історію землеробства в області втрачено 140,6 тис. га умовних сільськогосподарських угідь, в тому числі біля 103 тис. га умовної ріллі [68].

Аналізуючи забруднення поверхневих вод хлоридами, можемо помітити, що відповідні показники суттєво відрізняються у районах, що розташовані у верхній течії приток Південного Бугу та у нижній течії цієї річки в межах області. Ситуація у басейні річки Дністер є оберненою, адже там найвищий рівень забрудненості поверхневих вод хлоридами характерний для нижньої течії приток Дністра. Відповідно, найбезпечнішою ситуація є у вододільних територіях.

З огляду на важливе рекреаційне значення річкової мережі Вінницької області, рівень забрудненості річок має ключове значення для розвитку туризму, адже впливає не лише на якість води як безпосереднього туристичного ресурсу, а й на властивості аквакультур, які також використовуються з рекреаційною метою. Варто зауважити, що поверхневі води вживаються також і для побутових цілей, зокрема, у сільській місцевості, що без відповідної очистки зумовлює загалом погіршення якості умов проживання місцевого населення, а також і туристів, які відвідують сільські населені пункти із рекреаційною метою.

Аналізуючи забрудненості поверхневих вод залізом, можна помітити, що найвищі рівні відповідних показників характерні для басейну річки Буг, зокрема для Центрального та Нижньобузького туристичних субрегіонів. Така ситуація, очевидно, зумовлена хімічним складом гірських порід, що поширені на відповідних територіях, а також частково антропогенним навантаженням. Суттєвого значення для розвитку туризму цей показник не має, однак свідчить

загалом про імовірність погіршення екологічної ситуації у відповідних територіях та розташованих на них дестинаціях [162].

Таблиця 2.8

Показники оцінки ерозійної небезпеки в районах Вінницької області*

Розподіл еродованих земель по районах	Площа с/г угідь, га	Площа ріллі, га	Площа еродованої ріллі, га	% розораності земель на схилах >2°
Барський	83975	66647	39281	80,2
Бершадський	104937	93883	32214	87,4
Вінницький	65956	53693	5036	77,6
Гайсинський	83030	71735	17334	77,1
Жмеринський	87259	68522	34380	75,1
Іллінецький	68788	56884	8266	71,9
Калинівський	84500	70161	5768	72,6
Козятинський	97950	81622	18641	76,8
Крижопільський	70812	61605	33374	85,8
Липовецький	85183	73725	9258	45,7
Літинський	69106	51156	12647	74,8
Могилів-Подільський	70847	59931	24497	77,5
Мур.-Куриловецький	67711	55334	33702	83,7
Немирівський	97966	81367	14314	74,5
Оратівський	74078	61569	17153	75,1
Погребищенський	41902	35453	21260	83,5
Теплицький	99966	77807	28043	73,4
Тиврівський	71343	59051	20002	85,0
Томашпільський	62631	54992	15700	80,4
Тростянецький	68659	58401	33169	81,2
Тулчинський	82715	69677	23490	92,1
Хмільницький	103445	87096	22643	77,7
Чернівецький	50395	43779	15741	76,7
Чечельницький	51866	41666	195114	84,1
Ямпільський	61890	54343	29926	79,3
Всього по області	2070337	1730498	605987	80,3

*Складено за матеріалами [68]

Вагомим чинником, що впливає на якість навколишнього природного середовища у Вінницькій області, є рівень урбанізації. Загалом для регіону цей показник має середні для України значення, однак по території області розподілений нерівномірно. Найбільш урбанізованими є, як видно із картосхеми, саме ті території, що характеризуються найвищим туристичним потенціалом. Історико-культурні туристичні об'єкти найчастіше

розташовуються у міських населених пунктах і саме у них вони мають найвище туристичне значення та є найбільш відомими.

Водночас із точки зору екологічної ситуації міські населені пункти продукують значно вищу частку відходів, які потрапляють у навколишнє природне середовище. Зокрема, йдеться про стічні води скиди яких найбільш сконцентровані у басейні річки Південний Буг, зокрема у Верхньобузькому, Центральному та Нижньобузькому туристичних субрегіонах.

Незважаючи на наявну систему очистки стічних вод, як показують дослідження, частина з них все одно потрапляє у річкову мережу у неочищеному вигляді, що суттєво погіршує якість водних ресурсів регіону та їх туристичну цінність. У цьому контексті варто зауважити, що відповідно до законодавства, туристичною цінністю можуть володіти лише ті ресурси, які є безпечними для життя і здоров'я туристів, а отже навіть помірне забруднення річкової мережі не дозволяє говорити про її цінність як туристичного ресурсу. Таким чином налагодження системи повноцінної і якісної очистки стічних вод є одним із важливих параметрів оцінки еколого-туристичної ситуації в регіоні [162].

Рівень урбанізації також зумовлює посилення інтенсивності викидів в атмосферу, не лише пов'язаних із промисловим виробництвом, але і з розвитком автомобільного транспорту. З огляду на значну площу території Вінницької області та відсутність великих міст із чисельністю населення більше одного мільйона, критичних зон щодо забрудненості атмосферного повітря викидами автомобільного транспорту немає. Однак, зважаючи на постійне зростання кількості автомобілів, у великих та середніх містах регіону загроза погіршення якості атмосферного повітря як деструктивного фактора розвитку туризму є все ще досить суттєвою.

Для того, щоб налагодити ефективну систему моніторингу якості навколишнього природного середовища в регіоні з метою оптимізації розвитку туристичної діяльності необхідно виконати кілька важливих кроків [162].

По-перше, наявна система моніторингу якості навколишнього природного середовища повинна бути суттєво відкритішою та актуальнішою. Доцільним є створення окремого веб-сайту або сторінок на сайтах регіональних інституцій у екологічній сфері, де постійно оновлювалася б інформація щодо рівня забрудненості повітря, поверхневих та підземних вод шкідливими речовинами із зазначенням гранично допустимих концентрацій та можливого їх перевищення. Важливо, щоб точки вимірювання цих показників охоплювали усю територію регіону, а не лише великі міста. Це дасть змогу як населенню регіону, так і туристам отримати повноцінну, доступну, своєчасну і достовірну інформацію про якість навколишнього середовища в регіоні. Із метою створення можливостей для проведення наукових досліджень важливою є наявність відкритої та деталізованої статистичної інформації щодо рівня забрудненості компонентів природного середовища в регіоні у розрізі населених пунктів та адміністративних районів за останній часовий період.

По-друге, під час розробки туристичних маршрутів необхідно обов'язково враховувати як екологічну ситуацію на території їх проходження, так і можливий вплив туристичної діяльності на ландшафти для оцінки імовірності деструктивного впливу туризму на навколишнє природне середовище.

По-третє, необхідною є активна участь органів місцевого самоврядування у розвитку дестинацій. Завдання моніторингу впливу туризму на локальні екосистеми мало би бути одним із важливих аспектів процесів децентралізації управління регіональним розвитком. Варто зауважити, що загальна оцінка впливу туризму на ландшафти не вимагає у більшості випадків спеціалізованого обладнання і фахової експертизи, тому є цілком доступною для відповідальних осіб на рівні місцевих громад, які найкраще орієнтуються в особливостях середовища свого проживання та ступеню його модифікації під впливом туризму.

2.5. Сучасні особливості розвитку туристичного комплексу Вінницької області

Туристична галузь набуває все більшого значення для розвитку економіки та соціальної сфери у Вінницькій області. Становлення внутрішнього і в'їзного туризму має перспективи стати важливим чинником соціального-економічного розвитку області. Основним завданням є формування сучасної конкурентоспроможної туристичної індустрії Вінницької області, спроможної задовольнити потреби іноземних та вітчизняних громадян в туристичних та рекреаційних послугах.

Вінниччина має всі передумови для інтенсивного розвитку внутрішнього та зовнішнього туризму: особливості географічного положення та рельєфу, сприятливий клімат, багатство природного, історико-культурного та туристично-рекреаційного потенціалів [105].

Про перспективи розвитку туристичного комплексу Вінницької області, зокрема, свідчить постійне зростання в останні роки кількості туристів, що обслуговувалися туристичними підприємствами регіону (табл. 2.9).

З метою розвитку та популяризації внутрішнього туризму управління культури і туризму облдержадміністрації постійно співпрацює з управліннями, відділами облдержадміністрації, громадськими організаціями та туристичними організаціями області. Туристичні можливості області щороку представляються на загальноукраїнських та міжнародних туристичних виставках, висвітлюються у засобах масової інформації. При обласній науковій бібліотеці ім. Тімірязєва створено web-сайт з інформацією про розвиток культури і туризму області, об'єкти культурної спадщини, історію міст і районів. Вживаються заходи з реставрації деяких пам'яток історії та культури [192].

Вінницьким обласним центром дитячого і юнацького туризму та екскурсій щорічно розробляються та реалізуються заходи туристично-екскурсійного обслуговування учнівської і студентської молоді з урахуванням вікових особливостей та рівня знань. Підготовлено та розповсюджено

18 методичних матеріалів для організаторів туристично-краєзнавчої роботи.

На даний час, спільно з товариством «Коло-Ра», опрацьовується питання щодо включення Вінницької області до туристичного маршруту «Трипільська Україна» [192].

Таблиця 2.9

Обслуговування туристів туроператорами і турагентами Вінницької області у 2000–2019 рр.*

Роки	Кількість туристів, обслугованих туроператорами та турагентами, усього	У тому числі		
		в'їзні (іноземні) туристи	виїзні туристи	внутрішні туристи
2000	66464	1828	2825	61811
2001	36413	1506	2562	32345
2002	37104	1439	1879	33786
2003	32673	1354	2496	28823
2004	27466	2088	2097	23281
2005	29819	2527	4891	22401
2006	39346	2544	8416	28386
2007	47844	2844	11383	33584
2008	49146	2392	13795	32959
2009	37272	1889	11960	23423
2010	38530	2193	13960	22377
2011	26383	17	13583	12783
2012	25878	52	18064	7762
2013	29606	15	21308	8283
2014	20744	–	14553	6191
2015	22748	42	13580	9126
2016	27485	–	17550	9935
2017	38634	–	30645	7989
2018	42178	2	33816	8360
2019	51790	4	36650	15136

*Складено за матеріалами [198]

Основними туристичними об'єктами Вінниччини є: фонтан ROSHEN, Національний музей-садиба М. І. Пирогова; Вінницький обласний краєзнавчий музей; Історико-меморіальний комплекс пам'яті жертв фашизму (ставка Гітлера «Вервольф», Палац Потоцьких у м. Тульчин; Державний історико-культурний заповідник «Буша»; Лядівський Свято-Усікновенський скельний чоловічий монастир та Браїлівський Свято-Троїцький жіночий монастир [233].

Також однією із туристичних «родзинок» регіону є Відокремлений підрозділ «Подільський зоопарк ВОКСЛП «Віноблагроліс» у місті Вінниці. Даний заклад є наймолодшим зоопарком в Україні. У зоопарку знаходяться 45 видів ссавців і 35 видів птахів (всього майже 400 тварин) [192].

Все більшим попитом серед туристів, які приїжджають оздоровитися, користуються санаторії м. Хмільника та м. Немирова. До складу бальнеологічного курорту Хмільник входять 8 санаторно-курортних закладів, що дає змогу щорічно оздоровлювати до 50 тис. осіб, як з України, так і з-за кордону, а це значний потенціал для розвитку курортного туризму [233].

Найбільш популярними видами туризму на Вінниччині є: історико-культурний, лікувально-оздоровчий, релігійний та спортивний туризм. Найголовнішою запорукою позитивних вражень про область є туристична інфраструктура. Стан готельного господарства в регіоні дозволяє організувати обслуговування туристів в найбільш відвідуваних туристичних центрах із наданням повного комплексу послуг. Слід зазначити, що в області налічується 99 колективних засобів розміщення [192].

Актуальним питанням для Вінниччини є розвиток сільського зеленого туризму. Цей напрям діяльності сприяє розвитку малого та середнього бізнесу, зменшенню рівня безробіття у сільській місцевості, укріпленню міжнародних зв'язків, залученню внутрішніх та зовнішніх потенційних туристів до пізнання багатой природної та історико-культурної спадщини краю, збереженню екологічної рівноваги тощо. Сьогодні, в області послуги сільського зеленого туризму надають близько 30 сільських садиб, які пропонують комфортне проживання, сімейний відпочинок, народну традиційну кухню, екологічно чисті продукти харчування, цікаве дозвілля. З них 2 садиби мають третю (найвищу) категорію системи категоризації сільської нічліжної бази «Українська гостинна садиба» та 7 садиб мають базову категорію. Водночас, слід відмітити тенденцію до підвищення якості послуг, що надаються [233].

Найбільш активними в розвитку сільського зеленого туризму є Барський, Вінницький, Гайсинський, Немирівський, Могилів-Подільський, Муровано-

Куриловецький та Ямпільський райони [192].

Все більшої популярності набуває активний туризм. Зокрема, в регіоні досить успішно розвиваються такі види активного відпочинку як: велосипедний, кінний та водний. Особливо цікавим активним відпочинком на Вінниччині є рафтинг – сплав на спеціальних надувних човнах річками Згар, Мурафа та Південний Буг, де проводяться екстрим-марафони [192].

Також, на території області розташовано близько 25 баз відпочинку, в яких пропонують комфортне проживання із усіма зручностями та високу якість необхідних послуг [233].

У с. Марківка Теплицького району відбулося відкриття музею М. Д. Леонтовича – філії Вінницького обласного краєзнавчого музею. Головна мета нової експозиції-ушлявлення імені Миколи Дмитровича Леонтовича – видатного українського композитора, хорового диригента, фольклориста, педагога і громадського діяча, який вписав яскраву сторінку в історію української музики. Його музична обробка «Щедрика» відома у всьому світі як різдвяна колядка [233].

Проводиться робота по залученню грантових коштів та міжнародної технічної допомоги в сфері туризму області. Вінницька районна рада виграла грант від Європейського Союзу на реалізацію проекту: «Туризм, як запорука динамічного соціально-економічного розвитку сільської громади». Сума коштів складає 289,8 тис. євро. Завдяки реалізації даного проекту проведено реставрацію зовнішньої частини палацу Грохольських-Можайських, що є пам'яткою національного значення 18 століття. Крім того, створено інформаційний центр розвитку туризму, відремонтовано Жабелівський музей історії села, проведено навчальні та інформаційні заходи [233].

У Вінницькій області часто проходять заходи спрямовані на розвиток подієвого туризму. Прикладом є лицарський турнір присвячений пам'яті Героя Небесної сотні Максима Шимка. Історичний клуб «Аркона», що є ініціатором і організатором цього заходу вважає за потрібне донести до широкого загалу, важливість історичної реконструкції. Цей турнір – це єдиний середньовічний

фестиваль, і на нього відгукнулося багато учасників з різних міст. Крім цього вже традиційним для Вінницької області став open-air фестиваль «OPERAFEST-TULCHIN». Драгрейсінг-шоу на аеродромі у м. Калинівка, щороку збирає учасників змагання та глядачів з усієї України, а в останні роки все частіше відвідують цей захід іноземні туристи. Крім цього багато подібних заходів проводиться у місті Вінниця, що вже мають статус традиційних, а відтак привертають увагу українських та іноземних туристів [87].

Програми подієвого туризму сприятимуть вирішенню пріоритетних завдань туристичної сфери області шляхом використання відповідного інструментарію для розв'язання соціальних проблем, підвищення рівня економічного потенціалу територій, прибутковості бізнесу та доходів населення і, як наслідок, створення умов для загального підвищення соціальних стандартів, якості життя та розвитку бізнес-середовища [233].

Для розвитку туристичної галузі Вінниці місцевою владою проводиться активна робота з впровадження системи туристичної навігації міста, встановлення туристичних вказівників, розробки туристичних схем та карт. Для популяризації туризму серед вінничан було організовуються соціальні екскурсійні програми. Ефективно працює базова муніципальна компанія туристичної галузі міста-комунальне підприємство «Подільський туристично-інформаційний центр». Колектив підприємства протягом року забезпечив бездотаційну роботу, збір туристичної інформації, надання базових послуг для гостей міста та вінничан. Створені та безкоштовно розповсюджуються туристичні матеріали українською, польською, російською та англійською мовами, забезпечується туристичний супровід офіційних делегацій, реалізуються соціальні екскурсійні програми для вінницьких школярів. Активно впроваджується система супроводу туристів у місті Вінниця, забезпечення їх комфорту. Підприємство розробило 21 нову екскурсійну програму, впроваджує інноваційні методи та адаптує для Вінниці найкращий європейський досвід туристичних міст [192].

Найцікавішими об'єктами туризму є історико-культурні та архітектурні

пам'ятки, розташовані головним чином у Вінниці та її околицях. Серед них найбільшою популярністю серед туристів користуються Єзуїтський монастир побудований вздовж вулиці Соборної в 1610–1617 роках, як великий архітектурний ансамбль. У нього входили костел, колегіум і конквіт (гуртожиток). Увесь ансамбль був огорожений цегляними стінами з розташованими по кутах вежами. За ним закріпилася назва «Мури», що походить за однією з легенд від того, що в одній зі стін був замурований живий чоловік [27].

Домініканський монастир, зведений з дерева в 1624 році, входив до складу комплексу оборонних укріплень «Мури». У 1760 році монастир був перебудований в кам'яний костел. Його фасад виконаний у стилі бароко. На стінах зберігся живопис XVIII століття. У 1832 році монастир був переданий православної церкві. Костел Пресвятої Діви Марії, побудований в стилі тосканського бароко. Храм був закритий в 1931 році, зараз належить католицькій громаді міста. Вже перебуваючи у складі Російської імперії у Вінниці було побудовано в 1746 році Миколаївську церкву. Дерев'яний храм на масивному кам'яному фундаменті є одним з кращих зразків подільської народної дерев'яної архітектури. Розташований на території Старого міста біля підніжжя гори, на якій стояв старовинний Вінницький замок. Ще однією видатною пам'яткою міста є синагога Лівшиця, побудована в 1897 році. У той час єврейська торгово-реміснична громада була практично найсильнішою у фінансовому плані [26].

Справжньою туристичною атракцією міста є музей-садиба Пирогова, придбана відомим вченим і хірургом у 1859 році у спадкоємців доктора медицини Григолевського. Прожив в ній Микола Іванович Пирогов майже 20 років до самої смерті в 1881 році. В ансамбль входять сама садиба, музей-аптека, парк та церква-усипальниця, де і похований відомий хірург. У парку збереглися дерева, посаджені самим Пироговим [27].

Багато місць у Вінниці пов'язано з видатним письменником С. Коцюбинським. На фасаді колишнього реального училища, нинішнього

Вінницького факультету Київського торгово-економічного університету, встановлено меморіальну дошку, яка нагадує про те, що тут в жовтні 1891 року великий Сонцепоклонник складав екстерном екзамен на звання народного вчителя. Численних туристів принаджує камінь Коцюбинського на Південному Бугу – улюблене місце відпочинку Михайла Михайловича [53].

Візитівкою сучасної Вінниці є Фонтан ROSHEN побудований в руслі річки Південний Буг біля острова Кемпа (Фестивальний) і відкритий в 2011 році. Це найбільший в Україні і Європі плавучий фонтан. За оцінками експертів входить до десятки кращих і найбільш видовищних фонтанів світу. Плавучий фонтан ROSHEN занесений до туристичних путівників по Україні [27].

Вінниця є цікавою для туристів, однак необхідно забезпечити включення усіх міських готелів до міжнародних систем онлайн-бронювання, щоб гості мали можливість бронювати місця через систему Інтернет. На думку А. Антонишина [192], покращувати необхідно і якість обслуговування в готелях, адже гарний сервіс вінницьких готелів буде позитивно впливати на туристичну привабливість міста. Вимагає оновлення програма залучення туристів в регіон, покращення стану транспортного покриття, створення нових туристичних маршрутів тощо. З метою ознайомлення з туристичними ресурсами і об'єктами міста та області доцільно розробити інформаційну систему – сайт про туристичні дестинації регіону.

Важливим компонентом туристичної інфраструктури Вінницької області є музейна мережа, сформована понад 120 національними, громадськими, приватними музеями, основні з яких наведені у таблиці 2.10.

Варто зауважити, що музеї Вінничини активно використовуються для організації екскурсій, однак у маршрути багатоденних туристичних подорожей включені переважно музеї обласного центру, а більшість закладів у невеликих містах і селах залишаються невідомими для широкого кола туристів. З огляду на це необхідною є їх каталогізація та оприлюднення відповідних інформаційних матеріалів в мережі Інтернет.

Таблиця 2.10

Основні музеї Вінницької області*

Назва музею	Адреса
Національний музей-садиба М.І.Пирогова www.pirogov.com.ua	21008, м. Вінниця, вул. Пирогова, 155
Музей академіка Д.Заболотного	24631, Крижопільський район, с.Заболотне
Вінницький обласний художній музей	21100, м.Вінниця, вул. Соборна, 21
Вінницький літературно-меморіальний музей-садиба М. М. Коцюбинського	21000, м.Вінниця, вул. Бевза, 15
Музей П.І.Чайковського і Н.Ф. фон Мекк	23130, Жмеринський район, смт.Браїлів, вул.Чайковського, 1
Вороновицький музей історії та космонавтики	23264, Вінницький район, смт.Вороновиця, вул. Леніна, 26
Літинський краєзнавчий музей	22300, Літинський район, смт. Літин, вул. Кармелюка, 5
Бершадський краєзнавчий музей	24400, Бернадський район, м. Бершадь, вул. Леніна, 2
Музей М. П. Стельмаха	22341, Літинський район, с. Дяківці
Тульчинський краєзнавчий музей	23600, Тульчинський район, м. Тульчин, вул. Гагаріна, 1
Могилів-Подільський краєзнавчий музей	24000, Могилів-Подільський район, м.Могилів-Подільський, вул. Володимирська, 6
Музей «Літературна Немирівщина»	22800, Немирівський район, м. Немирів, вул. Леніна, 185
Музей гончарного мистецтва (братів Герасименків)	23744, Гайсинський район, с.Новоселівка
Ободівський краєзнавчий музей	24301, Тростянецький район, с. Ободівка
Музей Героя Радянського Союзу В.Порика	22000, Хмільницький район, с. Порик
Піщанський краєзнавчий музей	24700, Піщанський район, смт.Піщанка, вул. Маяковського, 2
Оратівський краєзнавчий музей	22600, Оратівський район, смт. Оратів, вул. Леніна, 72
Тиврівський краєзнавчий музей	23300, Тиврівський район, смт. Тиврів, вул. Леніна, 42
Шаргородський музей образотворчого мистецтва	23500, Шаргородський район, м. Шаргород, вул. Леніна, 194
Ямпільський музей образотворчого мистецтва	24500, Ямпільський район, м. Ямпіль, вул. Леніна, 136
Державний історико-культурний заповідник «Буша»	24523, Ямпільський район, с. Буша
Краєзнавчий музей Гайсинщини	Гайсинський район, м. Гайсин, вул. 1-го Травня, 48, 23700
Музей історії м. Козятина	22100, Козятинський район, м. Козятин, вул. Грушевського, 15
Жмеринський історичний музей	23100, Жмеринський район, м. Жмеринка, вул. Франка, 64

*Складено за матеріалами [198]

Останнім часом в регіоні відкривається багато нових креативних музеїв, які приваблюють туристів не лише експозицією, а й новими ідеями. Варто згадати, зокрема, музей мініатюрних транспортних засобів, музей української марки, кафе-музей «Пан Заваркін і син», музей трамваю та ін.

Отже, туристичні дестинації Вінницької області на сучасному етапі використовуються недостатньо інтенсивно, про що свідчать статистичні дані та спостереження. Важливими проблемами є інформаційна та транспортна доступність ресурсів та об'єктів, що складають туристичний потенціал регіону для внутрішніх та особливо іноземних туристів. Туристичний комплекс регіону потребує адаптації до нових умов, пов'язаних із пандемією COVID-19 і суттєвим скороченням туристичних потоків. Пріоритетним напрямом туристичної політики у Вінницькій області може стати внутрішній туризм, зокрема на основі все ще мало популярних історико-культурних туристичних ресурсів і об'єктів регіону.

Висновки до другого розділу

1. Основними компонентами природних ресурсів Вінницької області з точки зору можливостей їх використання у туристичній діяльності є гідрологічні, геоморфологічні, а також природоохоронні. Здійснивши комплексне оцінювання забезпеченості адміністративних районів регіону об'єктами (площами) природно-заповідного фонду, із використанням бальної оцінки і картографічного методу було виявлено помітні внутрішньорегіональні диспропорції територіального розподілу цього компонента туристичного потенціалу.

2. Природні туристичні ресурси Вінницької області є достатньо багатими та різноманітними для організації на їх основі розвинених дестинацій лікувально-оздоровчого, екологічного, пригодницького та пізнавального туризму. Водночас природні туристичні ресурси нерівномірно розподілені по території області, що зумовлює необхідність його ґрунтовної оцінки та оптимізації використання рекреаційно-туристичного потенціалу.

3. Історичні передумови формування туристичного потенціалу регіону є досить сприятливими, адже Вінницька область має давню історію заселення, на її території відбувалися відомі історичні події, які можуть бути перспективними в контексті розвитку пізнавального туризму. Географічний розподіл історико-культурних туристичних об'єктів на території Вінницької області характеризується загальною закономірністю зниження забезпеченості адміністративних районів області об'єктами цієї категорії із південного заходу на північ і схід.

4. Основними історико-культурними передумовами формування та розвитку туристичних ресурсів Вінницької області є давня історія заселення, археологічні, історичні та архітектурні пам'ятки, серед яких традиційні дерев'яні церкви та палаци. Найкраще забезпеченими історико-культурними туристичними ресурсами є центральні і південні райони області, передусім ті, що розташовані по течії річок Південного Бугу і Дністра. Перспективи

використання історико-культурного туристичного потенціалу регіону полягають у збереженні і відновленні найбільш атрактивних об'єктів, включенні їх до популярних екскурсійних маршрутів, розвитку місцевої інфраструктури, що дасть змогу активніше розвивати не лише внутрішній, а й в'їзний туризм.

5. На підставі аналізу особливостей впливу показників якості навколишнього природного середовища на розвиток різних видів туристичної діяльності у Вінницькій області, наголошено на важливій ролі процесів урбанізації у формуванні та розвитку туристичних дестинацій регіону, а також окреслено основні напрями удосконалення системи моніторингу стану навколишнього природного середовища для потреб туризму.

6. Туристичні дестинації Вінницької області на сучасному етапі використовуються недостатньо інтенсивно, про що свідчать статистичні дані та спостереження. Важливими проблемами є інформаційна та транспортна доступність ресурсів та об'єктів, що складають туристичний потенціал регіону для внутрішніх та особливо іноземних туристів.

7. Найбільш популярними видами туризму на Вінниччині є: історико-культурний, лікувально-оздоровчий, релігійний та спортивний туризм. Найголовнішою запорукою позитивних вражень про область є туристична інфраструктура. Стан готельного господарства в регіоні дозволяє організувати обслуговування туристів в найбільш відвідуваних туристичних центрах із наданням повного комплексу послуг.

Результати дослідження опубліковані автором у працях [35, 162–165, 167–170].

РОЗДІЛ 3. ОЦІНЮВАННЯ І ШЛЯХИ ОПТИМІЗАЦІЇ ГЕОПРОСТОРОВОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ТУРИСТИЧНИХ РЕСУРСІВ ВІННИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ

3.1. Оцінка компонентної та територіальної структури туристичного потенціалу регіону

Важливим етапом аналізу геопросторової організації туристичних ресурсів регіону є виокремлення його територіальної структури у поєднанні із групуванням складників за низкою ознак та подальшим оцінюванням їх потенціалу і районуванням.

З метою аналізу структури туристичних ресурсів Вінницької області нами розроблено карту (рис. 3.1), у якій особливу увагу приділено інтелектуальній українській еліті, знищеній тоталітарним режимом. Поширення інформації про видатних осіб сприятиме розвитку туризму, створенню меморіальних знаків, меморіальних садиб.

Позначено найбільш атрактивні об'єкти Вінницької області та розраховано відстані до них від обласного центру, що дасть змогу туристичним організаціям, індивідуальним мандрівникам спланувати походи (поїздки) до об'єктів з урахуванням інтересів, пізнавальної інформації, вікових категорій екскурсантів і тривалості перебування в подорожі (табл. 3.1).

Відстань між крайніми точками з заходу на схід становить 195 км, з півночі на південь – 199,5 км. Обласний центр Вінниця розміщений близько до центральної частини території, відстань у південному напрямку – 142,5 км, у східному – 120, західному – 45, північному – 75 км, тому всі маршрути можна здійснювати впродовж світлового дня [35].

Опорним каркасом туристичного потенціалу регіону є система транспортних магістралей, які проходячи із заходу на схід та із півночі на південь перетинаються у місті Вінниці, формуючи таким чином на базі обласного центру великий транспортний вузол.

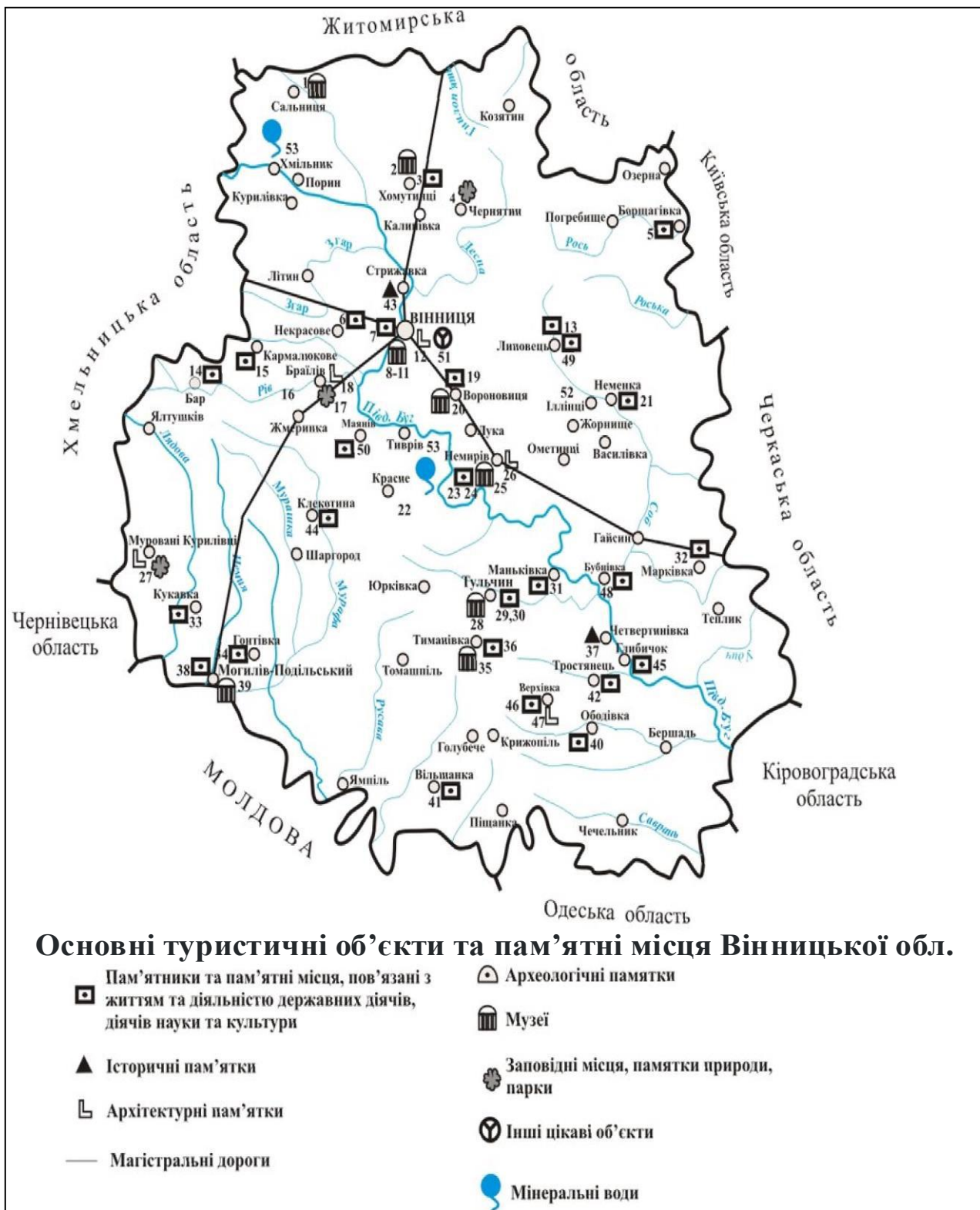

Рис. 3.1. Структура туристичних ресурсів Вінницької області*

*Складено автором

Умовні позначення: **1.** Літературно-меморіальний музей Я. Шпорти; **2.** Музей С. Руданського в с. Хомутиці; **3.** Пам'ятник С. Руданському; **4.** Парк-пам'ятка садово-паркового будівництва XVIII ст.; **5.** Обеліск В. Кочубею та І. Іскрі на місці страти їх 1708 р.; **6.** У селі Некрасове, Жмеринського району проживав М. Некрасов; **7.** У м. Вінниця народився Ю. М. Коцюбинський; **8.** Вінницький краєзнавчий музей; **9.** Обласний художній музей; **10.** Літературно-меморіальний музей М. Коцюбинського; **11.** Національний музей-садиба хірурга, анатома і педагога М. Пирогова; **12.** Комплекс будівель колишніх єзуїтського, домініканського, капуцинського монастирів, Миколаївська церква та дзвіниця (архітектурні пам'ятки XVII–XVIII ст); **13.** Місце народження П. Тутковського; **14.** Місце народження В. Буняковського; **15.** Пам'ятник У. Кармалюку; **16.** Будинок, у якому в 1878–1882 жив П. І. Чайковський; **17.** «Скеля Чайковського» (с. Браїлів, Жмеринський район); **18.** Троїцький собор із келіями (с. Браїлів, Жмеринський район); **19.** Протягом 1869–1876 рр. жив і працював О. Можайський; **20.** Народний музей історії авіації (с. Вороновиця); **21.** Місце народження П. Ніщинського; **22.** Пам'ятник Д. Нечаю; **23.** Пам'ятник М. Некрасову; **24.** Протягом 1855–1858 на Вінниччині жив О. Маркович; **25.** Музей Марка Вовчка у м. Немирів; **26.** Палац і парк XVIII ст. у м. Немирів; **27.** Пам'ятка XVIII–XIX ст. – палац і парк-заповідник у с. Муровані Курилівці; **28.** Краєзнавчий музей у Тульчині; **29.** Пам'ятник О. Суворову; **30.** Пам'ятник М. Леонтовичу; **31.** Місце народження А. Свидницького; **32.** Могила М. Д. Леонтовича (Тульчин); **33.** На Вінниччині 1804–1821 р. жив В. Тропінін; **34.** Пам'ятник І. Гонті (с. Гонтівка, Могилів-Подільський район); **35.** Музей О. В. Суворова (с. Тиманівка, Могилів-Подільський район); **36.** Пам'ятник О. В. Суворову (с. Тиманівка, Могилів-Подільський район); **37.** Обеліск на місці битви під Батогом 1652 р.; **38.** У 70–х роках у Могилеві-Подільському учителював Г. Мачтет; **39.** Краєзнавчий музей у м. Могилів-Подільський; **40.** На Вінниччині народився Новаківський Олекса Харлампійович; **41.** Місце народження М. Трублаїні; **42.** Місце народження Панька Педи; **43.** Ставка Гітлера Вервольф у смт Стрижака Вінницького району; **44.** Місце народження А. Добровольського; **45.** Місце народження В. Гутянського; **46.** Місце народження К. Гриба; **47.** Архітектурна пам'ятка-садиба Собанських (с. Верхівка Тростянецького району); **48.** Місце народження М. Мороза; **49.** Місце народження С. Щупака; **50.** Місце народження В. Свідзинського; **51.** Вінницький плавучий фонтан, збудований у руслі р. Південний Буг; **52.** Місце народження Івана Богуна; **53.** Бальнеологічний курорт Немирів.

Однак для дослідження геопросторової організації туристичних ресурсів області недостатнім є лише аналіз їх територіальної структури. Потрібною є компонентна оцінка потенціалу, яку можна здійснювати за розробленою нами методикою (див. п.1.3).

За результатами аналізу, найвищі бали за компонентом «Географічне положення» (12-14 балів) отримали адміністративні райони, що розташовані поблизу державного кордону (рис. 3.2), на території яких розміщені великі і середні міські поселення, а також пролягають транспортні коридори міжнародного і національного значення, – Вінницький, Гайсинський, Жмеринський, Могилів-Подільський та ін.

Таблиця 3.1

Відстані до найбільш атрактивних об'єктів від обласного центру*

Населений пункт	Відстань від обласного центру, км	Номер об'єкта на картосхемі
Сальниця	66	1
Хомутиці	36	2,3
Чернятин	35	4
Борщагівка	82	5
Некрасове	19	6
Вінниця	0	7–12
Липовець	42	13,49
Бар	60	14
Кармалюкове	39	15
Браїлів	27	16–18
Вороновиця	20	19–20
Неменка	58	21
Красне	36	22
Немирів	38	23–26
Муровані Курилівці	90	27
Тульчин	66	28–30,32
Маньківка	60	31
Кукавка	95	33
Гонтівка	91	34
Тиманівка	77	35,36
Четвертинівка	95	37
Могилів-Подільський	109,6	38,39
Ободівка	108,4	40
Вільшанка	109	41
Тростянець	98	42
Стрижавка	36,4	43
Клекотина	61	44
Глибичок	106	45
Верхівка	101	46,47
Бубнівка	42	48
Маянів	54	50

*Складено автором

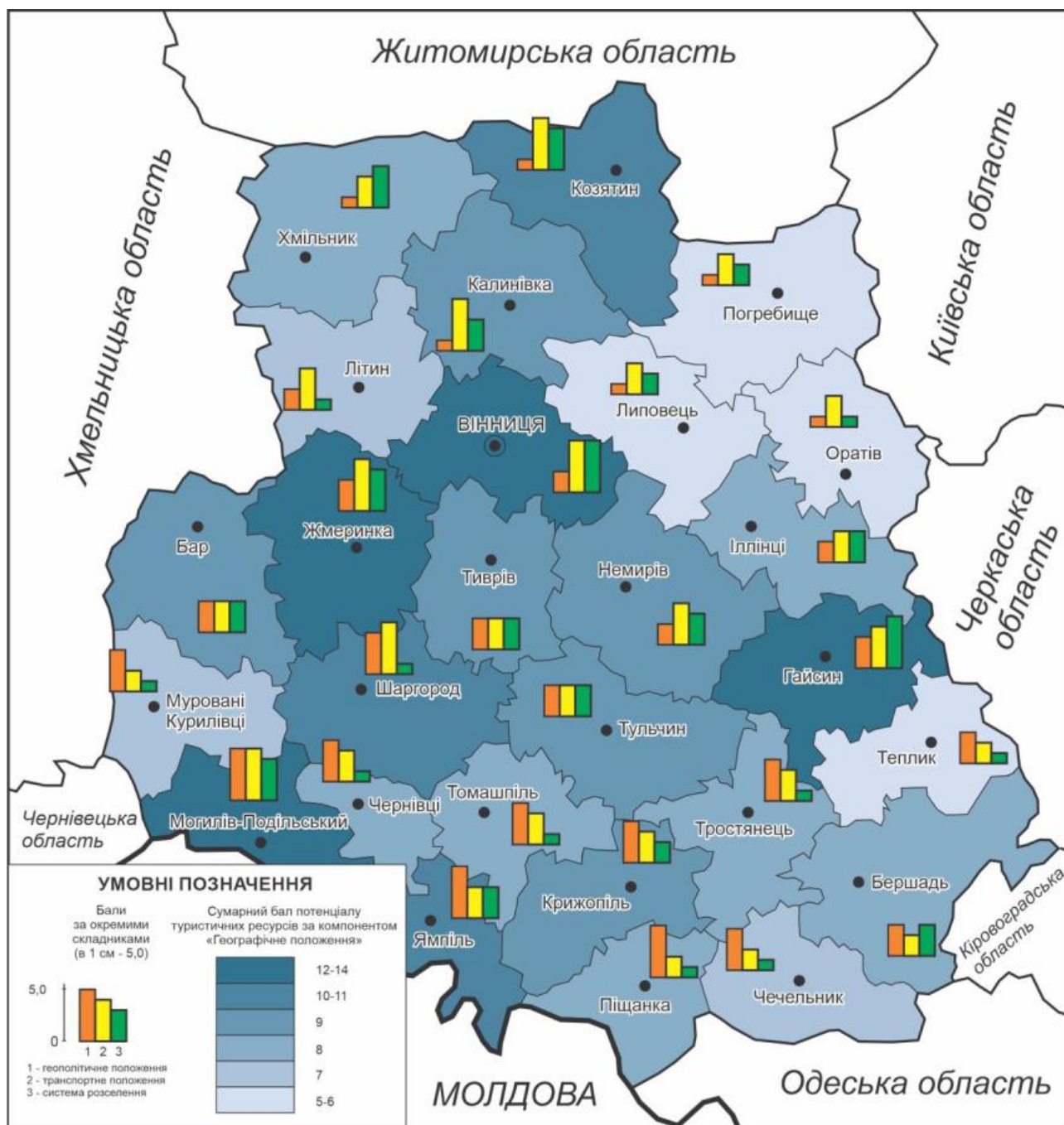

Рис. 3.2. Результати оцінювання потенціалу туристичних ресурсів районів Вінницької області за компонентом «Географічне положення»*

*Складено автором

Найнижчі сумарні бали за цим компонентом (5-6) були розраховані для районів головним чином північно-східної частини області – Липовецького, Оратівського, Погребищенського, Теплицького та ін.

На основі аналізу забезпеченості адміністративних районів Вінницької області природними геоморфологічними, гідрологічними, бальнеологічними туристичними ресурсами, а також об'єктами і площами природно заповідного фонду розраховано сумарний бал за компонентом «Природні туристичні ресурси». Найвищі значення цього компонента потенціалу туристичних ресурсів регіону (15-18 балів) характерні для районів, що розташовані по течії великих річок, – Могилів-Подільського, Немирівського, Хмільницького, Вінницького, Ямпільського, Тиврівського та ін. Найнижчі бали за другим компонентом (6-7) характерні для більш віддалених від основних гідрологічних об'єктів Оратівського, Липовецького та Барського районів (рис. 3.3).

Найвищі бали за компонентом «Історико-культурні туристичні ресурси» (11-13) отримали адміністративні райони, на території яких спостерігається найвища концентрація архітектурних, подієвих та біографічних туристичних об'єктів та сформованих на їх базі дестинацій (рис. 3.4). Географічно ці райони приурочені головним чином до центральної та південно-західної частини області (Вінницький, Жмеринський, Барський та ін.). Найнижчий сумарний бал за компонентом «Історико-культурні туристичні ресурси» (3) був розрахований для віддалених від обласного центру районів – Козятинського, Оратівського, Чечельницького.

За компонентом «Інфраструктура» найвищі сумарні бали (9-15) розраховані для адміністративних районів із найвищою концентрацією закладів розміщення, музеїв та із прокладеними популярними туристичними маршрутами – Вінницького, Хмільницького, Калинівського, Немирівського, Могилів-Подільського (рис. 3.5), а найнижчі (3-5) – для окремих районів із слабким розвитком інфраструктури (Чернівецький, Оратівський, Тиврівський, Шаргородський).

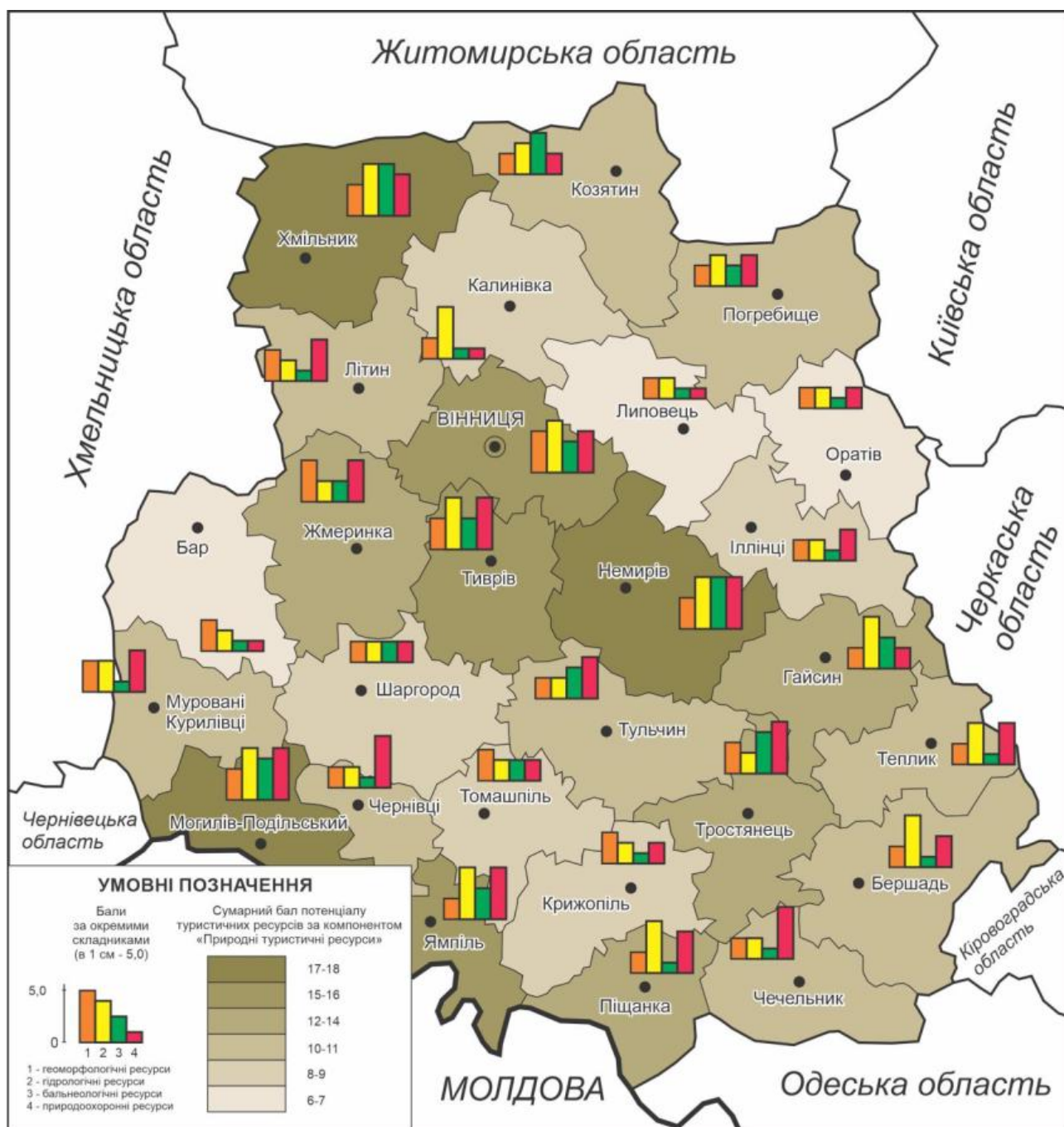

Рис. 3.3. Результати оцінювання потенціалу туристичних ресурсів районів Вінницької області за компонентом «Природні туристичні ресурси»*

*Складено автором

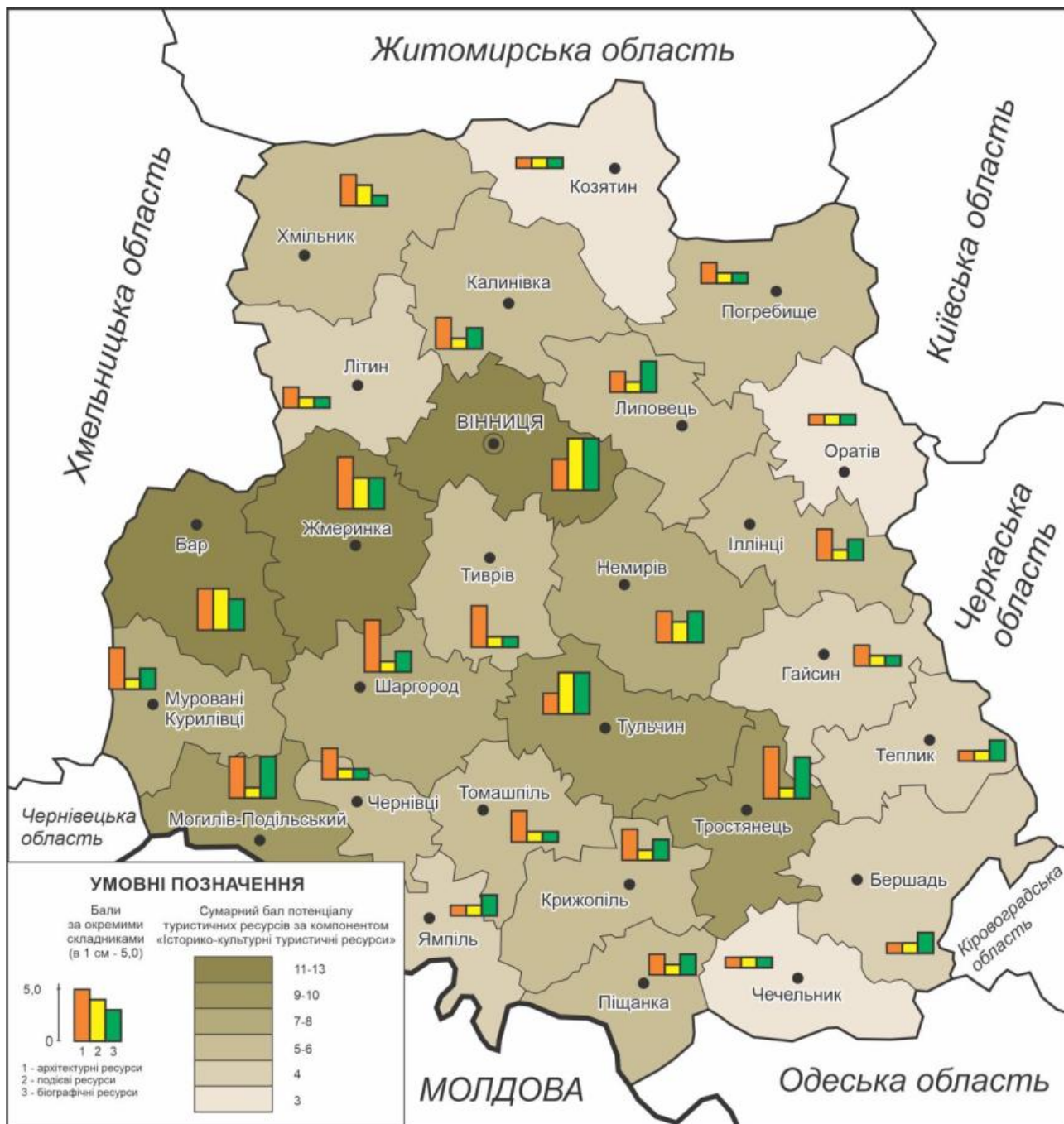

Рис. 3.4. Результати оцінювання потенціалу туристичних ресурсів районів Вінницької області за компонентом «Історико-культурні туристичні ресурси»*

*Складено автором

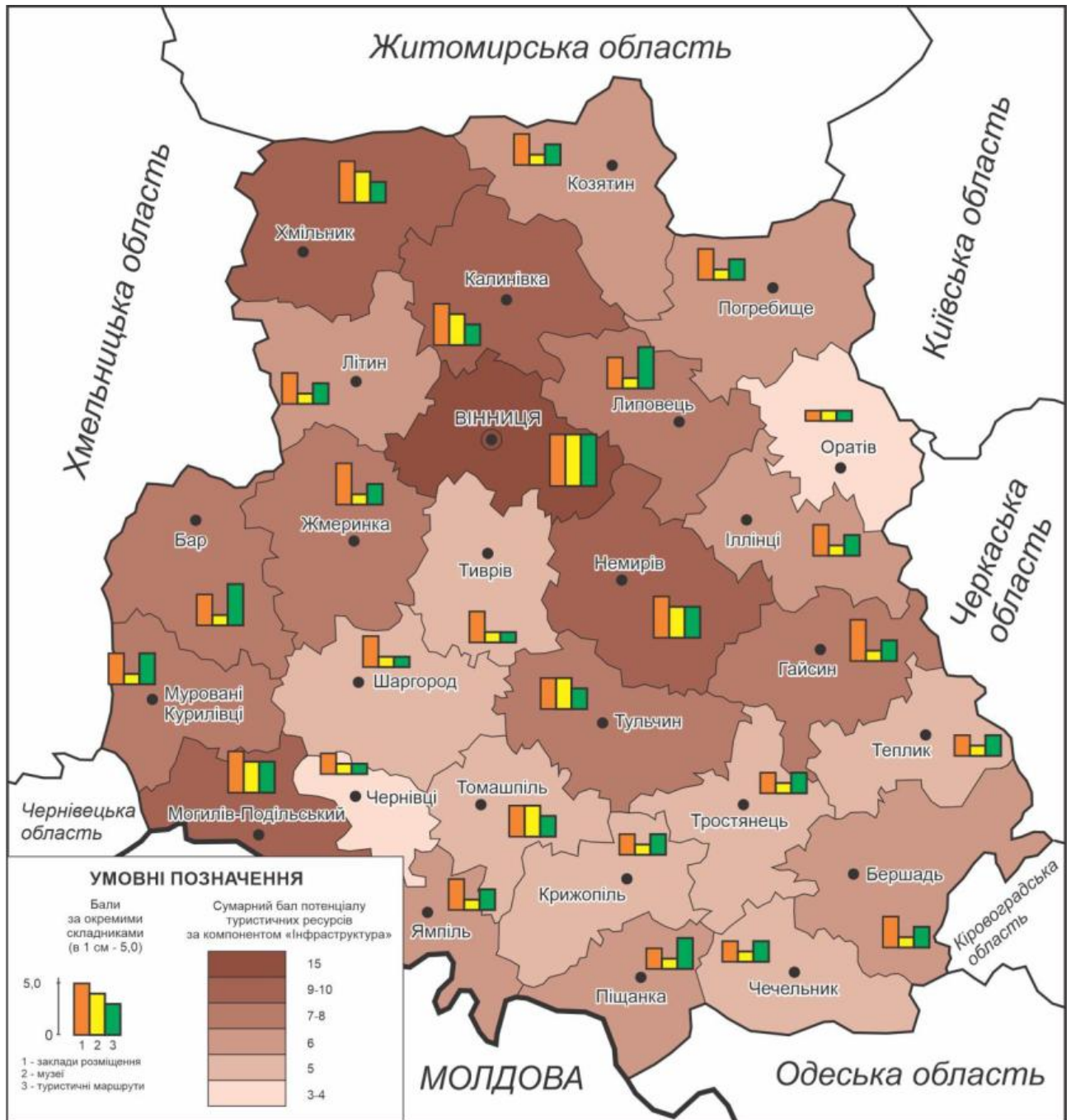

Рис. 3.5. Результати оцінювання потенціалу туристичних ресурсів районів Вінницької області за компонентом «Інфраструктура»*

*Складено автором

Для здійснення інтегральної оцінки потенціалу туристичних ресурсів адміністративних районів Вінницької області для кожного з них розраховано загальний (сумарний) бал за усіма із чотирьох компонентів. Картографічне відображення просторового розподілу загального балу продемонструвало тенденцію до його зниження у напрямках із центру (56 балів у Вінницькому

районі) на північ і південь регіону, а також з південного заходу (50 балів у Могилів-Подільському районі) на схід (до 18 балів в Оратівському районі) (рис. 3.6).

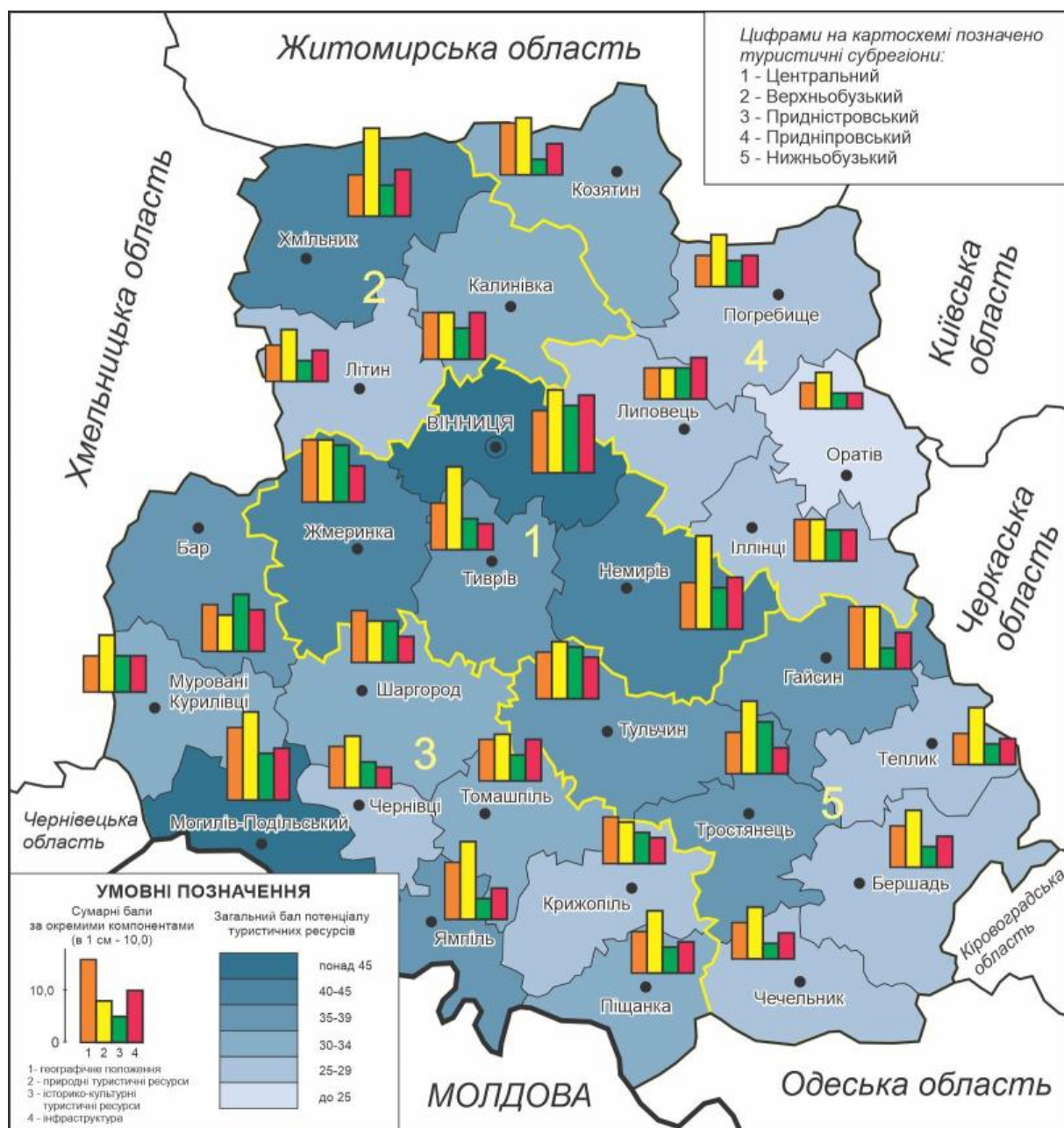

Рис. 3.6. Загальний бал потенціалу туристичних ресурсів районів Вінницької області*

*Складено автором

Отримані результати оцінювання потенціалу туристичних ресурсів Вінницької області можуть бути підставою для виокремлення та більш детального вивчення форм геопросторової організації туристичних ресурсів регіону.

3.2. Аналіз форм геопросторової організації туристичних ресурсів

Після бальної оцінки потенціалу туристичних ресурсів регіону з метою конструктивно-географічної оптимізації його використання доцільно проаналізувати геопросторову організацію основних туристичних дестинацій області та здійснити туристичне районування. Використовуючи зазначену методику на прикладі Вінницької області було розроблено відповідну картосхему (рис. 3.7), на якій за особливостями природного та історико-культурного потенціалу Вінницької області, а також за спільними рисами функціонування та розміщення дестинацій, виділено п'ять туристичних субрегіонів – Центральний, Верхньобузький, Придністровський, Придніпровський, Нижньобузький.

Виділені субрегіони мають як методичне, так і прикладне значення та можуть бути об'єктами програмних заходів щодо диференціації цілей регіональної туристичної політики, зокрема, стосовно оптимізації використання природних та історико-культурних об'єктів регіону.

На підставі аналізу результатів наведеного вище оцінювання компонентів туристичних ресурсів кожного з адміністративних районів Вінницької області здійснено його підсумкову бальну оцінку, у тому числі у розрізі виділених субрегіонів (табл. 3.2), яка дала змогу виявити закономірності геопросторової організації туристичних ресурсів регіону та узагальнити напрями її оптимізації в контексті вирівнювання просторового розвитку туристичної діяльності та модернізації інфраструктури.

За усіма компонентами (рис. 3.8–3.11) найвищий сумарний бал розрахований для Центрального субрегіону, що розташований на перетині транспортних шляхів та має у своєму складі обласний центр; володіє оптимальним територіальним поєднанням геоморфологічних, гідрологічних, бальнеологічних та природоохоронних ресурсів; представляє територію давнього заселення, багату об'єктами історико-культурної спадщини; має розвинену інфраструктуру закладів розміщення, музеїв, мережу популярних

туристичних маршрутів. Основною перевагою Центрального туристичного субрегіону, безумовно, є приналежність до нього обласного центру – міста Вінниці.

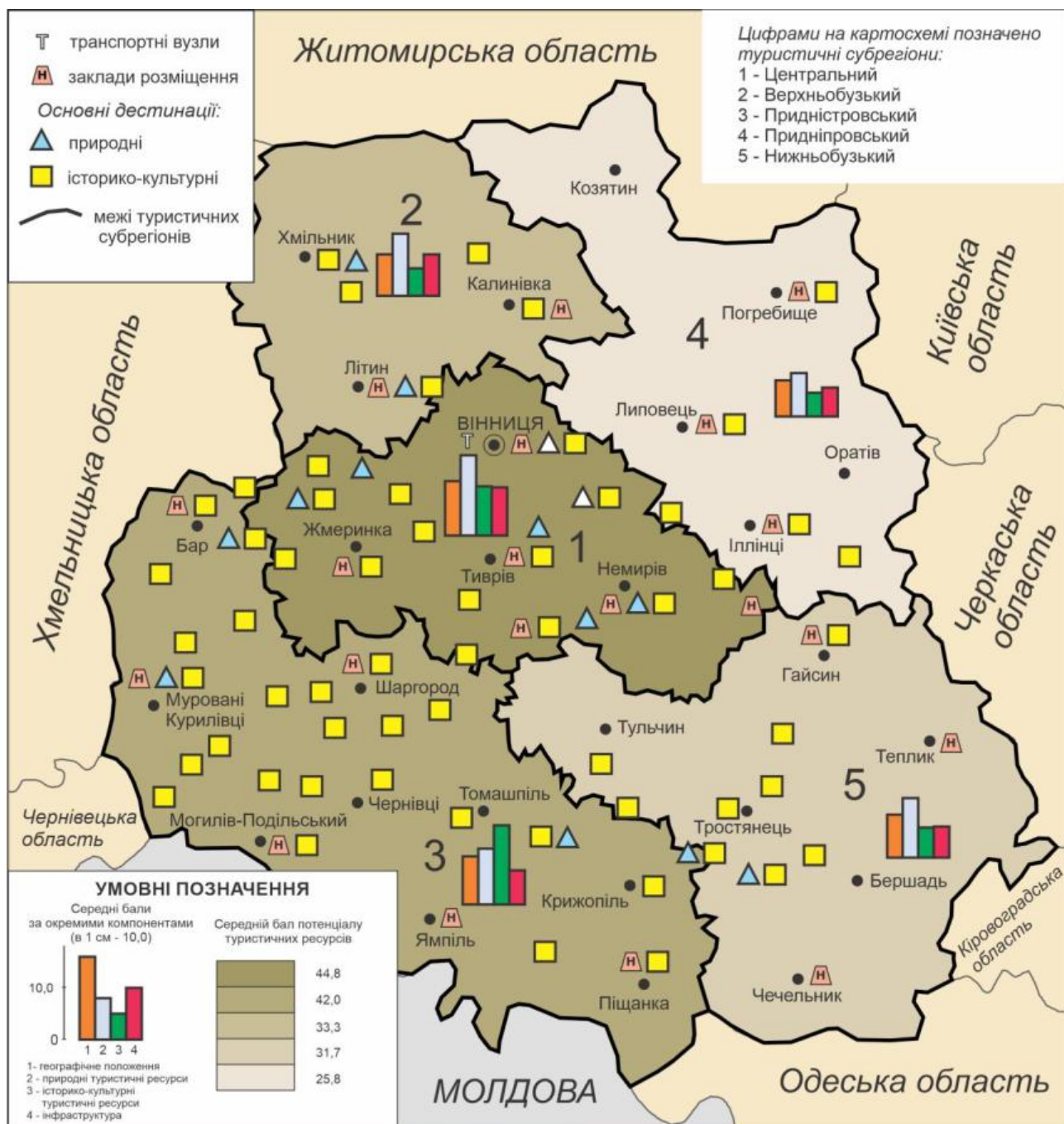

Рис. 3.7. Геопросторова організація туристичних ресурсів

Вінницької області*

*Складено автором

Таблиця 3.2

Результати оцінювання компонентів потенціалу туристичних ресурсів районів (субрегіонів) Вінницької області

Туристичні субрегіони	Адміністративні райони	Географічне положення				Природні туристичні ресурси					Історико-культурні туристичні ресурси				Інфраструктура				Загальний бал туристичного потенціалу
		Геополітичне	Транспортне	Система розселення	Сумарний бал	Геоморфологічні	Гідрологічні	Бальнеологічні	Природоохоронні	Сумарний бал	Архітектурні	Події	Біографічні	Сумарний бал	Заклади розміщення	Музеї	Туристичні маршрути	Сумарний бал	
Центральний	Вінницький	2	5	5	12	4	5	3	4	16	3	5	5	13	5	5	5	15	56
	Жмеринський	3	5	4	12	4	2	2	4	12	5	3	3	11	4	1	2	7	42
	Тиврівський	3	3	3	9	3	5	3	5	16	4	1	1	6	3	1	1	5	36
	Немирівський	2	4	3	9	3	5	5	5	18	3	2	3	8	4	3	3	10	45
	<i>У середньому по субрегіону</i>	<i>2,5</i>	<i>4,3</i>	<i>3,8</i>	<i>10,5</i>	<i>3,5</i>	<i>4,3</i>	<i>3,3</i>	<i>4,5</i>	<i>15,5</i>	<i>3,8</i>	<i>2,8</i>	<i>3,0</i>	<i>9,5</i>	<i>4,0</i>	<i>2,5</i>	<i>2,8</i>	<i>9,3</i>	44,8
Верхньо-бузький	Хмільницький	1	3	4	8	3	5	5	4	17	3	2	1	6	4	3	2	9	40
	Літинський	2	4	1	7	3	2	1	4	10	2	1	1	4	3	1	2	6	27
	Калинівський	1	5	3	9	2	5	1	1	9	3	1	2	6	4	3	2	9	33
	<i>У середньому по субрегіону</i>	<i>1,3</i>	<i>4,0</i>	<i>2,7</i>	<i>8,0</i>	<i>2,7</i>	<i>4,0</i>	<i>2,3</i>	<i>3,0</i>	<i>12,0</i>	<i>2,7</i>	<i>1,3</i>	<i>1,3</i>	<i>5,3</i>	<i>3,7</i>	<i>2,3</i>	<i>2,0</i>	<i>8,0</i>	33,3
Придністровський	Барський	3	3	3	9	3	2	1	1	7	4	4	3	11	3	1	4	8	35
	Мурованокуріловецький	4	2	1	7	3	3	1	4	11	4	1	2	7	3	1	3	7	32
	Шаргородський	4	5	1	10	2	2	2	2	8	5	1	2	8	3	1	1	5	31
	Могилів-Подільський	5	5	4	14	3	5	4	5	17	4	1	4	9	4	3	3	10	50
	Чернівецький	4	3	1	8	2	2	1	5	10	3	1	1	5	2	1	1	4	27
	Томашпільський	4	3	1	8	3	2	2	2	9	3	1	1	5	3	3	2	8	30
	Ямпільський	5	3	3	11	2	5	3	5	15	1	1	2	4	3	1	2	6	36
	Крижопільський	4	3	2	9	3	2	1	2	8	3	1	2	6	2	1	2	5	28

Продовження таблиці 3.2

	Піщанський	5	2	1	8	2	5	1	4	12	2	1	2	5	2	1	3	6	31
	<i>У середньому по субрегіону</i>	<i>4,2</i>	<i>3,2</i>	<i>1,9</i>	<i>9,3</i>	<i>2,6</i>	<i>3,1</i>	<i>1,8</i>	<i>3,3</i>	<i>10,8</i>	<i>3,2</i>	<i>1,3</i>	<i>2,1</i>	<i>6,7</i>	<i>2,8</i>	<i>1,4</i>	<i>2,3</i>	<i>6,6</i>	<i>33,3</i>
Придніпровський	Козятинський	1	5	4	10	2	3	4	2	11	1	1	1	3	3	1	2	6	30
	Погребищенський	1	3	2	6	2	3	2	3	10	2	1	2	5	3	1	2	6	27
	Липовецький	1	3	2	6	2	2	1	1	6	2	1	3	6	3	1	4	8	26
	Оратівський	1	3	1	5	2	2	1	2	7	1	1	1	3	1	1	1	3	18
	Іллінецький	2	3	3	8	2	2	1	3	8	3	1	2	6	3	1	2	6	28
	<i>У середньому по субрегіону</i>	<i>1,2</i>	<i>3,4</i>	<i>2,4</i>	<i>7,0</i>	<i>2,0</i>	<i>2,4</i>	<i>1,8</i>	<i>2,2</i>	<i>8,4</i>	<i>1,8</i>	<i>1,0</i>	<i>1,8</i>	<i>4,6</i>	<i>2,6</i>	<i>1,0</i>	<i>2,2</i>	<i>5,8</i>	<i>25,8</i>
Нижньобуззький	Тульчинський	3	3	3	9	2	2	3	4	11	2	4	4	10	3	3	2	8	38
	Тростянецький	4	3	1	8	3	2	4	5	14	5	1	4	10	2	1	2	5	37
	Гайсинський	3	4	5	12	2	5	3	2	12	2	1	1	4	4	1	2	7	35
	Теплицький	3	2	1	6	2	4	1	4	11	1	1	2	4	2	1	2	5	26
	Бершадський	3	2	3	8	2	5	1	3	11	1	1	2	4	3	1	2	6	29
	Чечельницький	4	2	1	7	2	2	1	5	10	1	1	1	3	2	1	2	5	25
	<i>У середньому по субрегіону</i>	<i>3,3</i>	<i>2,7</i>	<i>2,3</i>	<i>8,3</i>	<i>2,2</i>	<i>3,3</i>	<i>2,2</i>	<i>3,8</i>	<i>11,5</i>	<i>2,0</i>	<i>1,5</i>	<i>2,3</i>	<i>5,8</i>	<i>2,7</i>	<i>1,3</i>	<i>2,0</i>	<i>6,0</i>	<i>31,7</i>

*Складено автором

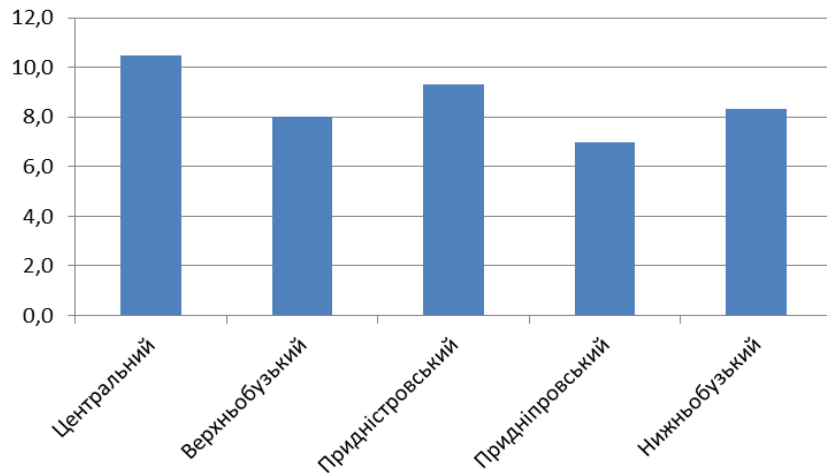

Рис. 3.8. Порівняння туристичних субрегіонів за компонентом «Географічне положення» (сума середніх балів)*

*Складено автором

Найнижчі середні показники за усіма компонентами характерні для віддаленого Придніпровського субрегіону, який характеризується невеликою кількістю атрактивних природних та історико-культурних туристичних об'єктів, слабкими можливостями для розвитку екологічного і сільського туризму, нерозвиненою мережею закладів розміщення, музеїв. Водночас саме територія цього субрегіону може бути об'єктом реалізації першочергових програмних заходів щодо оптимізації використання туристичного потенціалу регіону.

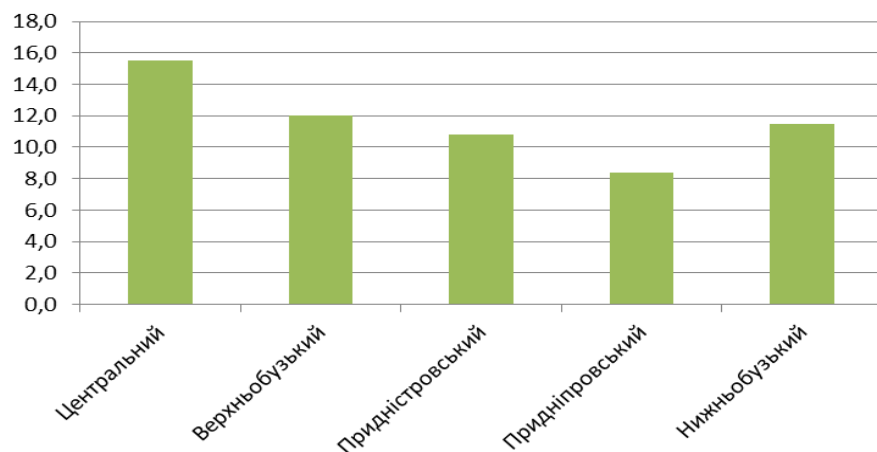

Рис. 3.9. Порівняння туристичних субрегіонів за компонентом «Природні туристичні ресурси» (сума середніх балів)*

*Складено автором

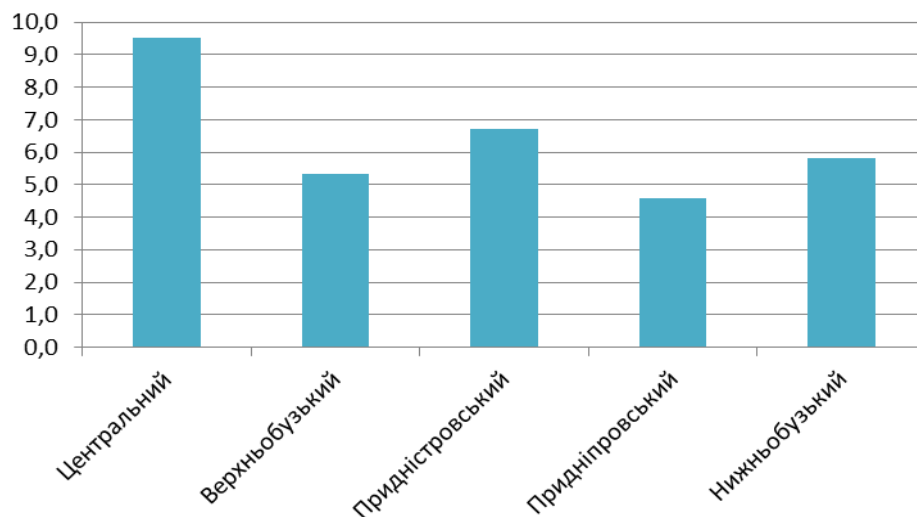

Рис. 3.10. Порівняння туристичних субрегіонів за компонентом «Історико-культурні туристичні ресурси» (сума середніх балів)*

*Складено автором

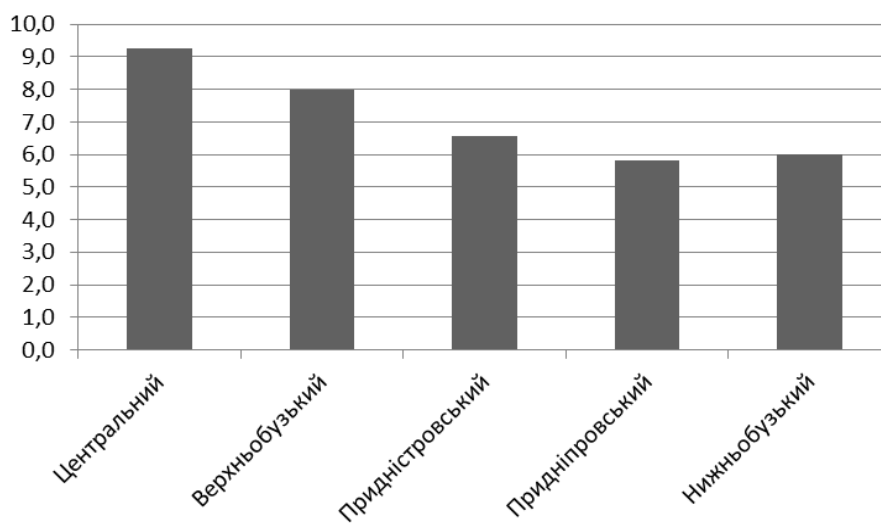

Рис. 3.11. Порівняння туристичних субрегіонів за компонентом «Інфраструктура» (сума середніх балів)*

*Складено автором

Загалом найвищим є потенціал туристичних ресурсів Центрального субрегіону, що пов'язано з його географічним положенням та віднесенням до його складу обласного центру. Найнижчий потенціал розвитку туризму характерний для двох східних субрегіонів – Придніпровського і

Нижньобузького.

Однак, результати оцінки дають змогу лише виявити особливості сучасного стану розвитку туристичних дестинацій. Важливим напрямом подальших досліджень має бути аналіз тенденцій і прогнозування розвитку.

Зокрема, у цьому контексті заслуговують на увагу розроблені за результатами аналізу структури і потужності туристичних потоків у розрізі туристичних зон, а також під час їх прогнозування, І. Левицькою [95] три сценарії розвитку туристичних дестинацій Вінницької області: сценарій інерційного розвитку, сценарій помірною розвитку і сценарій інноваційного розвитку, або песимістичний, середній і оптимістичний сценарії.

Сценарій інерційного розвитку за І. Левицькою припускає зниження конкурентоспроможності як у цілому регіону, так і його туристичного комплексу. При цьому традиційними галузями спеціалізації залишаються сільське господарство, сфера послуг та переробна промисловість. Основний туристичний потік у межах цього сценарію збільшиться несуттєво і, як і раніше, буде формуватися за рахунок уже відомих і активно використовуваних сьогодні об'єктів туристичного показу. Туристичний потік у зимовий час у рамках даного сценарію залишається незначним, його неістотне збільшення буде спостерігатись лише в першій половині січня. Вузкий асортимент запропонованих турпродуктів не дасть змоги привертати додаткові категорії туристів, а також залишатиметься причиною недовготривалого перебування туристів на території Вінницької області [95].

Сценарій помірною розвитку припускає часткові структурні перетворення, зокрема розвиток туризму як одного з основних напрямів спеціалізації області. У рамках реалізації цього сценарію відбуватиметься збільшення загального туристичного потоку за рахунок розробки і просування нових туристичних продуктів і розвитку інфраструктури [95].

Сценарій інноваційного розвитку, який припускає суттєве збільшення ролі туризму у Вінницькій області з поступовим перенесенням на нього

основної економічної спеціалізації регіону. У рамках цього сценарію відбуватиметься диверсифікація туристичного бізнесу в регіоні, розроблятимуться принципово нові туристичні продукти, здійснюватиметься активний брендинг регіону [95].

На наш погляд, саме сценарій інноваційного розвитку є оптимальним з огляду на результати аналізу передумов та сучасного стану використання туристичного потенціалу Вінницької області. Основною метою такого сценарію мало б бути створення інноваційних кластерів розвитку сільського, екологічного та лікувально-оздоровчого туризму в регіоні. Важливим складником реалізації сценарію інноваційного розвитку має бути конструктивно-географічна оптимізація використання туристичних ресурсів регіону, відповідно до положень концепції сталого розвитку.

3.3. Напрями оптимізації використання туристичних ресурсів

Зважаючи на результати аналізу ресурсного потенціалу Вінницької області, одним із найбільш перспективних напрямів розвитку туристичної сфери регіону є сільський туризм. Досить багато авторів наголошують на тому, що сільський або сільський зелений туризм з огляду на сільськогосподарську спеціалізацію Вінницької області відіграє провідну роль у перспективі формування туристичних дестинацій в регіоні. Можемо погодитися із таким підходом, однак варто зауважити, що традиційні шляхи розвитку сільського туризму на прикладі Вінницької області не дадуть можливість ефективно розвивати туристичну діяльність на усіх частинах території регіону. Це пов'язано із суттєвими внутрішньорегіональними диспропорціями як розвитку економічної діяльності, так і просторової структури туристичних ресурсів.

Варто наголосити на тому що суть сільського туризму полягає не лише у проживанні туристів у сільській місцевості, а й у їх залученні до традиційних

способів ведення сільського господарства та й загалом до сільського способу життя. З огляду на це розвиток сільського туризму у дестинаціях має передбачати систему обґрунтованих заходів для залучення місцевого населення та органів самоврядування до планування та управління розвитком цього виду туризму.

На сучасному етапі розвитку України сільський туризм, як і багато інших видів діяльності на локальному рівні, не повністю легалізований, що призводить до низки проблем, серед яких – неналежна якість послуг, що надаються, проблеми безпеки туристів, у тому числі щодо проживання та харчування, складність контролю за якістю послуг, а також недостатній рівень інформаційного забезпечення розвитку сільського туризму у багатьох районах.

З одного боку, туристи як в Україні, так і за кордоном досить добре проінформовані про переваги сільського туризму, серед яких невисока ціна на послуги та їх унікальний характер, пов'язаний із тим, що туристичні ресурси кожного району, зокрема у сільській місцевості, мають свої особливості, ознайомлення з якими задовольняє пізнавальні потреби туристів. Зокрема, у Вінницькій області хоча і не представлені ареали компактного проживання окремих етнічних груп, які мають традиційну культуру, загалом сільський спосіб життя є досить розвиненим і цікавим для туристів. Хоча, безумовно, провідним аспектом розвитку сільського туризму в регіоні є можливість для забезпечення проживання туристів у прийнятних умовах за невисоку ціну та з пізнавальним аспектом.

Для того, щоб туристи були достатньо ознайомлені із перевагами розвитку сільського туризму в регіоні, необхідним є формування інформаційних баз, довідників, інших ресурсів які б ознайомлювали потенційних туристів із цікавими історико-культурними та природними об'єктами регіону, які зокрема розташовані у сільській місцевості, інформацією про перелік садиб сільського туризму, умови проживання в них. Важливим є також картографічне відображення відповідної інформації, яке дає уявлення туристам про

геопросторові особливості розвитку сільського туризму та дозволяє ефективно планувати свої подорожі. Сучасні тенденції розвитку туристичної діяльності демонструють підвищення зацікавленості туристів до самостійної організації подорожей. Саме у цьому випадку наявність достатньої повної та наочної інформації про ресурси та об'єкти сільського туризму в регіоні є дуже важливою.

Цікавими природними об'єктами для розвитку сільського зеленого туризму в межах області, на думку С. Мазур, є Дністровський каньйон, який утворений тектонічними рухами та водними потоками. Найбільший каньйон утворений в районі Могильова-Подільського глибиною 150–180 м. В каньйоноподібних долинах протікають також ліві притоки Дністра Лядова, Коропець, Жван, Немія. Придністров'я відноситься до найбільш атрактивних природних об'єктів, що дає можливість розширювати водні туристичні маршрути [217].

Із точки зору розвитку сільського туризму на Вінниччині, на думку фахівців, важливу роль відіграють також такі об'єкти:

– у Барському районі туристичний інтерес викликає відвідування Кармелітського монастиря (м. Бар), церкви Святого Апостола Іоанна Богослова (с. Кузинці), мінеральних джерел (с. Верхівка і с. Киянівка), палацу адмірала Чіханова (с. Митки);

– у Жмеринському районі потенційними об'єктами туризму можна вважати батьківщину – музей У. Кармелюка (с. Кармелюкове), палац пана Вітовського та парк ХІХ ст. (с. Чернятин), парковий комплекс Северина Орловського (с. Северинівка), жіночий православний монастир Троїцького собору та музей П. І. Чайковського (сmt. Браїлів);

– у Могилів-Подільському районі туристичний інтерес складає відвідування Лядовського скельного монастиря (с. Лядова), залишки кам'яної фортеці, печери та підземні ходи (м. Могилів-Подільський), старовинна дерев'яна церква (с. Бернашівка);

– у Муровано-Куриловецькому районі є можливість відвідати міні-садибу Станіслава Комара та картинну галерею Федора Коновалюка (м. Муровані Курилівці), римо-католицький храм Святої Трійці (с. Лучинець), ботанічний заказник та Дністровське водосховище (с. Наддністрянське), садибу Олександра Собанського з парком (с. Михайлівка), особняк та цукровий завод Когана (с. Вищеольчадаїв), гідрологічний парк з мінеральним джерелом «Регіна» (с. Житник);

– у Піщанському районі функціонують біля 40-ка джерел з лікувальними властивостями (с. Миролюбівка), залишки старовинного міста, в якому було 7 церков та залишки палацу княгині Єлізавети (с. Дмитрашівка);

– у Ямпільському районі функціонує історико-культурний заповідник «Буша», на території якого знаходиться скельний храм, козацьке кладовище XVIII ст. (м. Ямпіль), історико-релігійні пам'ятки «Хасидські святині» (с. Пороги) [217].

Стратегія сільського зеленого туризму в кожній конкретній місцевості і селі повинна формуватися в залежності від їх рекреаційного потенціалу, а тому потребує визначення пріоритетів і цілей на основі врахування наступних інтегральних індексів, які визначені для Вінницької області, це: послаблена інноваційна підприємницька активність; вищий за середній по Україні рівень продовольчої безпеки; наявність середніх показників інфраструктурно-житлового благоустрою; відносно сприятлива економічна ситуація; знижена ресурсномістність виробництва; невисока активність населення до розробки і впровадження інновацій; сприятлива криміногенна ситуація. До цього також слід додати існуючі негативні тенденції розвитку сільського туризму на державному рівні, це: суттєва невизначеність ринкової ситуації; сезонна нестабільність попиту на туристичні послуги; висока конкурентність на регіональному рівні послуг; обмеженість фінансових ресурсів розвитку; мінливість попиту споживачів туристичних послуг; мінлива соціально-економічна ситуація в країні тощо [217].

З огляду на аграрну спеціалізацію Вінницької області перспективним напрямом розвитку сільського туризму в регіоні міг би бути агротуризм. Цей різновид сільського туризму передбачає не лише проживання туристів у сільській місцевості, а й їх активне залучення до сільського способу життя з участю в сількогосподарських роботах, вирішенні побутових питань, традиційних обрядах, дегустації страв і напоїв локальної кухні тощо. Агротуризм є перспективним у більшості районів області, але, на наш погляд, найдоцільніше його розвивати саме у Нижньобузькому субрегіоні.

Основними рекомендаціями щодо оптимізації розвитку агротуризму у Вінницькій області можуть бути такі:

- ширше залучення до організації агротуризму невеликих фермерських господарств;
- поєднання агротуризму з екологічним туризмом, зокрема на базі природоохоронних територій;
- поєднання агротуризму з етнічним і релігійним туризмом;
- пріоритетний розвиток агротуризму у приміській зоні обласного центру;
- формування агротуристичних кластерів як сучасних форм геопросторової організації туристичних ресурсів;
- розробка і реалізація спеціалізованих освітніх програм щодо підготовки фахівців з агротуризму у закладах вищої освіти регіону.

Одним із шляхів оновлення туристичної сфери регіону є інтенсифікація розвитку у ньому екологічного туризму, який може забезпечити збалансовану взаємодію туристичної діяльності з навколишнім середовищем. Сучасні темпи зростання популярності екологічного туризму прямо пропорційні до швидкості зменшення кількості і площ малозмінених природних та традиційних культурних ландшафтів [45].

Однак в Україні екологічний туризм перебуває все ще на початковій стадії розвитку: екотуристичні подорожі організовуються переважно на

самодіяльному рівні, комерційна діяльність у цьому напрямку лише зароджується [45]. Особливо перспективною із точки зору розвитку екологічного туризму, на нашу думку, є Вінницька область, яка володіє багатими екотуристичними ресурсами і має відносно тривалі традиції екотуристичної діяльності.

Існує два основні напрямки екологічного туризму. У першому головним об'єктом екотуризму є малозмінені природні території. Цей напрямок виник у США у середині 1980-х років. Паралельно об'єктами екотуризму у США стали також місцеві національні природні парки. Другий напрямок розвитку екотуризму, який набув поширення насамперед в Європі, і в Україні зокрема, спрямований на відвідування, поряд із малозміненими людською діяльністю природними територіями, і об'єктів традиційної місцевої культури. У зв'язку із зосередженням уваги на організації відпочинку насамперед у сільській місцевості, цей напрямок екологічного туризму у нас часто називають сільським або агротуризмом [44].

Із метою оптимізації та інтенсифікації розвитку екологічного туризму у регіоні варті уваги такі рекомендації:

- розширення мережі екотуристичних стежок як у природно-заповідних територіях, так і в інших місцевостях перспективних із точки зору розвитку туризму;
- створення на законодавчому рівних пільгових умов для розвитку пріоритетних видів екотуризму;
- введення екологічного туризму у вигляді практики або факультативу у навчальну програму середніх загальноосвітніх шкіл;
- проведення рекламної кампанії щодо ознайомлення населення України із екотуристичними ресурсами регіону [44].

У цьому контексті, автори пропонують комплекс пріоритетних завдань, вирішення яких пов'язане із зменшенням негативних наслідків деструктивних процесів у екосистемах під впливом туризму (табл. 3.3).

Реалізація пропонованих заходів дозволить мінімізувати негативний вплив туристичної діяльності на компоненти природи регіону, а також сприяти раціональному та ефективному використанню природних туристичних ресурсів.

Таблиця 3.3

Шляхи мінімізації негативних наслідків туристичної діяльності у екосистемах регіону*

Природні компоненти	Деструктивні процеси	Негативні наслідки	Шляхи мінімізації
Гірські породи	Фізичне та хімічне вивітрювання, карст	Руйнування геоформологічних об'єктів (скали, печери), зсуви, селеві потоки	<ul style="list-style-type: none"> – зменшення викидів забруднюючих речовин в атмосферу та поверхневі води; – контроль за вирубкою лісів та інтенсивне лісовідновлення; – контроль за туристичним використанням геоморфологічних об'єктів;
Поверхневі і підземні води	Забруднення неочищеними і стічними водами	Погіршення якості питної води, зниження рекреаційної цінності водних об'єктів	<ul style="list-style-type: none"> – повне очищення стічних вод; – оновлення технологічної бази підприємств-забруднювачів поверхневих вод;
Атмосферне повітря	Забруднення шкідливими речовинами, пилом	Погіршення якості атмосферного повітря, зниження його прозорості	<ul style="list-style-type: none"> – впровадження нових технологій очищення викидів на підприємствах-забруднювачах атмосферного повітря; – оновлення автомобільного парку, перехід на екологічно безпечні види палива; – посилення контролю та відповідальності за спалювання сміття та листя (трави); – контроль за вирубкою лісів та інтенсивне лісовідновлення; – озеленення міст та прилеглих територій;

Продовження таблиці 3.3

Ґрунти	Ерозія, зменшення родючості, забруднення шкідливими речовинами та сміттям	Руйнування ґрунтового покриву, погіршення якості зелених насаджень та сільськогосподарської продукції, погіршення естетичної привабливості ландшафтів	– контроль за вирубкою лісів та інтенсивне лісовідновлення; – впровадження нових технологій очищення викидів на підприємствах-забруднювачах; – оновлення автомобільного парку, перехід на екологічно безпечні види палива; – контроль за засмічуванням природних територій, впорядкування вивезення сміття;
Рослинність	Вирубування, виривання, витоптування, спалювання	Зменшення лісового покриву, зникнення та загроза зникнення видів рослин, погіршення якості атмосферного повітря, зсуви, селеві потоки, повені та паводки, погіршення естетичної привабливості ландшафтів	– контроль за вирубкою лісів та інтенсивне лісовідновлення; – розширення площ об'єктів природно-заповідного фонду; – обладнання екотуристичних маршрутів, зон організованої рекреації;
Тваринний світ	Винищення, скорочення площ придатних для життєдіяльності	Зникнення та загроза зникнення видів тварин	– контроль за вирубкою лісів та інтенсивне лісовідновлення; – розширення площ об'єктів природно-заповідного фонду; – створення умов для розведення рідкісних та зникаючих видів тварин; – контроль за мисливством та рибальством, боротьба із браконьєрством.

*Складено за матеріалами [44]

Варто зауважити, що для стимулювання раціонального використання природних ресурсів, охорони навколишнього природного середовища під час здійснення туристичної діяльності, на думку В. Бирковича, доцільно:

– надавати пільги у оподаткуванні підприємств, установ, організацій і громадян, якщо вони здійснюють реалізацію заходів щодо раціонального використання природних ресурсів та охорони навколишнього природного

середовища і впроваджують очисне обладнання і устаткування для утилізації та знешкодження відходів, а також виконують інші заходи, спрямовані на поліпшення охорони навколишнього природного середовища;

- звільнити від оподаткування фонди охорони навколишнього природного середовища;

- надавати на пільгових умовах позички для реалізації заходів щодо забезпечення раціонального використання природних ресурсів та охорони навколишнього природного середовища;

- уможливити отримання природних ресурсів під заставу;

- запровадити обов'язкове екологічне страхування з урахуванням нормативів рекреаційного навантаження на природне середовище [15].

Певне застосування у формуванні регіональних стратегій сталого розвитку щодо екологізації туристичної діяльності можуть мати наступні ключові положення Глобального етичного кодексу туризму ухваленого Всесвітньою туристичною організацією:

- всі учасники туристичного процесу зобов'язані охороняти природне середовище і ресурси;

- центральні, регіональні і місцеві органи влади повинні надавати першочергову увагу і стимулювати у фінансовому плані екобезпечні форми розвитку туризму;

- необхідно сприяти більш рівномірному розподілу потоків туристів і відвідувачів у часі і просторі;

- слід планувати об'єкти туристичної інфраструктури і види туристичної діяльності так, щоб забезпечувати захист природної спадщини;

- природний туризм і екотуризм вважаються особливо цінними і перспективними формами туризму [189].

Конкретизувавши вказані положення на регіональному рівні, можливо сформулювати оптимальну стратегію управління забезпечення сталого розвитку регіону у сфері туризму і розробити відповідну програму заходів.

Зокрема, цілком адекватними на регіональному рівні будуть заходи щодо контролю з боку місцевих органів влади над туристичним використанням місцевих природних ресурсів, сприяння розвитку екобезпечних видів туризму, таких як екотуризм, агротуризм. Більш складним завданням на регіональному рівні є розробка заходів щодо рівномірного розподілу рекреаційно-туристичного навантаження у просторовому та часовому відношенні. Однак, на прикладі Карпатського туристичного регіону України, можна продемонструвати, з одного боку, постійне туристичне освоєння нових територій, а з іншого – інтенсивний розвиток та диференціацію як зимових, так і літніх видів відпочинку. Водночас, територіальне поширення туристичної діяльності у межах регіону не завжди піддається контролю і може набувати стихійних форм, що, безумовно, суперечить принципам екологічної безпеки та сталого розвитку [44].

Тісно пов'язаним із природно-ресурсним туристичним потенціалом регіону є розвиток екологічного туризму. Варто зауважити, що цей вид туризму акцентує свою увагу не лише на малозмінених природних та культурних ландшафтах, але й на тих, які зазнали інтенсивного впливу антропогенної діяльності. У цьому випадку особливо важливим завданням екологічних турів є ознайомлення із особливостями деструктивного впливу антропогенної діяльності на природні ландшафти.

Отже, зрозуміло, що планування розвитку екологічного туризму має здійснюватися на основі вивчення ландшафтної структури території. Можна висловити навіть припущення, що об'єктами екологічного туризму мали би бути не дестинації у загальному розумінні, а власне ландшафти, через які проходять туристичні маршрути.

Зрозуміло, що основними способами пересування під час екологічних турів мають бути піші мандрівки, вело-тури, водний туризм та інші способи активного пересування. У такому випадку екологічний туризм забезпечує не лише функцію ознайомлення із туристичними ландшафтами та особливостями

впливу на них господарської діяльності людини, а й дає можливість сформувати цілісне уявлення про здоровий спосіб життя людини.

Практично у кожному районі області існують можливості для розвитку екологічного туризму у вигляді одноденних маршрутів по так званих екологічних стежках. Такі маршрути насамперед зорієнтовані на школярів та студентів, адже відіграють важливу екоосвітню функцію. Екологічний туризм може успішно поєднуватися із сільським. Насамперед йдеться про місце проживання учасників екологічних турів, яким може бути садиба у сільській місцевості, де забезпечується і відповідне харчування, зокрема продуктами місцевого виробництва виготовленими за екобезпечними технологіями.

Окрім сільського та екологічного туризму, можна виокремити ще кілька пріоритетних напрямів використання туристичних ресурсів Вінницької області, серед яких спортивний, етнічний, релігійний туризм.

Спортивний туризм доцільно розвивати на базі гідрологічної мережі регіону (водний туризм) та геоморфологічних об'єктів (печери, скелі). Зокрема, у с. Сокілець Немирівського (тепер Вінницького) району традиційно проводиться Кубок України зі спортивного (водного) туризму. Однак можливості для занять цим видом активного туризму є і на багатьох інших річках, зокрема басейну Дністра. Численні виходи на поверхню твердих гірських порід у вигляді скель зумовлюють можливості для розвитку скелелазіння та освоєння різних елементів техніки спортивного туризму, а печерні об'єкти, особливо у Придністровському туристичному субрегіоні становлять інтерес із точки зору розвитку спелеотуризму. У зв'язку із різноманітним рельєфом та мальовничими ландшафтами, особливо у південній частині області існують хороші можливості для облаштування велотуристичних маршрутів.

Етнічний туризм, що передбачає ознайомлення туристів із унікальною культурною спадщиною місцевого населення, може розвиватися практично на усій території регіону, яка характеризується давньою історією заселення. Однак

найбільш перспективним у цьому відношенні є Придністровський субрегіон. Важливим фактором розвитку етнічного туризму є компактне проживання у Вінницькій області поляків. Тісно пов'язаним із етнічним є релігійний туризм, який на прикладі Вінницької області може успішно розвиватися на базі численних дерев'яних храмів, а також Летичівського санктварію і паломницьких об'єктів хасидизму.

Вінницька область не належить до регіонів України, які мають виражену туристичну спеціалізацію, однак її потенціал щодо перспективного розвитку туристичної сфери достатньо високий. Це зумовлює необхідність розробки науково обґрунтованих підходів до оптимізації використання туристичних ресурсів регіону.

З огляду на розвинену систему аграрного виробництва, яка є основним способом використання земельного фонду у Вінницькій області, саме оптимізація сільськогосподарського використання земель може мати ключовий вплив на внутрішньорегіональні відмінності розвитку туристичної діяльності.

Просторова структура туристичної діяльності регіону сформована мережею туристичних об'єктів та дестинацій, які на основі природних та історико-культурних ресурсів та інших передумов формують туристичний потенціал регіону. Тоді як природні туристичні ресурси мало піддаються впливу факторів та є достатньо стабільними, історико-культурні формуються більш динамічно під впливом політичних, культурних та інших соціальних процесів на актуальному етапі розвитку держави та регіону. Водночас варто зауважити, що природно-ресурсний туристичний потенціал регіону зазнає також інтенсивного впливу на сучасному етапі, однак цей вплив пов'язаний із використанням природних ресурсів у господарській діяльності і має головним чином деструктивний характер.

Окремо варто наголосити на деструктивному впливі самої туристичної діяльності на розвиток дестинацій, адже чим інтенсивнішими є туристичні потоки, тим більш зростає рекреаційне навантаження на ландшафти. Це

зумовлює їх інтенсивну зміну під впливом антропогенної діяльності, сутність якої є навіть ширшою від рекреаційного навантаження, а включає також і діяльність місцевого населення та суб'єктів господарювання.

Важливим аспектом геопросторової організації туристичної сфери регіону є внутрішньорегіональні диспропорції, які формуються як через неоднорідність туристичного потенціалу регіону, так і шляхом відмінності у характері та інтенсивності впливу системи факторів розвитку туризму. Важливу роль у внутрішньорегіональних диспропорціях має також інфраструктура, головним чином транспортна, до якої безпосередньо прив'язані туристичні потоки.

Вагомим значенням володіє адміністративний центр регіону, який зосереджує на собі не лише ділову та соціальну активність, а й інтенсивні туристичні потоки, які не обов'язково спрямовані саме на дестинації обласного центру, а можуть бути пов'язаними і з наявними у ньому транспортними вузлами. Отже, геопросторова структура туристичної діяльності регіону є достатньо різноманітною, а її склад формує туристичний потенціал регіону, який активно змінюється на сучасному етапі під впливом низки факторів. Вивчення впливу цих факторів, а також обґрунтування методів їх регулювання є важливим завданням раціонального використання туристичних ресурсів регіону на етапі сучасного розвитку туристичної сфери України.

На основі вивчення геопросторової організації туристичного потенціалу Вінницької області нами запропоновано шляхи оптимізації диференційовані за виділеними субрегіонами (табл. 3.4).

Незважаючи на певні здобутки Вінницької області в процесі розвитку туристичної сфери, існують проблеми, які необхідно вирішувати, а саме:

- недостатній розвиток туристичної інфраструктури, зокрема, реконструкція та будівництво закладів розміщення туристів різних стандартів;
- відсутність індустрії відпочинку та розваг (за винятком м. Вінниці);
- необлаштовані місця короткочасного відпочинку туристів;

- незадовільний стан доріг, відсутність під'їздів до туристичних об'єктів;
- незадовільний стан більшості пам'яток культурної спадщини, нерозроблені дієві програми їх збереження та пристосування для потреб туристів;
- неефективна діяльність відповідних структур щодо забезпечення екологічної безпеки територій для розвитку рекреаційного бізнесу;
- відсутність системного інформаційного забезпечення [233].

Таблиця 3.4

**Пріоритетні напрями оптимізації використання туристичних ресурсів
Вінницької області***

Туристичні субрегіони	Напрями спеціалізації	Шляхи оптимізації
Центральний	Лікувально-оздоровчий, спортивний, пізнавальний туризм	Розробка екскурсійних маршрутів, розширення мережі закладів розміщення, оновлення матеріально-технічної бази санаторно-лікувальних закладів, покращення транспортної інфраструктури, ширше залучення іноземних туристів
Верхньобузький	Лікувальний, пізнавальний туризм	Розширення мережі екскурсійних маршрутів, покращення стану автомобільних доріг, оновлення матеріально-технічної бази санаторно-лікувальних закладів
Придністровський	Екологічний, оздоровчий туризм, спортивний водний туризм, активні види відпочинку, пізнавальний туризм	Розробка екотуристичних маршрутів, формування мережі лікувально-оздоровчих закладів, оптимізація рекреаційного використання річкової мережі, активізація сільського туризму
Придніпровський	Пізнавальний, екологічний, спортивний, сільський, лікувальний туризм	Розширення мережі екскурсійних маршрутів, створення сучасних лікувально-оздоровчих закладів, покращення стану автомобільних доріг, розширення мережі садіб сільського туризму
Нижньобузький	Екологічний, пізнавальний, спортивний водний туризм	Розширення мережі екотуристичних маршрутів, оптимізація рекреаційного використання річкової мережі, активізація розвитку сільського туризму

*Складено автором

З урахуванням вимог чинної програми розвитку туризму та за результатами наших досліджень, основними шляхами оптимізації використання туристичного потенціалу Вінницької області мають бути:

- розробка та розширення мережі екскурсійних маршрутів;
- розширення мережі закладів розміщення;
- формування мережі лікувально-оздоровчих закладів;
- оновлення матеріально-технічної бази санаторно-лікувальних закладів;
- покращення транспортної інфраструктури, зокрема автомобільних доріг;
- ширше залучення іноземних туристів;
- оптимізація рекреаційного використання річкової мережі;
- активізація розвитку та розширення мережі садиб сільського туризму.

Ці пріоритетні напрями розвитку туризму в регіоні, на нашу думку, мають бути включені до нової програми розвитку туризму у Вінницькій області, яка діятиме з 2021 року.

У зв'язку із змінами адміністративно-територіального устрою, із 2020 року на території Вінницької області виділено 6 нових районів – Вінницький, Гайсинський, Жмеринський, Могилів-Подільський, Тульчинський, Хмільницький, які об'єднують 63 новостворені об'єднані територіальні громади. Хоча достовірних даних щодо окремих компонентів туристичних ресурсів нових районів станом на 2021 рік ще немає, з огляду на необхідність формування рекомендацій і їх впровадження уже у нових адміністративних межах, нами, на основі усереднення результатів проведеної бальної оцінки потенціалу туристичних ресурсів територіальних одиниць області, що увійшли до новостворених районів, було проаналізовано потенціал їх туристичних ресурсів (рис. 3.12).

Найвищий середній бал потенціалу туристичних ресурсів (36,3) розраховано для Могилів-Подільського району, а найнижчий – для Гайсинського (30,4). Варто зауважити, що в результаті укрупнення районів суттєво знизився середній потенціал туристичних ресурсів Вінницького та

Гайсинського районів, однак покращилися показники Могилів-Подільського району.

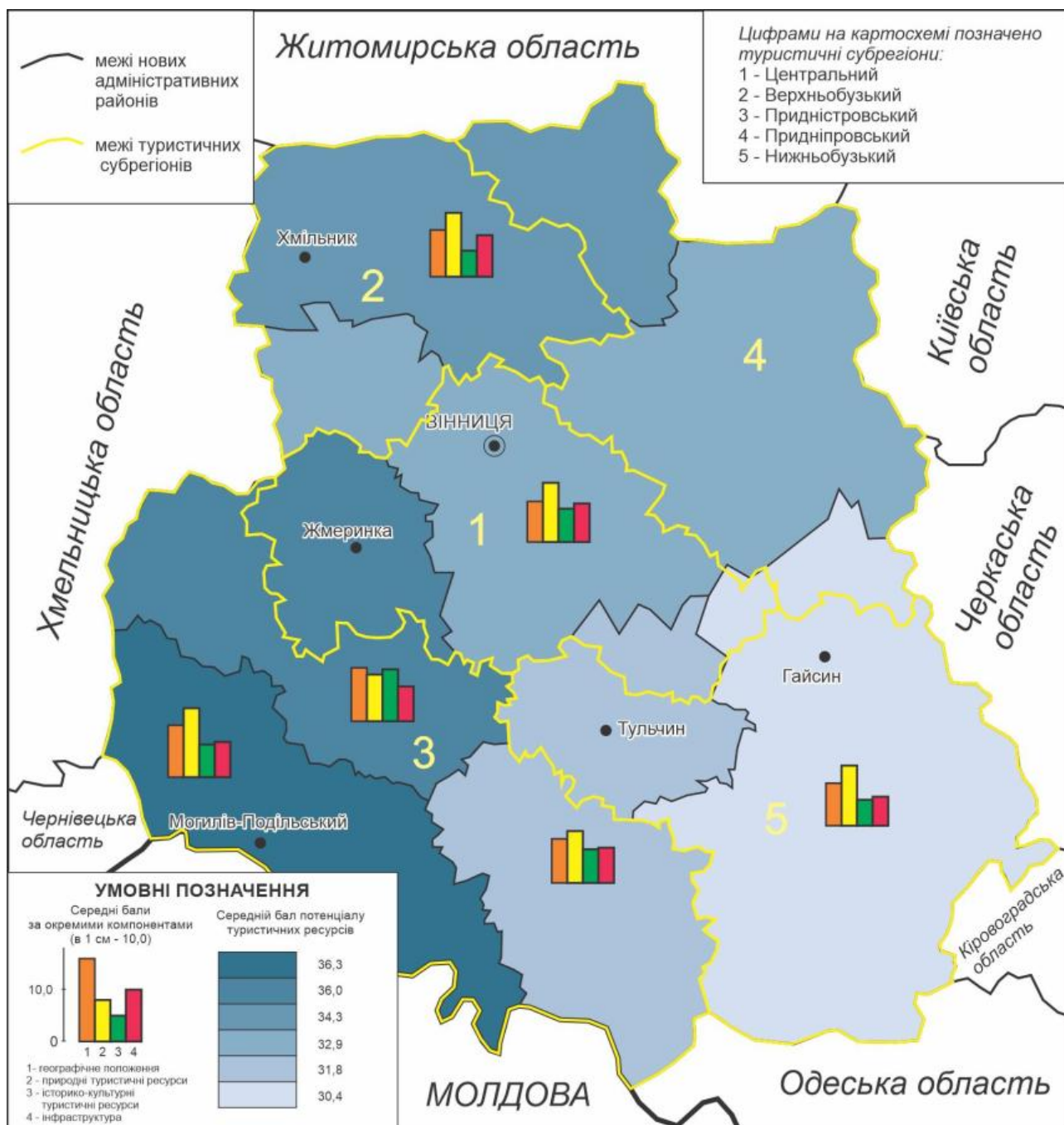

Рис. 3.12. Потенціал туристичних ресурсів нових адміністративних районів Вінницької області (з 2020 року)*

*Складено автором

За компонентом «Географічне положення» найвищий середній бал розраховано для Жмеринського району, а найнижчий – для Вінницького (рис. 3.13). Варто зауважити, що з огляду на велику площу Вінницького району така оцінка є надто узагальненою і не відображає вигідності географічного положення об'єднаних територіальних громад його центральної частини.

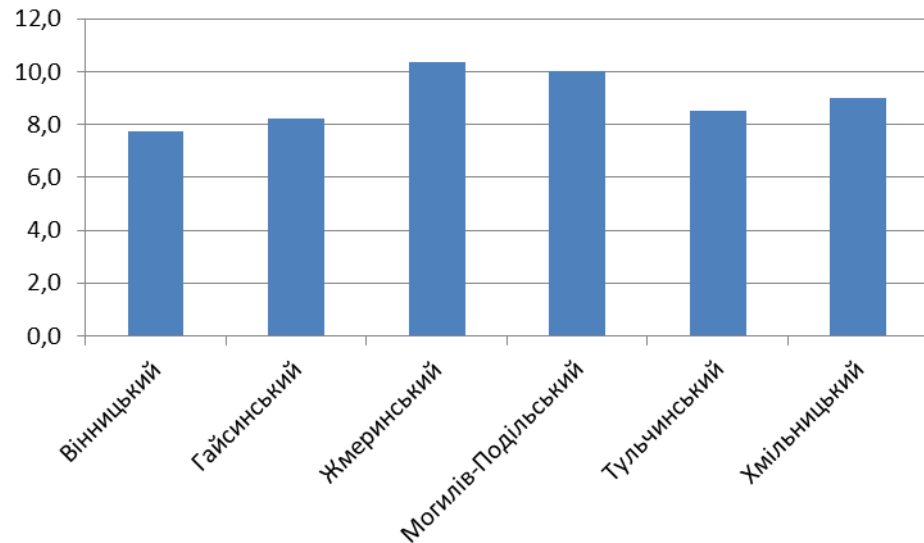

Рис. 3.13. Порівняння нових адміністративних районів Вінницької області за компонентом «Географічне положення» (середній бал)*

*Складено автором

За компонентом «Природні туристичні ресурси» найвищим середнім балом характеризується Могилів-Подільський район, а найнижчим – Жмеринський (рис. 3.14). Варто зазначити, що включення низки об'єднаних територіальних громад, що розташовані по течії р. Дністер, до Могилів-Подільського району є виправданим кроком і з точки зору раціонального використання природних туристичних ресурсів цієї території.

За компонентом «Історико-культурні туристичні ресурси» суттєво переважає інші райони Жмеринський, а найнижчим є показник Гайсинського району (рис. 3.15). Очевидно, що вирівнювання диспропорцій територіального розподілу цього компонента туристичних ресурсів можливе передусім за

рахунок подієвих (організація фестивалів) та біографічних (краєзнавчо-туристична діяльність) ресурсів.

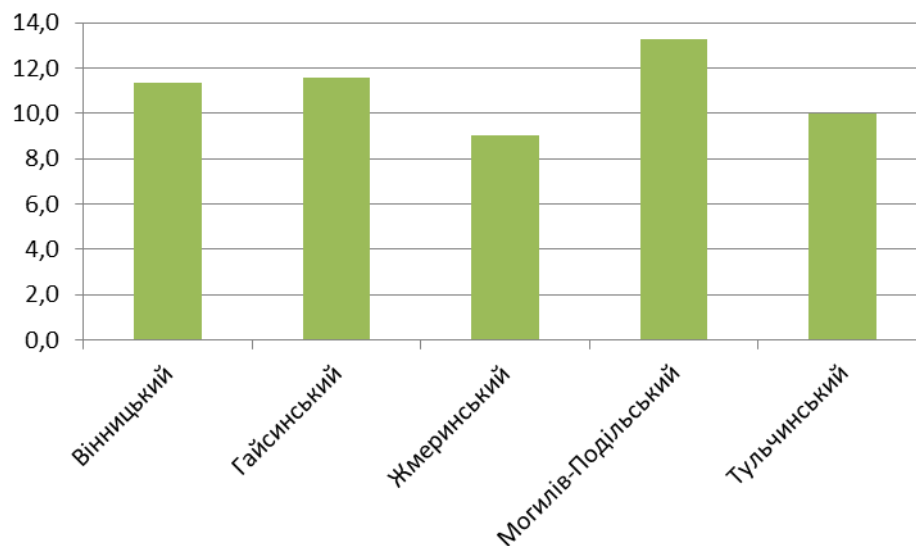

Рис. 3.14. Порівняння нових адміністративних районів Вінницької області за компонентом «Природні туристичні ресурси» (середній бал)*

*Складено автором

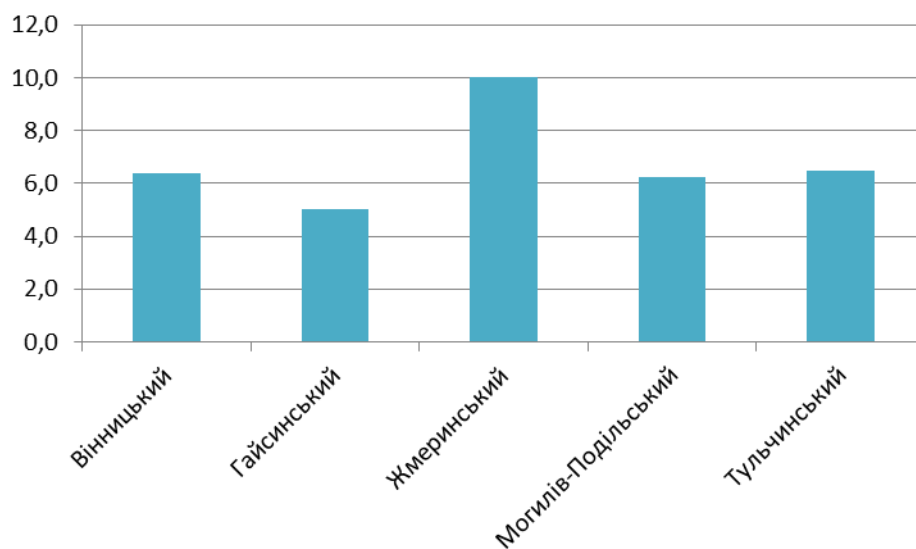

Рис. 3.15. Порівняння нових адміністративних районів Вінницької області за компонентом «Історико-культурні туристичні ресурси» (середній бал)*

*Складено автором

За компонентом «Інфраструктура» найвищий середній бал розраховано для Вінницького району, а найнижчий – для Гайсинського (рис. 3.16). Як бачимо, навіть включення до складу Вінницького району віддалених північно-східних територіальних громад із слабким розвитком туристичної інфраструктури не знизило загалом високого потенціалу цього компонента туристичних ресурсів нового адміністративного району.

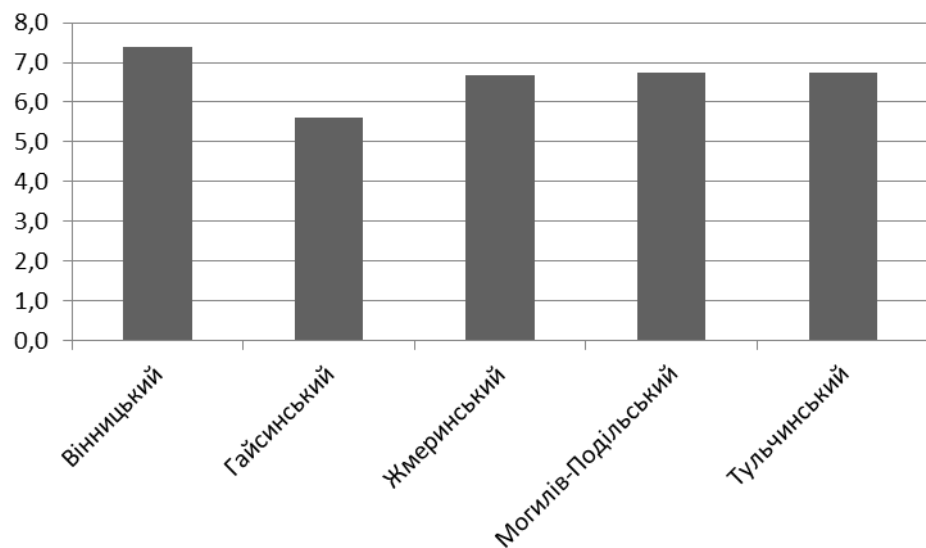

Рис. 3.16. Порівняння нових адміністративних районів Вінницької області за компонентом «Інфраструктура» (середній бал)*

*Складено автором

За результатами аналізу потенціалу та геопросторової організації туристичних ресурсів регіону у розрізі новостворених адміністративних районів нами виділено сильні, слабкі сторони та запропоновано рекомендації для оптимізації використання туристичних ресурсів відповідних територій (табл. 3.5).

Пропоновані рекомендації можуть бути включені до стратегічних планів і програм розвитку районів та територіальних громад в їх межах, а також мати застосування на регіональному рівні управління туристичною сферою.

Таблиця.3.5

Сильні, слабкі сторони та рекомендації щодо оптимізації використання туристичних ресурсів нових адміністративних районів Вінницької області*

Район	Сильні сторони	Слабкі сторони	Рекомендації
Вінницький	Транспортне положення, туристичні маршрути	Геополітичне положення, район об'єднує ОТГ із дуже неоднорідним туристичним потенціалом	Розширення мережі туристичних та екскурсійних маршрутів з охопленням віддалених від обласного центру районів, вирівнювання диспропорцій геопросторової організації туристичних ресурсів шляхом формування рекреаційно-туристичних кластерів
Гайсинський	Природоохоронні ресурси	Транспортне положення, геоморфологічні, архітектурні, подієві ресурси, музеї, туристичні маршрути	Покращення транспортної доступності туристичних об'єктів, розбудова музейної мережі, зокрема, за рахунок приватних музеїв, організація рекреаційно-туристичної діяльності на базі фермерських господарств, пріоритетний розвиток екологічного туризму
Жмеринський	Транспортне положення, система розселення, геоморфологічні, історико-культурні ресурси, заклади розміщення	Гідрологічні, бальнеологічні, природоохоронні ресурси, музеї	Створення нових природоохоронних об'єктів та оптимізація використання наявних, розбудова музейної мережі, пріоритетний розвиток етнічного та релігійного туризму
Могилів-Подільський	Геополітичне положення, гідрологічні, природоохоронні, архітектурні ресурси	Подієві ресурси	Організація фестивалів, формування транскордонного туристичного кластера, пріоритетний розвиток екологічного, спортивного туризму
Тульчинський	Геополітичне положення, музеї	Система розселення, бальнеологічні ресурси, заклади розміщення	Розбудова мережі екскурсійних маршрутів, закладів розміщення різних типів, пріоритетний розвиток сільського туризму (агротуризму)

Продовження таблиці 3.5

Хмельницький	Транспортне положення, система розселення, гідрологічні, бальнеологічні ресурси, заклади розміщення, музеї.	Геополітичне положення, геоморфологічні, природоохоронні, біографічні ресурси, туристичні маршрути.	Збереження та оптимізація використання бальнеологічних ресурсів, розбудова мережі туристичних та екскурсійних маршрутів, залучення іноземних туристів, пріоритетний розвиток спортивно-оздоровчого туризму.
--------------	---	---	---

*Складено автором

Також, необхідно мати на увазі, що кожна дестинація має складатися із кількох підсистем, деякі з яких можуть бути і не сформованими, з огляду на початковий етап її розвитку. Однак у будь-якому разі планування розвитку таких підсистем є важливим завданням. Безумовно, в умовах децентралізації ключовим складником дестинації є орган місцевого самоврядування, який представляє інтереси місцевої громади та володіє певними повноваженнями для управління розвитком дестинацій. В умовах достатнього рівня сформованості мережі територіальних громад з відповідними органами самоврядування роль регіональних та державних органів влади зводиться до координації, контролю та нормотворчості.

Водночас суттєвий рівень автономії територіальних громад у питаннях туристичного використання їх територій може мати також негативні наслідки. Зокрема, об'єкти культурної спадщини, що мають національне значення і охороняються законом, на місцевому рівні не завжди високо оцінюються із позицій необхідності збереження у незміненому вигляді. Тому конфлікт інтересів щодо збереження історико-культурної спадщини та її використання для потреб туризму між державним і регіональним та місцевим рівнями управління може бути досить суттєвим.

Отже, оптимальною моделлю функціонування системи управління DESTИНАЦІЯМИ є чітке розмежування повноважень. Якщо об'єкти культурної спадщини та природно-заповідного фонду, що розташовані на території громади, мають національне значення, то питання розвитку відповідних DESTИНАЦІЙ належать до компетенції виключно державних та регіональних органів влади, а місцеве самоврядування може лише впливати на формування інфраструктури. Якщо ж туристичні об'єкти мають локальне значення або і взагалі не входять до державних реєстрів, то особливості їх функціонування та туристичного використання належать до компетенції місцевих громад повністю. Однак така ситуація не відмінняє контролюючих та координуючих повноважень з боку регіональних та державних органів влади, а також громадських інституцій.

Другою важливою підсистемою туристичних DESTИНАЦІЙ регіону є соціальна. Безумовно, органи місцевого самоврядування представляють інтереси місцевих громад, однак в умовах демократичного устрою рішення ухвалюються колегіальними органами є рішеннями більшості, але не усієї громади. Отже, важливим є питання консенсусу між більшістю та іншими соціальними групами в межах громади щодо розвитку туризму у її межах.

Складною і з цієї точки зору є ситуація пов'язана із неприйняттям більшістю членів громади туризму як одного із видів економічної діяльності у її межах. Для прикладу, практика використання своїх домогосподарств для поселення туристів окремими мешканцями громад може зустрічати спротив більшості, адже таким чином туристи втручаються у функціонування звичних соціальних інституцій, порушують традиційний уклад життя місцевого населення, що може викликати невдоволення мешканців, передусім сільської місцевості.

З огляду на це активному використанню DESTИНАЦІЇ з туристичною метою має передувати відповідна інформаційна кампанія як на регіональному, так і на локальному рівні. Місцевим мешканцям має бути зрозуміло, які переваги та

загрози несе розвиток туризму на території їхніх громад. В умовах інформаційного суспільства більшість завдань пов'язаних із інформаційною політикою може бути вирішена за посередництвом мережі Інтернет та соціальних мереж зокрема.

На території Вінницької області діють десятки громадських організацій, установчими документами яких передбачена природоохоронна діяльність. Найактивнішими у даному напрямку є обласний осередок Всеукраїнського екологічної ліги, міжнародна благодійна організація «Фундація «Зелений кіт», молодіжна організація «Наше Поділля», благодійний фонд «Подільська громада», «ІНТЕР-ЕКО», обласна організація Українського товариства птахів, «Екотопія Поділля» та цілий ряд інших. Більшість з них реалізує як самостійні проекти, так і проекти спільно з органами державної влади та місцевого самоврядування. З метою плідної співпраці державних природоохоронних органів та громадськості при Департаменті екології та державній екологічній інспекції створені громадські ради. До їх складу входять громадські організації різних напрямків природоохоронної діяльності та громадські об'єднання, у статуті яких передбачена діяльність з охорони довкілля. Саме тому державні органи мають можливість залучати майже до всіх напрямків своєї роботи представників громадськості, серед яких є як ефективні менеджери, так і фахівці-природоохоронці [201].

Інформування громадськості про стан довкілля, екологічна просвіта та виховання є одним із основних завдань державної екологічної політики. Саме підвищення рівня суспільної екологічної свідомості визначене як стратегічна ціль та завдання номер один у Законі України «Про основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року». Продовжується діяльність органів місцевої виконавчої влади, місцевого самоврядування, підприємницьких структур та громадських організацій, яка була спрямована на розвиток співробітництва з країнами Євросоюзу та іншими країнами світу [201].

Науково-освітня підсистема дестинацій на рівні територіальних громад переважно несформована. Винятком є великі міста – туристичні центри, наприклад Вінниця, де у закладах вищої освіти здійснюється підготовка фахівців для сфери обслуговування, а також проводяться спеціалізовані наукові дослідження. Важливою складовою залучення вищої освіти та науки до функціонування туристичних дестинацій є також екологічна освіта, яка може забезпечуватись не лише у вищій школі, але і у закладах середньої освіти, де у межах програм відповідних навчальних дисциплін важлива роль має відводитися висвітленню як негативного впливу забруднення навколишнього середовища на рекреаційні властивості ландшафтів, так і деструктивному впливу туризму на екосистеми.

Економічна підсистема дестинацій повинна включати дві складові частини. По-перше, це туристичні підприємства (туроператори і тур агенти), які організують туристичні подорожі в межах регіону як для внутрішніх, так і для іноземних туристів. Безумовно, туристичні підприємства розташовуються лише у найбільших містах регіону, однак мережа розроблених ними маршрутів охоплює практично всю територію області і тому їхня роль у розвитку дестинацій має загальнорегіональне значення. Другою складовою частиною економічної підсистеми дестинацій є туристична інфраструктура, представлена не лише маршрутами, а й закладами харчування, розміщення, культури і спорту. Певну роль у функціонуванні туристичних дестинацій відіграють також заклади торгівлі, зокрема торгові точки сувенірної продукції.

Проаналізувавши екологічну політику області в останні роки, можна констатувати, що вона була спрямована на розв'язання окремих гострих екологічних проблем, зокрема, що пов'язані з накопиченням в області непридатних пестицидів, очищенням стічних вод підприємств-забруднювачів. Значна увага приділялась розвитку природо-заповідної справи, вдосконаленню механізмів надання адміністративних послуг, видачі дозвільної документації,

поліпшенню роботи зі зверненнями громадян, забезпеченням механізму надання водних об'єктів в оренду [201].

У 2015 році затверджено «Стратегію збалансованого регіонального розвитку Вінницької області на період до 2020 року», у якій Стратегічною ціллю № 4 визначено екологічну безпеку навколишнього середовища. Операційними цілями цієї Стратегії є: удосконалення регіональної екологічної політики; забезпечення гармонізації взаємодії суспільства і природного середовища, підвищення рівня суспільної екологічної свідомості; підвищення рівня екологічної безпеки та пом'якшення наслідків змін клімату [201].

Отже, головними напрямками оптимізації використання туристичного потенціалу Вінницької області з урахуванням впливу екологічних факторів мають бути: підвищення ефективності управління розвитком дестинацій в умовах децентралізації; інформаційна політика на різних рівнях щодо популяризації туризму в регіоні як перспективного виду рекреаційної та підприємницької діяльності; формування системи моніторингу та інформування щодо стану навколишнього природного середовища в регіоні для потреб туризму; проведення спеціальних наукових досліджень щодо оптимізації геопросторової організації дестинацій області; подальший розвиток екологічної та туристичної освіти у закладах як вищої, так і середньої освіти; розробка і узгодження стратегічної документації щодо розвитку туризму на державному та регіональному рівнях; налагодження нових форм міжнародної співпраці у сфері туризму та екологічної безпеки; активізації інноваційного розвитку туризму, формування сучасних дестинацій – туристичних кластерів.

Висновки до третього розділу

1. На підставі аналізу територіальної структури туристичного потенціалу регіону, здійснено компонентне оцінювання потенціалу туристичних ресурсів регіону за удосконаленою у дослідженні методикою, що дало змогу виявити закономірності та диспропорції геопросторової організації туристичних ресурсів Вінницької області у розрізі адміністративних районів за чотири компонентами – «Географічне положення», «Природні туристичні ресурси», «Історико-культурні туристичні ресурси», «Інфраструктура».

2. Розраховані загальні (сумарні) бали за усіма із чотирьох компонентів дали змогу здійснити інтегральну оцінку туристичного потенціалу адміністративних районів Вінницької області. Картографічне відображення просторового розподілу загального балу продемонструвало тенденцію до його зниження у напрямках із центру на північ і південь регіону, а також з південного заходу на схід.

3. Із метою конструктивно-географічної оптимізації використання туристичних ресурсів Вінницької області проведено аналіз геопросторової організації основних туристичних дестинацій області та здійснено туристичне районування. Зокрема, за особливостями природного та історико-культурного потенціалу Вінницької області, а також за спільними рисами функціонування та розміщення дестинацій, виділено п'ять туристичних субрегіонів – Центральний, Верхньобузький, Придністровський, Придніпровський, Нижньобузький. Найвищим є потенціал Центрального субрегіону, що пов'язано з його географічним положенням та віднесенням до його складу обласного центру. Найнижчий потенціал розвитку туризму характерний для двох східних субрегіонів – Придніпровського і Нижньобузького.

4. За результатами аналізу сценаріїв розвитку туристичної сфери Вінницької області зроблено висновок про пріоритетність сценарію інноваційного розвитку, який є оптимальним з огляду на результати аналізу

передумов та сучасного стану використання туристичного потенціалу регіону. Основною метою такого сценарію мало б бути створення інноваційних кластерів розвитку сільського, екологічного та лікувально-оздоровчого туризму. Важливим складником реалізації сценарію інноваційного розвитку має бути конструктивно-географічна оптимізація використання туристичних ресурсів регіону, відповідно до положень концепції сталого розвитку.

5. У Вінницькій області перспективним є розвиток сільського туризму, суть якого полягає не лише у проживанні туристів у сільській місцевості, а й у їх залученні до традиційних способів ведення сільського господарства та й загалом до сільського способу життя. З огляду на це розвиток сільського туризму у дестинаціях має передбачати систему обґрунтованих заходів для залучення місцевого населення та органів самоврядування до планування та управління розвитком цього виду туризму.

6. Рекомендації щодо оптимізації розвитку сільського туризму в регіоні полягають у формуванні інформаційних баз, довідників, інших ресурсів які б ознайомлювали потенційних туристів із цікавими історико-культурними та природними об'єктами регіону, які зокрема розташовані у сільській місцевості, інформацією про перелік садиб сільського туризму, умови проживання в них. Важливим є картографічне відображення відповідної інформації, яке дає уявлення туристам про геопросторові особливості розвитку сільського туризму та дозволяє ефективно планувати свої подорожі.

7. Тісно пов'язаним із природно-ресурсним туристичним потенціалом регіону є розвиток екологічного туризму, який акцентує свою увагу не лише на мало змінених природних та культурних ландшафтах, але й на тих, які зазнали інтенсивного впливу антропогенної діяльності. У цьому випадку особливо важливим завданням екологічних турів є ознайомлення із особливостями деструктивного впливу антропогенної діяльності на природні ландшафти. Планування розвитку екологічного туризму має здійснюватися на основі вивчення ландшафтної структури території, а об'єктами екологічного туризму

можуть бути не дестинації у загальному розумінні, а власне ландшафти, через які проходять туристичні маршрути.

8. У більшості районів Вінницької області існують можливості для розвитку екологічного туризму у вигляді одноденних маршрутів (екологічних стежок). Такі маршрути насамперед зорієнтовані на школярів та студентів, адже відіграють важливу екоосвітню функцію. Екологічний туризм може успішно поєднуватися із сільським. Насамперед йдеться про місце проживання учасників екологічних турів, яким може бути садиба у сільській місцевості, де забезпечується і відповідне харчування, зокрема продуктами місцевого виробництва виготовленими за екобезпечними технологіями.

9. З огляду на розвинену систему аграрного виробництва, яка є основним способом використання земельного фонду у Вінницькій області, саме оптимізація сільськогосподарського використання земель може мати ключовий вплив на внутрішньорегіональні відмінності розвитку туристичної діяльності. Наголошено на деструктивному впливі самої туристичної діяльності на розвиток дестинацій, адже чим інтенсивнішими є туристичні потоки, тим більш зростає рекреаційне навантаження на ландшафти. Це зумовлює їх інтенсивну зміну під впливом антропогенної діяльності, сутність якої є навіть ширшою від рекреаційного навантаження, а включає також і діяльність місцевого населення та суб'єктів господарювання.

10. На основі вивчення геопросторової організації туристичних дестинацій Вінницької області запропоновано шляхи удосконалення їх розвитку диференційовані за виділеними субрегіонами. Зокрема, пропонуються такі заходи:

- розробка та розширення мережі екскурсійних маршрутів;
- розширення мережі закладів розміщення;
- формування мережі лікувально-оздоровчих закладів;
- оновлення матеріально-технічної бази санаторно-лікувальних закладів;
- покращення транспортної інфраструктури, зокрема автомобільних доріг;

- ширше залучення іноземних туристів;
- оптимізація рекреаційного використання річкової мережі;
- активізація розвитку та розширення мережі садиб сільського туризму.

Ці пріоритетні напрями розвитку туризму в регіоні мають бути включені до нової програми розвитку туризму у Вінницькій області, яка діятиме з 2021 року.

11. На основі аналізу потенціалу та геопросторової організації туристичних ресурсів Вінницької області у розрізі нових адміністративних районів (з 2020 року) сформовано рекомендації, що полягають у використанні сильних сторін кожної із територіальних одиниць, вирішенні проблемних питань та оптимізації використання туристичних ресурсів.

Головними напрямами розвитку дестинацій Вінницької області з урахуванням впливу екологічних факторів мають бути: підвищення ефективності управління розвитком дестинацій в умовах реформування системи адміністративно-територіального устрою; інформаційна політика на різних рівнях щодо популяризації туризму в регіоні як перспективного виду рекреаційної та підприємницької діяльності; формування системи моніторингу та інформування щодо стану навколишнього природного середовища в регіоні для потреб туризму; проведення спеціальних наукових досліджень щодо оптимізації геопросторової організації туристичного потенціалу області; подальший розвиток екологічної та туристичної освіти у закладах як вищої, так і середньої освіти; розробка і узгодження стратегічної документації щодо розвитку туризму на державному та регіональному рівнях; налагодження нових форм міжнародної співпраці у сфері туризму та екологічної безпеки; активізації інноваційного розвитку туризму, формування сучасних туристичних кластерів.

Результати дослідження опубліковані автором у працях [166, 183].

ВИСНОВКИ

У дисертаційній роботі вирішено важливе науково-прикладне завдання щодо оптимізації геопросторової організації та використання потенціалу туристичних ресурсів регіону, на прикладі Вінницької області, зокрема отримано результати, що дозволяє зробити такі висновки:

1. Проаналізовано теоретичні та методичні підходи до геопросторової організації туристичних ресурсів регіону. Базовою формою геопросторової організації туристичної діяльності є туристичний центр, що формується шляхом поєднання природних, історико-культурних та інших туристичних ресурсів, об'єктів інфраструктури, органів управління, концентрації туристичних потоків, функціонування якого спрямоване на якнайповніше задоволення потреб туристів. Основними ознаками туристичного центру є концентрація атрактивних та доступних туристичних ресурсів і об'єктів на невеликій території; наявність розвиненої туристичної та іншої інфраструктури; високий попит на відповідний туристичний продукт серед туристів. Для успішного його функціонування необхідним є інноваційний розвиток, який дає змогу розширювати спеціалізацію туристичних центрів, перетворюючи їх у дестинації та кластери, що дають змогу оптимізувати використання туристичних ресурсів територій в сучасних умовах.

Запропоновано удосконалену методику оцінювання потенціалу туристичних ресурсів регіону за чотирма компонентами, кожен з яких містить також низку компонентів: географічне положення; природні туристичні ресурси; історико-культурні туристичні ресурси; інфраструктура. Методика, що використовується в роботі, базується на аналізі передусім туристичних, а не загалом рекреаційних ресурсів, а також на якісній оцінці шляхом ідентифікації найбільш важливих з точки зору організації туризму об'єктів (ресурсів) і вивчення їх геопросторової організації. Наступним етапом застосування методики є аналіз геопросторової організації туристичних ресурсів регіону і

його туристичне районування, яке, на відміну від рекреаційного, враховує не стільки сучасний стан, як можливості для спільних напрямів туристичного використання ресурсів та об'єктів певних територій, що об'єднані не лише природними передумовами і просторовою організацією дестинацій, а й інфраструктурою.

2. Встановлено, що природні туристичні ресурси Вінницької області є багатими та різноманітними. Зокрема, клімат Вінниччини сприятливий для рекреації та туризму. Гідрологічні та геоморфологічні ресурси Вінницької області є достатньо різноманітними та формують важливі компоненти туристичного потенціалу регіону. Бальнеологічні ресурси представлені у багатьох районах області, однак найбільш важливі для розвитку оздоровчо-лікувального туризму розташовані у Хмільницькому районі. Особливе значення для організації туристичної діяльності мають об'єкти природно-заповідного фонду регіону. За результатами комплексного оцінювання забезпеченості адміністративних районів регіону об'єктами природно-заповідного фонду, виявлено помітні внутрішньорегіональні диспропорції територіального розподілу цього компонента туристичних ресурсів.

Виявлено, що основними історико-культурними передумовами формування та розвитку туристичних ресурсів Вінницької області є давня історія заселення, археологічні, історичні та архітектурні пам'ятки, серед яких традиційні дерев'яні церкви та палаци. Найкраще забезпеченими історико-культурними туристичними ресурсами є центральні і південні райони області, передусім ті, що розташовані по течії річок Південного Бугу і Дністра. Перспективи використання історико-культурного туристичного потенціалу регіону полягають у збереженні і відновленні найбільш атрактивних об'єктів, включенні їх до популярних екскурсійних маршрутів, розвитку місцевої інфраструктури, що дасть змогу активніше розвивати не лише внутрішній, а й в'їзний туризм.

Досліджено внесок у формування потенціалу туристичних ресурсів

Вінницької області, який роблять такі його компоненти як система розселення, загальна економічна ситуація, туристичні підприємства та інфраструктура. Про перспективи розвитку туристичного комплексу Вінницької області свідчить постійне зростання в останні роки кількості туристів, що обслуговувалися туристичними підприємствами регіону. Важливими проблемами є інформаційна та транспортна доступність ресурсів та об'єктів, що складають туристичний потенціал регіону для внутрішніх та особливо іноземних туристів.

3. Оцінено компонентну та територіальну структуру потенціалу туристичних ресурсів кожного з адміністративних районів Вінницької області, зокрема здійснено його бальну оцінку, яка дала змогу виявити закономірності геопросторової організації туристичних ресурсів регіону.

Найвищі бали оцінки за компонентом «Географічне положення» (12-14) належать адміністративним районам, що розташовані поблизу державного кордону, на території яких розміщені великі і середні міські поселення, а також пролягають транспортні коридори міжнародного і національного значення (Вінницький, Гайсинський, Жмеринський, Могилів-Подільський та ін.), а найнижчі (5–6) – районам головним чином північно-східної частини області (Липовецький, Оратівський, Погребищенський, Теплицький та ін.).

Найвищі сумарні бали за компонентом «Природні туристичні ресурси» (15–18) характерні для районів, що розташовані переважно по течії великих річок (Могилів-Подільський, Немирівський, Хмільницький, Вінницький, Ямпільський, Тиврівський та ін.). Найнижчі бали за цим компонентом (6–7) характерні для більш віддалених від основних природних об'єктів районів (Оратівський, Липовецький та Барський).

Максимальні бали за компонентом «Історико-культурні туристичні ресурси» (11–13) отримали адміністративні райони центральної та південно-західної частини області (Вінницький, Жмеринський, Барський та ін.), які характеризуються найвищою концентрацією архітектурних, подієвих та біографічних туристичних об'єктів. Найнижчий сумарні бали за компонентом

«Історико-культурні туристичні ресурси» (3) притаманний для віддалених від обласного центру районів (Козятинського, Оратівського, Чечельницького).

За компонентом «Інфраструктура» найвищі сумарні бали (9–15) мають адміністративні райони із значною концентрацією закладів розміщення, музеїв та із прокладеними популярними туристичними маршрутами (Вінницький, Хмельницький, Калинівський, Немирівський, Могилів-Подільський, а найнижчі (3–5) – окремі райони із слабким розвитком інфраструктури (Чернівецький, Оратівський, Тиврівський, Шаргородський).

За сумарною оцінкою досліджуваних чотирьох компонентів туристичного потенціалу найвищі бали мають Вінницький та Могилів-Подільський адміністративні райони (50–56), відповідно найнижчі – Оратівський та Чечельницький адміністративні райони (менше 26). Картографічне відображення просторового розподілу загального балу продемонструвало тенденцію до його зниження у напрямках із центру на північ і південь регіону, а також з південного заходу на схід.

4. Виокремлено у межах області п'ять туристичних субрегіонів (Центральний, Верхньобузький, Придністровський, Придніпровський, Нижньобузький), які відрізняються за передумовами, чинниками розвитку туризму та потенціалом туристичних ресурсів і є основними формами геопросторової організації туристичних ресурсів.

За усіма компонентами оцінки потенціалу туристичних ресурсів найвищий сумарний бал (44,8) належить Центральному субрегіону, що розташований на перетині транспортних шляхів та має у своєму складі обласний центр; володіє оптимальним територіальним поєднанням геоморфологічних, гідрологічних, бальнеологічних та природоохоронних ресурсів; представляє територію давнього заселення, багату об'єктами історико-культурної спадщини; має розвинену інфраструктуру закладів розміщення, музеїв, мережу популярних туристичних маршрутів.

Найнижчий потенціал туристичних ресурсів (25,8–31,7 балів)

характерний для двох східних субрегіонів – Придніпровського і Нижньобузького, які характеризуються відносно невеликою кількістю атрактивних природних та історико-культурних туристичних об'єктів, недостатніми можливостями для розвитку екологічного і сільського туризму, нерозвиненою мережею закладів розміщення, музеїв. Водночас саме територія цих субрегіонів може бути об'єктом реалізації першочергових програмних заходів щодо оптимізації використання туристичних ресурсів області.

На основі вивчення геопросторової організації туристичних ресурсів Вінницької області запропоновано шляхи удосконалення їх розвитку диференційовані за виділеними субрегіонами, зокрема, розробка та розширення мережі екскурсійних маршрутів; розширення мережі закладів розміщення; формування мережі лікувально-оздоровчих закладів; оновлення матеріально-технічної бази санаторно-лікувальних закладів; покращення транспортної інфраструктури, зокрема автомобільних доріг; ширше залучення іноземних туристів; оптимізація рекреаційного використання річкової мережі; активізація розвитку та розширення мережі садиб сільського туризму. Із точки зору оптимального використання та збереження наявних туристичних ресурсів Вінницької області обґрунтовано пріоритетність розвитку сільського, екологічного та інших видів туризму, а також окреслено можливості їх поєднання.

5. За результатами аналізу потенціалу та геопросторової організації туристичних ресурсів Вінницької області у розрізі нових адміністративних районів (з 2020 року) сформовано рекомендації, що полягають у підсиленні переваг кожної із територіальних одиниць, вирішенні проблемних питань та оптимізації використання туристичних ресурсів. Пропоновані рекомендації можуть бути включені до стратегічних планів і програм розвитку районів та територіальних громад в їх межах, а також мати застосування на регіональному рівні управління туристичною сферою.

Головними напрямками оптимізації геопросторової організації

туристичних ресурсів Вінницької області визначено: підвищення ефективності управління розвитком дестинацій в умовах децентралізації; інформаційна політика на різних рівнях щодо популяризації туризму в регіоні як перспективного виду рекреаційної та підприємницької діяльності; формування системи моніторингу та інформування щодо стану навколишнього природного середовища в регіоні для потреб туризму; проведення спеціальних наукових досліджень щодо оптимізації геопросторової організації туристичного потенціалу області; подальший розвиток екологічної та туристичної освіти; розробка і узгодження стратегічної документації щодо розвитку туризму на державному та регіональному рівнях; налагодження нових форм міжнародної співпраці у сфері туризму та екологічної безпеки; активізація інноваційного розвитку туризму, формування сучасних дестинацій (туристичних кластерів).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Азарян О. М., Жукова Н. Л. Ринок туристичних послуг: моніторинг і розвиток комплексу маркетингу : монографія. Донецьк : Вид-во ДонМУ, 2002. 241 с.
2. Александрова А. Ю. Международный туризм : учебное пособие для вузов. Москва : Аспект Пресс, 2001. 464 с.
3. Атаман Л. В. Атрактивність сакральних ландшафтів м. Вінниці. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського. Сер. Географія*. 2017. Вип. 29. № 1–2. С. 7–16.
4. Атлас Винницкой области. Москва : ГУГК СССР, 1987. 82 с.
5. Бабарицька В. К., Малиновська О. Ю. Менеджмент туризму. Туропереїтинг. Понятійно-термінологічні основи, сервісне забезпечення тур продукту : навчальний посібник. Київ : Альтерпрес, 2004. 288 с.
6. Багрова Л. А., Багров Н. В., Преображенський В. С. Рекреационные ресурсы. Москва, 1997. 215 с.
7. Безлатня Л. О. Культові об'єкти в структурі культурних ландшафтів міжзональних геоекотонів. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського. Сер. Географія*. 2015. Вип. 27, № 1–2. С. 89–96.
8. Безносок В. Туризм і його місце в соціально-економічному розвитку України. *Регіональна економіка*. 2001. № 1. С. 17–24.
9. Бейдик О. О. Рекреаційно-туристські ресурси України: Методологія та методика аналізу, термінологія, районування : монографія. Київ : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2001. 395 с.
10. Бейдик О. О. Тлумачний словник термінів з рекреаційної географії (географії туризму). Київ : Київський університет, 1993. 56 с.
11. Бейдик О. О., Ільїн Л. В., Топалова О. І. Адаптивний туризм в Україні: картографічне та структурно-логічне моделювання. Перспективи розвитку

- туризму в Україні та світі: управління, технології, моделі : колективна монографія. Видання третє. Луцьк : ІВВ Луцького НТУ, 2017. С. 44–57.
12. Бейдик О. О. Словник-довідник з географії туризму, рекреалогії та рекреаційної географії. Київ : Палітра, 1998. 130 с.
13. Берлянт А. М. Картографічний метод дослідження. Підсумки науки. Москва : Картографія, 1970. 252 с.
14. Биржаков М. Б. Введение в туризм. СПб. : Издательский торговый дом «Герда», 2000. 192 с.
15. Биркович В. І. Удосконалення державного регулювання розвитку туризму на регіональному рівні. Стратегічні пріоритети. 2007. № 4 (5). С. 157–163.
16. Білецький М. Структурно-динамічні процеси розвитку сфери послуг регіону. *Львівська суспільно-географічна школа у національному і європейському вимірах* : матеріали міжн. наук.-практ. семінару (до 60-річчя кафедри економічної і соціальної географії Львівського національного університету імені Івана Франка. Львів : Вид. Центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2005. С. 339–347.
17. Божук Т. І. Рекреаційно-туристичні дестинації: теорія, методологія, практика : монографія. Львів : Український бестселер, 2014. 400 с.
18. Будзович Г. В. Науковий зміст і сутність поняття – рекреаційний потенціал. *Екологічні науки : наук.-практ. журнал*. 2012. № 2. С.130–133.
19. Бурдейний П. А., Рубін М. Б. Вінницька область : географічний нарис. Київ : Радянська школа, 1967. 165 с.
20. Вавилова Е.В. Основы международного туризма : учебное пособие. Москва : Гардарики, 2005. 160 с.
21. Вакуленко В., Валентюк І., Грибан В., Коротич С. Туризм і охорона культурної спадщини: український та польський досвід. Київ : К.І.С., 2003. 176 с.
22. Веремеєнко С. І., Сладковський Г. П. Раціональне використання та охорона земельних ресурсів. Рівне : РДТУ, 1999. 116 с.

23. Вечерський В. В., Годованюк О. М., Тиманович Є. В. Пам'ятки архітектури і містобудування України : Довідник Держреєстру національного культурного надбання. Київ : Техніка, 2000. 664 с.
24. Виноградська А. М. Проблеми та шляхи розвитку туристичної галузі в Україні. *Громадське харчування та туристична індустрія у ринкових умовах : зб. наук. праць*. 1999. С. 118–124.
25. Винокур І. С. Історія лісостепового Придністров'я та Південного Побужжя. Київ–Одеса : Вища школа, 1985. 124 с.
26. Вінниця : історичний нарис / за ред. А. М. Подолинного. Вінниця : Книга-Вега, 2007. 304 с.
27. Вінниччина туристична : краєзнавчий довідник / за ред. М. Г. Спиця. Вінниця : Держ. картогр. Ф-ка, 2009. 432 с.
28. Внутрішній туризм в Україні : окремі аспекти / за ред. О. І. Лугова. Київ : Інститут туризму Федерації профспілок України, 2002. 162 с.
29. Воловик В. М. Етнокультурні ландшафти: регіональні структури і природокористування : монографія. Вінниця : ТОВ «Вінницька міська друкарня», 2013. 464 с.
30. Волошин І. М., Матвійчук Л. Ю., Ненько К. В. Туристичні ресурси України з атласом туристичних мандрівок : довід. вид. Львів : ЛДУФК, 2015. 437 с.
31. Волошин І. М., Цесьців Д. С. Геопросторове розміщення дерев'яних церков Вінниччини. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Сер. Географія*. 2015. Вип. 42, № 2. С. 106–114.
32. Волошин І. М., Цесьців Д. С. Палаці Вінниччини як важливі об'єкти туристичного використання. *Перспективи розвитку туризму в Україні та світі: зб. тез доп. I Міжнар. наук.-практ. конф.* (Луцьк–Світязь, 21–23 травня 2015 р.). Луцьк: ЛНТУ. С. 54–57.
33. Волошин І. М., Цесьців Д. С. Стан та перспективи розвитку сільського зеленого туризму у Вінницькій області. *Українська географія: сучасні виклики: зб. наук. пр.* Київ, 2016. Т. 2. С. 52–55.

34. Волошин І. М., Чикайло Ю. І. Еколого-географічний аналіз транспортного коридору (на прикладі автомагістралі Львів–Краковець) : монографія. Львів : ЛДУФК, 2018. 248 с.
35. Волошин І. М., Карпин Д. С., Ненько К. В. Туристично-інтелектуальні ресурси Вінницької області та їхнє геопросторове розміщення. *Вісник Львівського університету. Сер. Географічна*. 2013. Вип. 42. С. 27–37.
36. Гайдук А. Формування туристичної ринкової інфраструктури як фактор підвищення ефективності функціонування ринку туристичних послуг. *Регіональна економіка*. 1999. № 2. С. 172–178.
37. Гаман П. І. Роль рекреації та туризму в структурі регіональної економіки. *Дні науки* : зб. тез доповідей. Запоріжжя : ГУ ЗІДМУ, 2007. Т. 2. С. 339–341.
38. Ганущак О., Погорілко О. Туристичний каталог-довідник. Львів, 2005. 56 с.
39. Генсірук С. А. Регіональне природокористування. Львів : Світ, 1992. 192 с.
40. Герасименко В. Г., Галасюк С. С. Організація надання туристичних послуг : навчальний посібник. Одеса : Атлант, 2014. 242 с.
41. Герасимчук А. А., Палеха Ю. І., Шиян О. М. Соціологія : навч. посіб. Київ : Вид-во ЄУФІМБ, 2002. 236 с.
42. Головня О. М. Розвиток сільського туризму як чинник підвищення ефективності зовнішньоекономічної діяльності регіону. *Збірник наукових праць Вінницького національного аграрного університету*. Вінниця : ВНАУ, 2009. Вип. 38. С. 105–116.
43. Головчан А. І. Теоретико-методологічні підходи до визначення сутності туристичних дестинацій та управління ними. *Торгівля і ринок України* : темат. зб. наук. пр. Донецьк : ДонНУЕТ, 2009. Вип. 27. С. 104–105.
44. Голод А. П. Екологізація туристичної діяльності в контексті забезпечення сталого розвитку регіону. *Україна : Схід-Захід – проблеми сталого розвитку* : матеріали II туру Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Львів, 24–25 листопада 2011 р.). Львів : РВВ НЛТУ України, 2011. Т.1. С. 86–88.
45. Голод А. П., Дроф'як З. Б. Приміська зона великого міста як перспективна

- рекреаційна територія. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2012. Вип. 22. С. 72–76.
46. Голод А. П., Худобіна М. О. Проблеми формування туристичного бренду регіону. *Формування інноваційної економіки: світовий досвід та вітчизняні реалії* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Херсон, 12–13 грудня 2014 р.). Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2014. С. 159–162.
47. Горб К. Туристичні дестинації в системі міжнародної маркетингової діяльності. *Вісник Львівського університету. Сер. Географічна*. 2013. Вип. 43. С. 26–33.
48. Горбаль У. Рекреаційний потенціал як об'єкт наукового аналізу в суспільній географії. *Вісник Львівського університету. Сер. Географічна*. 2007. Вип. 34. С. 52–55.
49. Горбик В. О., Денисенко Г. Г. Проблеми дослідження і збереження пам'яток історії та культури в Україні. *Український історичний журнал*. 2003. № 3. С. 143–151.
50. Гринькевич О. С., Юнко М. М. Молодіжний туризм як складова перспективного розвитку туристичного бізнесу в Україні. *Туризм в Україні: сучасний стан та пріоритети розвитку* : матеріали Всеукраїнської наук.-практ. конф. (м. Львів, 20–22 жовтня 2005 р.). Львів, 2005. С. 17–22.
51. Гродзинский М. Д. Стійкість геосистем до антропогенних навантажень. Київ : Лікей, 1995. – 233с.
52. Гродзинський М. Д. Пізнання ландшафту: місце і простір : монографія. У 2-х т. Київ : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2005. Т. 2. 413 с.
53. Гудзевич А. В. Заповідні куточки Вінниці. Вінниця : Данилюк В. Г., 2008. 84 с.
54. Гудзевич А. В. Природно-заповідна Вінниччина. Вінниця : Консоль, 2002. 128 с.
55. Гудзевич А. В., Баюрко М. В. Особливості сільськогосподарського природокористування та формування природно-заповідного фонду на

Вінниччині. *Екологія і раціональне природокористування : збірник наукових праць Сумського державного педагогічного університету ім. А. С. Макаренка*. 2006. С. 73–78.

56. Гуляев В. Г. Туризм : экономика и социальное развитие. Москва : Финансы и статистика, 2003. 303 с.

57. Гудзь П. В. Економічні проблеми розвитку курортно-рекреаційних територій. Донецьк, 2001. 269 с.

58. Денисик Г. І. Рекреаційні осередки та геоекотони Середнього Побужжя : автореф. дис. ... канд. геогр. наук : 11.00.11. Київ, 2018. 20 с.

59. Денисик Г. І. Антропогенне ландшафтознавство : навч. посібник. Ч. І. Глобальне антропогенне ландшафтознавство. Вінниця : Едельвейс і К, 2012. 336 с.

60. Денисик Г. І. Антропогенні ландшафти Правобережної України. Вінниця : Арбат, 1998. 298 с.

61. Денисик Г. І., Безлатня Л. О. Культурні ландшафти міжзонального геоекотону «лісостеп-степ» Правобережної України : монографія. Вінниця : ТВОРИ, 2018. 231 с.

62. Денисик Г. І., Канська В. В., Канський В. С. Антропогенні заповідні об'єкти Поділля : монографія. Вінниця : Едельвейс і К, 2016. 207 с.

63. Денисик Г. І., Ситник О. І., Чиж О. П., Безлатня Л. О., Денисик Б. Г., Война І. М. Міжзональні геоекотони України : монографія. Вінниця : ТОВ «Твори», 2020. 368 с.

64. Дишловий І. М. Особливості функціонування регіонального рекреаційно-туристичного кластеру та його регулювання. *Економика и управление*. 2010. № 6. С. 69–75.

65. Долга С. А. Перспективи розвитку нових напрямків туризму в Україні та потенційні можливості спелеотуризму в нашій державі. *Туризм у XXI столітті* : матеріали Міжнар. наук. конф. Київ, 2002. С. 507–511.

66. Дядечко Л. П. Економіка туристичного бізнесу. Київ : ЦУЛ, 2007. 224 с.

67. Екологічна енциклопедія: у 3 т. / за ред. : А. В. Толстоухова. Київ : Центр екологічної освіти та інформації, 2007. Т. 1 : А–Е. 432 с.
68. Екологічний стан Вінницької області на рубежі тисячоліть : аналітично-статистичний довідник. Вінниця : Велес, 2005. 161 с.
69. Екологічний туризм: сучасні концепції менеджменту і маркетингу : навч. посіб. Київ : Альтерпрес, 2004. 191 с.
70. Ефремов Ю. К., Нефедова В. Б., Родоман Б. Б. *Рекреационная география. Теоретические основы рекреационной географии* / за ред. В. С. Преображенского. Москва : Наука, 1975. 224 с.
71. Жукова М. А. Индустрия туризма: менеджмент организаций. Москва : Финансы и статистика, 2006. 200 с.
72. Жученко В. Г. Формування екологічної культури індивіда в процесі здійснення рекреаційної діяльності. *Людина, яка подорожує: постнекласична парадигма наукових досліджень туризму* : матеріали методологічного міждисциплінарного Інтернет-семінару (м. Полтава, 17 квітня 2018 р.). Полтава : ПУЕТ, 2018. С. 66–79.
73. Забалдіна Ю. Б. Маркетинг туристичного підприємства : навч. посібник. Київ : Федерація профспілок України, 2002. 196 с.
74. Завада В. Т. Архітектурна спадщина України як об'єкт туризму. Регіональний аспект. *Туристично-краєзнавчі дослідження*. Київ : Інститут туризму. 2000. Вип.1. Ч. 2. С. 23–28.
75. Заставецька О. В., Ткач К. Д. Туризм як одна із галузей активізації соціально-економічного розвитку депресивних регіонів. *Туризм в Україні : сучасний стан та пріоритети розвитку* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., 20–22 жовтня 2005 р. Львів, 2005. С. 44–47.
76. Зорин И. В., Зорин А. И., Ирисова Т. А. Менеджмент туризма: туризм и отраслевые системы : ученик. Москва : Финансы и статистика, 2002. 272 с.
77. Зузук Ф.В., Колошко Л. К., Карпюк З. К. Природно-рекреаційний потенціал Волинської області. *Наукові записки Тернопільського національного*

педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Сер. Географія. Тернопіль : СМП «Тайп». 2010. № 2 (Вип. 28). С. 102–105.

78. Іванов О. Замки і палаци Західної України: історія-культура-туризм (Історико-архітектурні пам'ятки замкового мистецтва). Київ : Наш світ; Укргеодезкартографія, 2004. 134 с.

79. Іванунік В. О. Оцінка рекреаційно-туристичної атрактивності території (на прикладі Чернівецької області) : дис. ...канд. геогр. наук : 11.00.11. Чернівці, 2010. 235 с.

80. Ільїн Л. В. Лімнокомплекси Українського Полісся. Луцьк : РВВ «Вежа» Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2008. Т. 1. 316 с. Т.2. 400 с.

81. Ільїн Л. В., Пасічник М. П. Лікувальні сапропелеві грязі Рівненської області та перспективи їх використання у санаторно-курортному господарстві. *Перспективи розвитку туризму в Україні та світі: управління, технології, моделі* : колективна монографія. Видання четверте. Луцьк : ІВВ Луцького НТУ, 2018. С. 167–179.

82. Ільїна О. В. Туризм. Рекреаційна географія: поняття і терміни. Луцьк : Терен, 2004. 104 с.

83. Історія міст і сіл Української РСР. Київ : Головна редакція української радянської енциклопедії, 1970. Т. 26. 833с.

84. Історія української культури / За заг. ред. І. Крип'якевича. Київ : Либідь, 1994. 656 с.

85. Квартальнов В. А. Теория и практика туризма. Москва : Финансы и статистика, 2003. 314 с.

86. Кифяк В. Ф. Організація туристичної діяльності в Україні. Чернівці : Книги-XXI, 2003. 300 с.

87. Ключковська В., Ключковський О. Стан та перспективи розвитку подієвого туризму у Вінницькій області. *Економіка і організація управління*. Вінниця, 2019. № 1 (33). С. 110–115.

88. Кондратюк Є. М., Хархота Г. І. Словник-довідник з екології. Київ : Урожай,

1987. 160 с.

89. Коцан І. Я. Загальна характеристика видів туризму. *Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту*. Харків, 2000. Вип. 12. С. 3–7.

90. Кравців В. С., Гринів Л. С., Копач М. В., Кузик С. П. Науково-методичні засади реформування рекреаційної сфери. Львів : НАН України, 1999. 78 с.

91. Кравців В. С., Гринів Л. С., Копач М. В., Кузик С. П. Список всіх маршрутів. Науково-методичні засади реформування рекреаційної сфери. Львів : НАН України, 1999. 78 с.

92. Кропивко М. Ф. Концептуальний підхід до кластерної організації та управління розвитком агропромислового виробництва. *Економіка АПК*. 2010. № 11. С. 3–9.

93. Кусков А. С., Лысикова О. В. Курортология и оздоровительный туризм : учебное пособие. Ростов на Дону : Феникс, 2004. 320 с.

94. Лащик І. П. Соціально-економічний аспект розвитку туристичної інфраструктури України. *Туризм в Україні: сучасний стан та пріоритети розвитку* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., 20–22 жовтня 2005 р. Львів, 2005. С. 52–56.

95. Левицька І. В. Розвиток туристсько-рекреаційного потенціалу регіону як основа формування туристичного кластера. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Міжнародні економічні відносини та світове господарство*. 2016. Вип. 9. С. 92–96.

96. Лесик О. В. Замки і монастирі України. Львів, 1993. 20 с.

97. Лизогуб В. А. Країнознавство : навч. посіб. Харків : Право, 2014. 624 с.

98. Лихоманова О. Стан і перспективи регіонального розвитку туризму в Україні. *Актуальні проблеми економіки*. 2004. № 6. С. 149–155.

99. Любіцева О. О. Методика розробки турів. Київ : Альтерпрес, 2003. 240 с.

100. Любіцева О. О. Ринок туристичних послуг (геопросторові аспекти). Київ : Альтерпрес, 2002. 436 с.

101. Мальська М. П., Антонюк Н. В., Занько Ю. С., Ганич Н. М. Країнознавство: теорія та практика : навч. посіб. Київ : ЦУЛ, 2012. 528 с.
102. Мальська М., Худо В., Цибух В. Основи туристичного бізнесу : навч. посібник. Київ : Центр навч. л-ри, 2004. 272 с.
103. Мандюк Н. Л. Вибір факторів сегментації споживачів рекреаційних послуг. *Туризм в Україні: сучасний стан та пріоритети розвитку* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., 20–22 жовтня 2005 р. Львів, 2005. С. 320–326.
104. Марцин В. С., Міценко Н. Г., Даниленко О. А. Основи наукових досліджень : навчальний посібник. Львів : Ромус–Поліграф, 2002. 128 с.
105. Масляк П. О. Рекреаційна географія : навчальний посібник. Київ : Знання, 2008. 343 с.
106. Мацола В. І. Рекреаційно-туристичний комплекс України. Львів, НАН України; Інститут регіональних досліджень, 1997. 259 с.
107. Мацюк О. Замки і фортеці Західної України. Мандрівки історичні. Львів : Центр Європи, 1997. 230 с.
108. Мацюк О. Оборонне зодчество України. *Пам'ятки України*. 1990. № 2. С. 12–22.
109. Мацюк О. Фортеці і замки України. *Пам'ятки України*. 1991. № 2. С. 14–18.
110. Мельнійчук М. М., Безсмертнюк Т. П. Нормативно-правові засади туристсько-рекреаційного використання територій та об'єктів природно-заповідного фонду. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Сер. Географія*. 2015. Вип. 1. С. 231–239.
111. Мироненко Н. С. Страноведение: теория и методы : уч. пособие для вузов. Москва : Аспект Пресс, 2001. 268 с.
112. Мольчак Я. О., Мартинюк В. О., Ільїн Л. В., Мисковець І. Я. Український словник-довідник з екології. Луцьк : Надстир'я, 2001. 420 с.

113. Назарук М. М. Львівська область: природні умови та ресурси : монографія. Львів : Видавництво Старого Лева, 2018. 592 с.
114. Назарук М. М. Соціальна екологія: взаємодія суспільства і природи : навч. посіб. Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2013. 348 с.
115. Николаев С. Стратегия формирования единого туристского пространства. СПб., 2000. 20 с.
116. Николаенко Д. В. Рекреационная география : учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений. Москва : Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2003. 288 с.
117. Нохріна Н. А., Абрамов В. В., Кашина І. О. Участь органів місцевого самоврядування в реалізації державної політики розвитку туризму в Україні. *Туризм в Україні: сучасний стан та пріоритети розвитку* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. 20–22 жовтня 2005 р. Львів, 2005. С. 213–220.
118. Павлюк С. П., Горинь Г. Й., Кирчів Р. Ф. Українське народознавство : навч. посібник. Львів : Фенікс, 1994. 608 с.
119. Паньків Н. М. Туристичні ресурси та їхні класифікації. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Сер. Географія*. 2014. № 2. С. 93–99.
120. Парчук Г., Мовчан Я. Європейська екомережа та досвід формування національних екомереж у країнах Європи. Розбудова екомережі України. Київ, 1999. С. 2–6.
121. Пермінова Г. Тенденції розвитку туризму в Україні на межі тисячоліть у контексті світового досвіду. *Україна, українці, українознавство у ХХ ст. в джерелах і документах* : зб. наук. пр.: У 2 ч. Київ, 1999. Ч. 2. С. 570–577.
122. Перспективи розвитку туризму в Україні та світі: управління, технології, моделі : колект. моногр. / за ред. Волошина І. М., Матвійчук Л. Ю. Вид. 4–те. Луцьк : ІВВ Луцького НТУ, 2018. 340 с.
123. Петлін В. М. Конструктивна географія : навч. посіб. Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2010. 544 с.
124. Петлін В. М. Концепції сучасного ландшафтознавства. Львів :

Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2006. 351 с.

125. Петлін В. М. Синергетика ландшафту. Львів : Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2005. – 206 с.

126. Петлін В. М. Теорія природних територіальних систем : у 4-х т. Т. 4 : Теоретичні основи антропогенного використання природних територіальних систем. Методика і сучасні напрямки досліджень. Львів : вид. центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2016. 436 с.

127. Петранівський В., Русинський М. Туристичне краєзнавство : навч. посіб. Київ : Знання, 2006. 550 с.

128. Підвальна О. Г. Формування регіональної політики регулювання інноваційного розвитку сфери туризму : дис... д-ра екон. наук : 08.00.05. Київ, 2020. 423 с.

129. Покоłodна М. М. Рекреаційна географія : навч. посіб. Харків : ХНАМГ, 2012. 275 с.

130. Покоłodна М. М., Гришанова В. С. Визначення екскурсійного потенціалу міста та шляхів активізації його використання. *Комунальне господарство міст. Серія : економічні науки*. 2012. Вип. 102. С. 475–479.

131. Портер М. Конкуренція. Москва : Издательский дом «Вильямс», 2005. 608 с.

132. Проблеми міжнародного туризму : зб. наук. статей. Київ : ТОВ «Час пік». 1997. – 264 с.

133. Ричков П. Західноукраїнські міста-фортеці XVI–XVIII століть. *Пам'ятки України*. 990. № 2. С. 20–22.

134. Романчук С. П. Сакральні ландшафти. *Ландшафт як інтегруюча концепція XXI сторіччя* : зб. наук. праць. Київ, 1999. С. 144–146.

135. Рутинський М. Й. Географія туризму України : навч.-метод. посіб. Київ : Центр навчальної літератури, 2004. 160 с.

136. Рутинський М. Й. Замковий туризм в Україні. Географія пам'яток фортифікаційного зодчества та перспективи їх туристичного відродження :

- навч. посіб. Київ : Центр учбової л-ри, 2007. 432 с.
137. Савранчук Л. А. Туризм і краєзнавство : конспект лекцій. Чернівці : Рута, 2005. 32 с.
138. Свелеба Н. А., Серета С. А. Розвиток інфраструктури як базова умова розвитку туризму. *Туризм в Україні: сучасний стан та пріоритети розвитку* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. 20–22 жовтня 2005 р. Львів, 2005. С. 84–87.
139. Середнє Побужжя / за ред. Г. І. Денисика. Вінниця : Гіпаніс, 2002. 280 с.
140. Смолій В. А., Федорченко В. А., Цибух В. І. Енциклопедичний словник-довідник з туризму. Київ : Видавничий Дім «Слово», 2006. 372 с.
141. Сокол Т. Г. Основи туристичної діяльності : підручник. Київ : Грамота, 2006. 264 с.
142. Соколенко С. И. Производственные системы глобализации : Сети. Альянсы. Партнерства. Кластеры : Укр. контекст. Київ : Логос, 2002. 647 с.
143. Соколов В. До питання класифікації видів туризму, особливості туризму та туристичної технології. *Гуманітарний вісник Переяслав-Хмельницького ДПУ. Спец. вип.: Педагогіка*. Переяслав-Хмельницький, 2004. С. 221–228.
144. Старовойтенко О. А. Основи класифікації в туризмі. *Туризм у XXI ст.* : матеріали Міжнар. наук. конф. Київ, 2002. С. 287–290.
145. Стецько Н. П., Заставецька О. В., Стецько Н. П. Основні джерела та методи географо-краєзнавчих досліджень. *Історія української географії: всеукраїнський науково-теоретичний часопис*. Тернопіль : підруч. і посіб., 2001. Вип. 2 (4). С. 17–19.
146. Тімець О. В. Значення краєзнавства на різних етапах розвитку суспільства. *Рідна школа*. 2002. № 8/9. С. 57–59.
147. Тімець О. В. Краєзнавство і туризм. Київ : Знання, 1999. 120 с.
148. Ткаченко Т. І. Сталий розвиток туризму: теорія, методологія, реалії бізнесу : монографія. Київ : КНТЕУ, 2009. 463 с.
149. Туризм і довкілля. Сер. «Питання та відповіді», № 3. Рада Європи та

Об'єднання громадян Товариство «Зелена Україна» Національного екологічного центру України. 1999. 47 с.

150. Туристичні ресурси України. Київ : укр. ін.-т туризму, 1996. 348 с.

151. Федорченко В. К., Дворова Т. А. Історія туризму в Україні : навч. посіб. Київ : Вища школа, 2002. 195 с.

152. Федорченко В. К., Костюкова О. М., Дьорова Т. А., Олексійко М. М. Історія екскурсійної діяльності в Україні : навч. посіб. Київ : Кондор, 2004. 166 с.

153. Фесюк В. О. Конструктивно-географічні засади формування екологічного стану великих міст Північно-Західної України : монографія. Луцьк : РВВ ЛДТУ, 2008. 344 с.

154. Хасаєв Г. Р., Міхеєв Ю. В. Кластери – сучасні інструменти підвищення конкурентоспроможності регіону (через Партнерство до майбутнього). *Компас промислової реструктуризації*. 2003. № 1. Ч. 1. С. 1–13.

155. Хелловой Дж. К. Туристичний бізнес; пер. з 7 англ. изд. Т. А. Черной, А. А. Кожевниковой. Київ : Знання, 2007. 789 с.

156. Хом'якова М. О. Проблеми маркетингового забезпечення формування історико-культурних дестинацій у Львівській області. *Туристичний та готельно-ресторанний бізнес: світовий досвід та перспективи розвитку для України* : тези доп. конф. Львів, 2018. С. 591–593.

157. Худоба В., Руминська З. Можливості використання геоінформаційних технологій в рекреаційній діяльності НПП «Сколівські Бескиди». *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Сер. Географія*. 2018. № 2 (Вип. 45). С. 95–104.

158. Худоба В. Конструктивно-географічні засади оптимізації функціонування регіональних ландшафтних парків Західного Волино-Поділля : монографія. Львів : ЛДУФК, 2018. 166 с.

159. Худоба В. В., Тимошенко Л. О., Руминська З. Р. Проектування туристичних маршрутів на території НПП «Сколівські Бескиди». *Географія та*

туризм : наук. зб. 2016. Вип. 36. С. 93–101.

160. Царик Л. П. Просторово-функціональна структура територій і об'єктів ПЗФ Поділля: проблеми, шляхи оптимізації. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Сер. Географічна.* Тернопіль, 2011. Вип. 1 (29). С. 141–145.

161. Царик Л. П., Чернюк Г. В. Природні рекреаційні ресурси. Методи оцінки і аналізу : підручн.-пос. Тернопіль, 2001. 231 с.

162. Цесьців Д. С. Еколого-географічний аналіз розвитку туристичних дестинацій Вінницької області. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Сер. Географія.* 2020. Вип. 49. № 2. С. 135–146.

163. Цесьців Д. С. Репрезентативні туристичні ресурси окремих районів Вінницької області. *Географія та туризм.* 2016. № 37. С. 140–153.

164. Цесьців Д. С. Сучасні особливості розвитку туристичних дестинацій Вінницької області. *Сучасні тенденції розвитку індустрії гостинності: зб. тез доп. Міжнар. наук.-практ. конф. 26–27 листопада 2020 р.* Львів : ЛДУФК ім. Івана Боберського, 2020. С. 292–294.

165. Цесьців Д. С., Волошин І. М. Музеї Вінниччини. *Сучасний стан, проблеми та перспективи розвитку туризму у Західному регіоні України : матеріали I Всеукр. студ. наук.-практ. конф. 2–3 березня 2016 р.* Львів : ЛДУФК, 2016. С. 79–83.

166. Цесьців Д. С., Волошин І. М. Геопросторова організація дестинацій Вінницької області України. *Science and Education a New Dimension. Natural and Technical Sciences, VIII (30), Issue : 244, 2020 Dec.* P. 21–23. DOI: <https://doi.org/10.31174/SEND-NT2020-244VIII30-05>

167. Цесьців Д. С., Волошин І. М. Музеї Вінниччини. *Сучасний стан, проблеми та перспективи розвитку туризму у Західному регіоні України : матеріали I Всеукр. студ. наук.-практ. конф.* Львів : ЛДУФК, 2016. С. 79–83.

168. Цесьців Д. С., Волошин І. М. Рекреаційно-туристичні об'єкти Вінницької

області. *Інноваційні технології в освіті, науці й виробництві : II Наук.-практ. конф. 17–18 травня 2016 р.*). Луцьк. 2016. С. 53–56.

169. Цесьців Д. С., Скабара Р. М. Актуальний стан і проблеми використання туристичних дестинацій Вінницької області. *Туристичний та готельно-ресторанний бізнес в Україні: проблеми розвитку та регулювання : матеріали VI Міжнар. ювілейної до 55-річчя ЧДТУ наук.-практ. конф. 26–27 березня 2015 р.* Черкаси : видавець Чабаненко Ю. А., 2015. Т.1. С. 248–250.

170. Цесьців Д.С., Волошин І. М. Сакральні дерев'яні святині Вінниччини: *Конструктивна географія і картографія : стан, проблеми, перспективи» : Всеукраїнська наукова конференція присвячена 15-річчю кафедри конструктивної географії і картографії Львівського національного університету імені Івана Франка (м. Львів, 14–15 травня 2015 р.)*. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2015. С. 200–203.

171. Цеттерстен Г. Рекомендации в области туризма в условиях устойчивого развития . *Naturora*. 1998. № 88. С. 15.

172. Цехмістрова Г. С. Основи наукових досліджень : навчальний посібник. Київ : Вікар, 2003. 240 с.

173. Черніна І. В. Міжнародний туризм в економіці регіону : навч.-метод. посібник. Донецьк : ДонДУУ, 2006. 167 с.

174. Чернова Г. В. Територіально-рекреаційний комплекс Вінницької області : дис... канд. геогр. наук : 11.00.02. Київ, 2007. 221 с.

175. Черчик Л., Єрко І., Колена Н., Міщенко О. Сучасний стан розвитку туристично-рекреаційного комплексу Волинської області : монографія. Луцьк : Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки, 2014. 152 с.

176. Чиж О. П. Проблеми раціонального природокористування у межах Середнього ландшафтного поясу Східноєвропейської фізико-географічної країни. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені М. Коцюбинського. Сер. Географія*. 2019. № 3–4 (Вип. 31). С. 45–54.

177. Шаблій О. І. Основи загальної суспільної географії. Львів : Вид. центр

ім. І. Франка, 2003. 444 с.

178. Шаблій О. І., Касянчук З. О. Нові підходи до категорії «рекреаційний потенціал». *Економічна та соціальна географія*. 1995. Вип. 47. С. 38–47.

179. Школа І. М. Менеджмент туристичної індустрії. Чернівці : Рута, 2003. 596 с.

180. Штойко П. І. Теоретичні концепти становлення новітньої української географії : автореф. дис. ... д-ра геогр. наук : 11.00.11. Львів, 2013. 36 с.

181. Chawla D., Sodhi N. *Research Methodology : Concepts and Cases*. Vikas Publishing House PVT, 2011. 520 p.

182. Kaspar C. *Das Schweizerische Tourismuskonzept*. Bern, 1979. 112 p.

183. Khudoba V.V., Tsestiv D. S. Improvement of the methodology of evaluation of tourist potential of the region (on the example of Vinnitsa region). *East European Scientific Journal*. 2021. № 4 (68). P. 4–13.

184. Kotler P. *Management : Analysis, Planning, Implementation and Control*. Hemel Hempstead : Prentice Hall International, 1991. 162 p.

185. Leiper N. The Framework of Tourism : Towards a Definition of Tourism, Tourist and the Tourist Industry. *Annals of Tourism Research*. 1979. Vol. 6, № 4. P. 390–407.

186. Liebelt C. *Contemporary Geographies of Leisure, Tourism and Mobility*. Abingdon : Time Publishers, 2010. P. 245–253.

187. Medlik S. *Dictionary of Travel, Tourism and Hospitality*. Elsevier Science, 2003. 288 p.

188. Tsestiv D. S. Evaluation and optimization of the use of tourist resources of the region. *Journal of Education, Health and Sport*. 2021. № 4 (11). P. 167–176. DOI <http://dx.doi.org/10.12775/JEHS.2021.11.04.017>.

189. UNWTO World Tourism Barometer. Edition, 2016. URL: <http://unwto.org/facts/eng/barometer.html> (дата звернення: 12.03.2020).

190. Аналіз і синтез, як методи наукового пізнання. URL: <http://studies.in.ua/shpora-filosofy/633-42-analz-sintez-yak-metodi-naukovogo->

pznannya.html (дата звернення: 22.11.2019).

191. Аналітично-описова частина до Стратегії регіонального розвитку Вінницької області на період до 2027 року. URL: http://www.vin.gov.ua/images/doc/vin/ODA/strategy/CEanaliz__.pdf (дата звернення: 17.05.2020).

192. Антонишин А. Становлення та розвиток історико–рекреаційного туризму в місті Вінниця. URL: http://reposit.unisport.edu.ua/bitstream/handle/787878787/2052/Antonushun_KNLU1.pdf?sequence=1&isAllowed=y (дата звернення: 10.05.2020).

193. Види інновацій у туризмі URL: <https://studfiles.net/preview/5118558/page:3/> (дата звернення : 12.03.2020).

194. Вінницька область. Адміністративно-територіальний устрій. URL: <https://cutt.ly/ub7Oh65> (дата звернення: 18.04.2021).

195. Вінницька область. Географія. URL: <https://cutt.ly/Kb7OtZE> (дата звернення: 14.02.2019).

196. Вінницька область. Історія. URL: <https://cutt.ly/ub7DUyt> (дата звернення: 28.09.2020).

197. Войтенко Л. Розробка комплексу тематичних карт екологічного стану Вінницької області. URL: http://ineek.vntu.edu.ua/esp/images/stories/2012/konkurs_mon/rob/vojtenko.pdf (дата звернення: 22.11.2019).

198. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 10.01.2021).

199. Державна служба України з надзвичайних ситуацій. URL: <https://www.dsns.gov.ua/> (дата звернення: 15.10.2020).

200. Динаміка структури природно-заповідного фонду. URL: <http://www.vin.gov.ua/dep-apr/zapovidna-sprava/12743-dynamika-struktury-pryrodo-zapovidnoho-fondu-vinnytskoi-oblast> (дата звернення: 20.02.2020).

201. Доповідь про стан навколишнього природного середовища у Вінницькій

- області. URL: http://www.vin.gov.ua/images/doc/vin/departament_apk/doc/OperMonitor/Dopov/VinnDopov2019.pdf (дата звернення: 14.04.2021).
202. Загальні методи дослідження туризму. URL: <http://ua.textreferat.com/referat-961-1.html> (дата звернення: 09.10.2020).
203. Замки і храми України. URL: <http://castles.com.ua> (дата звернення: 11.05.2019).
204. Зелений туризм в Україні. URL: http://www.terraincognita.info/?page=section-&lang_code=ua&pageid=110 (дата звернення: 12.05.2021).
205. Інноваційна діяльність в туристичному бізнесі. URL: http://tourlib.net/statti_ukr/vlasova4.htm (дата звернення: 21.09.2020).
206. Інноваційний розвиток у сучасному світі: основні підходи до вивчення. URL: http://www.confcontact.com/2017-ekonomika-i-menedzhment/10_gorbach.htm (дата звернення: 28.04.2021).
207. Інноваційний тип розвитку. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Інноваційний_тип_розвитку (дата звернення: 12.03.2020).
208. Історія заселення Вінницької області. URL: <http://ukrssr.com.ua/vinn/istoriya-zaselelnya-vinnitskoyi> (дата звернення: 28.05.2019).
209. Карабашева Г. Оценка воздействия туризма на экологические, экономические и социальные аспекты жизни местного населения. Кыргызстан, 2002. URL: http://www.camp.kg/rus/old/report/turizm/turizm_-2002.htm. (дата звернення: 28.04.2019).
210. Кластер – перспективний напрям розвитку туристично-рекреаційного регіону. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=3168> (дата звернення: 14.11.2020).
211. Кластер (економіка). URL: [https://uk.wikipedia.org/wiki/Кластер_\(економіка\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/Кластер_(економіка)) (дата звернення: 28.04.2019).

212. Кластер як нова форма організації та розвитку економіки. URL: http://www.rusnauka.com/17_SSN_2007/Economics/22544.doc.htm (дата звернення: 21.02.2020).
213. Кластерні об'єднання. URL: <http://nauka.kushnir.mk.ua/?p=2146> (дата звернення: 12.06.2018).
214. Клімат і рельєф Вінницької області. URL: <http://ukrskr.com.ua/vinn/klimat-i-relyef-vinnitskoyi-oblasti> (дата звернення: 23.03.2019).
215. Кліматичні дані по м. Вінниця за період з 1899 року. URL: https://meteo.gov.ua/ua/33562/climate/climate_stations/87/14/ (дата звернення: 27.10.2019).
216. Логічне мислення у контексті інноваційного управління. URL: <http://ua.textreferat.com/referat-19909-3.html> (дата звернення: 27.02.2020).
217. Мазур С. А. Сільський зелений туризм як напрям диверсифікації сільської економіки та чинник розвитку сільських територій. *Ефективна економіка*. 2018. № 11. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6662> (дата звернення: 28.05.2020)
218. Матеріальна база туризму та вимоги щодо неї при ліцензуванні суб'єктів тур. діяльності. URL: <https://studfiles.net/preview/5118335/page:27/> (дата звернення: 25.05.2019).
219. Методи наукового дослідження. URL: http://pidruchniki.com/1529052760991/dokumentoznavstvo/metodi_naukovogo_dosl_idzhennya (дата звернення: 18.06.2020).
220. Методи статистичного дослідження. URL: <http://studies.in.ua/shpora-filosofy/633-42-analz-sintez> (дата звернення: 11.02.2019).
221. Мінкультури запускає проєкт Е-обліку пам'яток України. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2723634-minkulturi-zapuskae-proekt-eobliku-pamatok-ukraini.html> (дата звернення: 14.03.2020).
222. Обробка статистичних даних. URL: <https://uk.wikipedia.org> (дата звернення: 22.10.2018).

223. Озеленені та ландшафтно–рекреаційні території. URL: <http://kievgenplan.grad.gov.ua/ru/tekstovy-material/15-generalny-plan/70.html> (дата звернення: 13.07.2019).
224. Плахотнюк В. В., Очуров М. А. Інформаційна система доставки контенту про туристичні місця міста Вінниці. *Матеріали XIX науково-технічної конференції підрозділів ВНТУ* (м. Вінниця, 27–28 квітня 2020 р.) URL: <https://conferences.vntu.edu.ua/index.php/all-fitki/all-fitki-2020/paper/view/8828> (дата звернення: 26.03.2020).
225. Презентація «Природокористування. Об'єкти природно-заповідного фонду Вінницької області». URL: <https://vseosvita.ua/library/prezentacia-prirodokoristuvanna-obekti-prirodno-zapovidnogo-fondu-vinnickoi-oblasti-131186.html> (дата звернення: 10.05.2020).
226. Про Заповідник. URL: <http://diaz.myzhovkva.com/about> (дата звернення: 28.04.2021).
227. Про Концепцію сталого розвитку населених пунктів : Постанова Верховної Ради України від 24.12.1999 № 1359–XIV. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1359-xiv> (дата звернення: 19.03.2019).
228. Про охорону культурної спадщини : Закон України № 2768-III від 25.10.2001, ВВР, 2002. № 3–4, ст. 27. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1805-14#Text> (дата звернення: 28.08.2020).
229. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України № 1268-XII від 26.06.91, ВВР 1991, № 41, ст.546. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text> (дата звернення: 28.08.2020).
230. Про природно-заповідний фонд України: Закон України від 16 червня 1992 р. № 4–№ 2457-XII від 16.06.92, ВВР, 1992, № 34, ст. 503. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-12#Text> (дата звернення: 28.08.2020).
231. Про туризм: Закон України від 15.09.95 р. № 742-IV. Дата оновлення: 14.07.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/324/95-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 15.12.2020).

232. Проблеми переходу на інноваційний шлях розвитку. URL: http://logos-ukraine.com.ua/project/index.php?project=nued3&load=inovatsiyniy_rozvtok_ukraine.html (дата звернення: 27.02.2019).
233. Програма розвитку туризму у Вінницькій області на 2017–2020 роки. URL: http://www.vin.gov.ua/images/ekonomika/Program_cult17-20.pdf (дата звернення: 14.06.2020).
234. Регулювання туристичної діяльності в Україні. URL: http://tourlib.net/books_ukr/pucentejlo24.htm (дата звернення: 17.09.2019).
235. Рекреаційно-туристичні кластери як ефективний інструмент міжрегіональної та міжнародної співпраці. URL: http://tourlib.net/statti_ukr/andrusjak.htm (дата звернення: 25.03.2020).
236. Різноманітність трактувань терміну «кластер» у працях вчених світу. URL: http://www.rusnauka.com/14_APSN_2008/Economics/32066.doc.htm (дата звернення: 18.05.2019).
237. Соціально-економічне становище Вінницької області за 2020 рік. URL: <https://www.vn.ukrstat.gov.ua/index.php/2010-11-23-14-38-32/7127-2020-.html#> (дата звернення: 19.05.2021).
238. Спасів Н. Я., Хопчан В. М., Хопчан М. І. Кластер як імператив інвестиційної активності. *Ефективна економіка*. 2010. № 11. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2010_11_32 (дата звернення: 23.02.2020).
239. Стратегія розвитку туризму міста Вінниці до 2030 року. URL: <https://www.vmr.gov.ua/Branches/Lists/Tourism/ShowContent.aspx?ID=45> (дата звернення: 28.04.2021).
240. Теорії інновацій. URL: https://studme.org/44986/investirovanie/osnovnye_polozeniya_teorii_innovatsiy_shimpetera (дата звернення: 21.03.2019).
241. Туристичний кластер. URL: https://wikivisually.com/lang-uk/wiki/Туристичний_кластер (дата звернення: 17.03.2020).
242. Туристичний центр. URL: http://tourlib.net/books_ukr/kyfjak_4.htm (дата

звернення: 22. 10. 2018).

243. Туристичні ресурси області. URL: <https://mykrai.wordpress.com/%D0%B2%D0%B8%D0%B7%D0%BD%D0%B0%D1%87%D0%BD%D1%96-%D0%BC%D1%96%D1%81%D1%86%D1%8F-%D0%BE%D0%B1%D0%BB%D0%B0%D1%81%D1%82%D1%96/> (дата звернення: 18.09.2020).

244. Туристично-рекреаційна галузь господарства. URL: <https://ronl.org/referaty/geografiya/75782/> (дата звернення: 21.04.2019).

245. Формування інноваційних туристичних кластерів як конкурентної переваги розвитку регіону. URL: http://tourlib.net/statti_ukr/myhajlichenko4.htm (дата звернення: 11.04.2020).

246. Формування кластерів у рекреаційно-туристичному комплексі. URL: <http://stud24.ru/economics/formuvannya-klasterv-u-rekracijnoturistichnomu-kompleks/463078-1754019-page6.html> (дата звернення: 23.04.2019).

247. Функції та методи дослідження національного краєзнавства. URL: http://pidruchniki.com/1361101241925/turizm/funktsiyi_metodi_doslidzhenny_a_natsionalnogo_krayeznavstva (дата звернення: 27.05.2021).

248. Экскурсионные ресурсы. URL: <http://cdo.sssu.ru/file.php/679/r3.htm> (дата звернення: 28.04.2021).

Додаток А 1

Народні музеї Вінницької області*

№	Назва музею	Адреса
1.	Художній музей ім. Т.Г.Шевченка	23644, Тульчинський район, с. Тиманівка
2.	Музей історії села Тиманівка	23644, Тульчинський район, с. Тиманівка
3.	Музей О.В. Суворова	23644, Тульчинський район, с. Тиманівка
4.	Музей М.Д. Леонтовича	23815, Теплицький район, с. Марківка
5.	Ольгопільський краєзнавчий музей	24841, Чечельницький район, с. Ольгопіль
6.	Музей Уладово-Люлінецької селекційної станції	22212, Калинівський район, с. Уладівка
7.	Історичний музей міста Хмільник	22000, Хмільницький район, м. Хмільник, вул.Шевченка, 1
8.	Краєзнавчий музей смт.Тростянець	24300, Тростянецький район, смт Тростянець, вул.Леніна, 92
9.	Музей хліба	22120, Козятинський район, с. Білопілля
10.	Музей історії села Олександрівка	23130, Жмеринський район, с.Олександрівка
11.	Музей історії села Кармелюкове	23120, Жмеринський район, с. Кармелюкове
12.	Музей історії села Северинівка	23109, Жмеринський район, с. Северинівка
13.	Музей історії села Вахнівка	29134, Липовецький район, с. Вахнівка
14.	Музей історії села Жабелівка	23245, Вінницький район, с. Жабелівка, вул. Леніна, 52
15.	Музей історії села Оленівка	23244, Вінницький район, с. Оленівка
16.	Музей фольклору Гната Танцюри	23700, Гайсинський район, м. Гайсин, вул. Гагаріна, 3
17.	Музей ветеранів Афганістану	23700, Гайсинський район, м. Гайсин, вул. 1-го Травня, 71 тел. +38(04334)2-55-31
18.	Музей В.Стуса	23736, Гайсинський район, с. Рахнівка
19.	Музей історії села Баланівка	24413, Бершадський район, с.Баланівка, вул. Кірова, 14
20.	Музей почесних громадян	21021, м. Вінниця, вул. Юності, 10, (СПТУ-15) Тел. +38(0432)51-32-55
21.	Музей С.В. Руданського	22424, Калинівський район, с.Хомутиці
22.	Картинна галерея	23400, Мурованокуриловецький район, смт Муровані Курилівці, вул. Леніна, 78
23.	Четвертинівський краєзнавчий музей	24327, Тростянецький район, с. Четвертинівка
24.	Музей історії села Краснопілка	Гайсинський район, с. Краснопілка

*Складено за матеріалами [196]

Додаток А 2

Громадські музеї Вінницької області*

№	Назва музею	Адреса
1.	Музей історії села Гармаки	Барський район, с.Гармаки
2.	Музей історії села Устя	Бершадський район, с.Устя
3.	Музей Р.Скалецького	Бершадський район, с.Михайлівка
4.	Музей воїнів-афганців	Бершадський район, с.Осіївка
5.	Музей історії міліції «Мій край – Поділля», УМВС України	21000, м. Вінниця, вул.Пирогова, 148, тел. +38(0432) 53–68–42
6.	Музей міського електротранспорту	21000, м. Вінниця, вул. 1–го Травня, 92
7.	Музей історії педуніверситету	21000, м.Вінниця, вул.Островського, 32
8.	Музей історії обласної лікарні ім. Пирогова	21000, м.Вінниця, вул.Пирогова, 44
9.	Музей історії училища культури і мистецтв ім. М. Д. Леонтовича	21000, м.Вінниця, вул.Чкалова, 10
10.	Музей засобів електрозв'язку ВАТ «Укртелеком»	21050, м. Вінниця, вул.Соборна, 8
11.	Музей історії ВТУ-№7	21027, м. Вінниця, вул.Київська, 118
12.	Музей історії споживчої кооперації Вінниччини	21000, м. Вінниця, вул.Фрунзе, 59 тел. +38(0432)26–53–38
13.	Музей історії коледжу електроприладів	21000, м. Вінниця, вул.Хмельницьке шосе, 91
14.	Музей історії ВПТУ-№4	21000, м. Вінниця, вул.Червоноармійська, 5
15.	Музей Т. Г. Шевченка	21000, м. Вінниця, вул.Червоноармійська, 32, (ЗОШ № 30)
16.	Музей історії Вінницького будівельного технікуму	21000, м. Вінниця, вул.Коцюбинського, 86
17.	Музей історії обласної лікарні ім. Ющенко	21000, м. Вінниця, вул.Пирогова, 109
18.	Музей історії медичного університету	21000, м. Вінниця, вул.Пирогова, 54
19.	Музейний комплекс центру профтехосвіти № 1	21000, м. Вінниця, вул.Гарногородського, 27
20.	Музей історії політехнічного технікуму	21032, м. Вінниця, вул.Привокзальна, 44
21.	Музей історії ЗОШ № 2	21000, м. Вінниця, вул.Соборна, 94
22.	Музей історії медичного коледжу ім. Д.Заболотного	21052, м. Вінниця, вул.Грушевського, 2
23.	Музей Володимира Перепелюка	23264, Вінницький район, смт. Вороновиця, вул.Леніна, 26, тел. +38(0432)59–74–59
24.	Музей історії села Мізяківські Хутори	21100, Вінницький район, с.Мізяківські Хутори
25.	Музей історії села Вінницькі Хутори	21100, Вінницький район, с.Вінницькі Хутори
26.	Музей історії села Степашки	Гайсинський район, с.Степашки
27.	Музей історії села Гранів	Гайсинський район, с.Гранів

Продовження додатка А 2

28.	Музей історії в/ч НАЦ (ШМОП)	Гайсинський район, м.Гайсин
29.	Музей історії цукрового заводу	Іллінецький район, с. Бабин
30.	Музей історії аграрного технікуму	Іллінецький район, м.Іллінці
31.	Музей історії СТОВ ім. Т. Г. Шевченка	Іллінецький район, м.Іллінці
32.	Музей партизанської слави	Іллінецький район, с. Дашів
33.	Музей історії села Городок	Іллінецький район, с.Городок
34.	Музей Ярослава Івашкевича	Іллінецький район, с.Кальник
35.	Музей історії села Китайгород	Іллінецький район, с.Китайгород
36.	Музей історії села Якубівка	Іллінецький район, с.Якубівка
37.	Музей історії села Дружелюбівка	Калинівський район, с.Дружелюбівка
38.	Краєзнавчий музей	Козятинський район, с.Комсомольське
39.	Краєзнавчий музей	24633, Крижопільський район, с.Соколівка
40.	Музей–шхуна М.Трублаїні	24624, Крижопільський район, с.Вільшанка
41.	Музей історії села Крикливці	24641, Крижопільський район, с.Крикливці
42.	Музей історії села Лукашова	Липовецький район, с.Лукашова
43.	Музей «Українська витинанка»	24000, Могилів-Подільський район, м. Могилів-Подільський, вул.Сагайдачного, 19/17
44.	Музей жертв фашизму	24000, Могилів-Подільський район, м. Могилів-Подільський вул. Володимирська, 10
45.	Музей історії смт. Вендичани	24103, Могилів-Подільський район, смт Вендичани
46.	Музей історії села Озаринці	Могилів-Подільський район, с.Озаринці
47.	Музей історії села Кричанівка	Могилів-Подільський район, с.Кричанівка
48.	Музей історії села Сугаки	Могилів-Подільський район, с.Сугаки
49.	Музей історії села Бахтинок	Мурованокуріловецький район, с.Бахтинок
50.	Музей історії аграрного технікуму	Немирівський район, смт.Брацлав
51.	Музей воїна-інтернаціоналіста П. Козоріза	Немирівський район, с.Медвежа
52.	Музей художньої кераміки та народного малярства	Немирівський район, м.Немирів
53.	Музей історії села Стрільчинці	Немирівський район, с.Стрільчинці
54.	Музей воїнів–інтернаціоналістів	Оратівський район, с.Кожанка
55.	Музей історії села Городище	Піщанський район, с.Городище
56.	Музей історії села Дмитрашківка	Піщанський район, с.Дмитрашківка
57.	Музей історії села Студена	Піщанський район, с.Студена
58.	Музей історії села Гопчиця	Погребищенський район, с.Гопчиця
59.	Музей Є. Дондій	Теплицький район, с.Соболівка
60.	Музей історії села Соболівка	Теплицький район, с.Соболівка
61.	Музей історії селища Сутиски	Тиврівський район, смт.Сутиски
62.	Музей історії м. Гнівань («Ветеран»)	Тиврівський район, м.Гнівань
63.	Музей історії села Василівка	Тиврівський район, с.Василівка
64.	Музей М. Я. Калиновича	Тиврівський район, с.Жахнівка
65.	Музей історії села Тростянець	Тиврівський район, с.Тростянець
66.	Музей І. Д. Черняхівського	Томашпільський район, с.Вербова

Продовження додатка А 2

67.	Музей історії землеробства	Тростянецький район, с.Цибулівка
68.	Музей історії села Петрашівка	Тульчинський район, с.Петрашівка
69.	Музей історії села Жабокричка	Чечельницький район, с.Жабокричка
70.	Музей історії села Луги	Чечельницький район, с.Луги
71.	Музей М. Коцюбинського	Шаргородський район, с.Лопатинці
72.	Музей українського побуту	Шаргородський район, с.Стрільники
73.	Музей українського побуту	Шаргородський район, с.Клекотина
74.	Музей стародавнього єврейського побуту	Шаргородський район, м.Шаргород
75.	Краєзнавчий музей	Ямпільський район, с.Северинівка
76.	Краєзнавчий музей	Ямпільський район, с.Михайлівка
77.	Музей історії села Качківка	Ямпільський район, с.Качківка
78.	Порогівський музей КСП «Поділля»	Ямпільський район, с.Пороги

*Складено за матеріалами [196]

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Волошин І. М., Карпин Д. С., Ненько К. В. Туристично-інтелектуальні ресурси Вінницької області та їхнє геопросторове розміщення. *Вісник Львівського університету. Сер. Географічна*. 2013. Вип. 42. С. 27–37. (Особистий внесок автора: укладено картосхему поширення туристично-інтелектуальних ресурсів Вінницької області).

2. Волошин І. М., Цесьців Д. С. Геопросторове розміщення дерев'яних церков Вінничини. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Сер. Географія*. 2015. Вип. 42. № 2. С. 106–114. (Особистий внесок автора: укладено картосхеми геопросторового поширення дерев'яних церков Вінницької області та запропоновано рекомендації для їх популяризації).

3. Цесьців Д. С. Репрезентативні туристичні ресурси окремих районів Вінницької області. *Географія та туризм*. 2016. № 37. С. 140–153.

4. Цесьців Д. С. Еколого-географічний аналіз розвитку туристичних дестинацій Вінницької області. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Сер. Географія*. 2020. Вип. 49. № 2. С. 135–146.

5. Цесьців Д. С., Волошин І. М. Геопросторова організація дестинацій Вінницької області України. *Science and Education a New Dimension. Natural and Technical Sciences*, VIII(30). Issue : 244, 2020 Dec. P. 21–23. DOI: <https://doi.org/10.31174/SEND-NT2020-244VIII30-05> (Особистий внесок автора: проведено аналіз та укладено картосхему територіальних організацій туристичних дестинацій Вінницької області).

6. Khudoba V. V., Tsestiv D. S. Improvement of the methodology of evaluation of tourist potential of the region (on the example of Vinnitsa region). *East European Scientific Journal*. № 4 (68). 2021. P. 4–13. DOI: 10.31618/ESSA.2782–

1994.2021.2.68.18 (*Особистий внесок автора: здійснено оцінювання туристичного потенціалу адміністративних районів Вінницької області*).

7. Tsestsiv D. S. Evaluation and optimization of the use of tourist resources of the region. *Journal of Education, Health and Sport*. 2021. № 4 (11). P. 167–176. DOI <http://dx.doi.org/10.12775/JEHS.2021.11.04.017>

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

8. Цесьців Д. С., Скабара Р. М. Актуальний стан і проблеми використання туристичних дестинацій Вінницької області. *Туристичний та готельно-ресторанний бізнес в Україні: проблеми розвитку та регулювання* : Матеріали VI Міжнар. ювілейної до 55-річчя ЧДТУ наук.-практ. конф. (Черкаси, 26–27 березня 2015 р.). Черкаси : видавець Чабаненко Ю. А., 2015. С. 248–250. (*Особистий внесок автора: запропоновано оптимізаційні заходи щодо використання туристичних дестинацій Вінницької області*).

9. Волошин І. М., Цесьців Д. С. Палаці Вінниччини як важливі об'єкти туристичного використання. *Перспективи розвитку туризму в Україні та світі* : зб. тез доп. I Міжнар. наук.-практ. конф. (Луцьк-Світязь, 21–23 травня 2015 р.). Луцьк: ЛНТУ. С. 54–57. (*Особистий внесок автора: досліджено та виділено найбільш популярні палаци Вінниччини, запропоновано рекомендації для їх туристичного використання*).

10. Цесьців Д. С., Волошин І. М. Сакральні дерев'яні святині Вінниччини. *Конструктивна географія і картографія: стан, проблеми, перспективи*: Всеукраїнська наукова конференція присвячена 15-річчю кафедри конструктивної географії і картографії Львівського національного університету ім. І. Франка (Львів, 14–15 травня 2015 р.). Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2015. С. 200–203. (*Особистий внесок автора: укладено картосхему сакральних дерев'яних споруд Вінниччини та проаналізовано їх територіальну диференціацію*).

11. Цесьців Д. С., Волошин І. М. Музеї Вінниччини. *Сучасний стан, проблеми та перспективи розвитку туризму у Західному регіоні України* :

матеріали I Всеукр. студ. наук.-практ. конф. (Львів, 2–3 березня 2016 р.). Львів : ЛДУФК, 2016. С. 79–83. *(Особистий внесок автора: досліджено геопросторове поширення музеїв Вінничини, укладено картосхему, запропоновано заходи щодо їх популяризації).*

12. Волошин І. М., Цесьців Д. С. Рекреаційно-туристичні об'єкти Вінницької області. *Інноваційні технології в освіті, науці й виробництві: II Наук.-практ. конф.* (Луцьк, 17–18 травня 2016 р.). Луцьк, 2016. С. 53–56. *(Особистий внесок автора: виділено найбільш атрактивні рекреаційно-туристичні об'єкти Вінницької області та пріоритетні напрями для їх використання).*

13. Волошин І. М., Цесьців Д. С. Стан та перспективи розвитку сільського зеленого туризму у Вінницькій області. *Українська географія: сучасні виклики: зб. наук. пр.* Київ, 2016. Т. 2. С. 52–55. *(Особистий внесок автора: запропоновано перспективи розвитку сільського зеленого туризму у Вінницькій області).*

14. Цесьців Д. С. Сучасні особливості розвитку туристичних дестинацій Вінницької області. *Сучасні тенденції розвитку індустрії гостинності* : зб. тез доп. Міжнар. наук.-практ. конф. (26–27 листопада 2020 року, м. Львів). Львів : ЛДУФК ім. Івана Боберського, 2020. С. 292–294.

УКРАЇНА
**ВІННИЦЬКА ОБЛАСНА ДЕРЖАВНА АДМІНІСТРАЦІЯ
 ДЕПАРТАМЕНТ МІЖНАРОДНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА
 ТА РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ**

21036, м. Вінниця, Хмельницьке шосе, 7, тел. (0432) 66-14-38, факс (0432) 53-09-59
<http://www.vin.gov.ua> E-mail: ums@vin.gov.ua

10.06.2021р. № 1367/10-6

на № _____ від _____

ДОВІДКА

про впровадження теоретичних і практичних положень дисертаційного дослідження Цесьців Діани Степанівни на тему: «Геопросторова організація туристичних ресурсів Вінницької області» на здобуття наукового ступеня кандидата географічних наук зі спеціальності 11.00.11 – конструктивна географія і раціональне використання природних ресурсів.

Дисертаційне дослідження та його результати Цесьців Діани Степанівни на тему: «Геопросторова організація туристичних ресурсів Вінницької області» впроваджуються у туристичній діяльності Вінницької області. А саме, у процесі створення умов для всіх видів туризму зазначених у дисертаційному дослідженні. Геопросторова організація та оптимізація туристичних ресурсів дасть змогу покращити умови використання туристичних ресурсів у Вінницькій області.

Заступник директора Департаменту-
 начальник управління торгівлі,
 сфери послуг та туризму, к.е.н.

Вєга КУЛЯВЕЦЬ

Продовження додатка В

ВІННИЦЬКА МІСЬКА РАДА
ДЕПАРТАМЕНТ МАРКЕТИНГУ МІСТА ТА ТУРИЗМУ

21050, м. Вінниця, вул.Соборна, 59, кімн.615
 т.: 0432 50-75-85, e-mail: VisitVinnytsia@vmr.gov.ua

дд. 06.2021 № 38-00-005-42741
 на № _____ від _____

ДОВІДКА

**про впровадження основних положень дисертаційної роботи
 викладача кафедри туризму Львівського державного університету
 фізичної культури імені Івана Боберського
 Цесьців Діани Степанівни на тему:
 «Геопросторова організація туристичних ресурсів
 Вінницької області»**

На підставі проведених авторкою досліджень на обласному рівні обґрунтована доцільність створення і удосконалення механізму функціонування та оптимізації використання туристичних ресурсів Вінницької області. Розроблено авторські рекомендації для розвитку туристичних дестинацій Вінницької області з урахуванням впливу екологічних факторів.

Наукові розробки, пропозиції та рекомендації авторки використовуються в практичній діяльності туристичних адміністрацій, організацій та ініціатив.

Вважаємо, що результати наукових досліджень авторки можна використати і при роботі з іншими областями України.

Директор департаменту
 маркетингу міста маркетингу міста
 та туризму Вінницької міської ради

 О. Вешелені

Продовження додатка В

ЛЬВІВСЬКА ОБЛАСНА ДЕРЖАВНА АДМІНІСТРАЦІЯ
УПРАВЛІННЯ ТУРИЗМУ ТА КУРОРТІВ
 вул. В. Винниченка, 18, м. Львів, 79008, тел./факс: 261-39-13
 E-mail: tourism@loda.gov.ua

Від 23.06.2021 № 26-549/0/2-21 на № _____ від _____

ДОВІДКА

*про впровадження теоретичних і практичних положень
 дисертаційного дослідження Цесьців Діани Степанівни на тему:
 «Геопросторова організація туристичних ресурсів Вінницької області»
 на здобуття наукового ступеня кандидата географічних наук зі
 спеціальності 11.00.11 – конструктивна географія і раціональне
 використання природних ресурсів.*

Результати дисертаційного дослідження Цесьців Діани Степанівни на тему: «Геопросторова організація туристичних ресурсів Вінницької області» впроваджуються у туристичній діяльності. Зокрема, запропоновані автором наукові результати дадуть змогу оптимізувати використання туристичних ресурсів та їх потенціалу і у Львівській області. Вказані пропозиції і рекомендації автора використовуються в практичній діяльності в сфері туризму у м. Львові та Львівській області.

Довідка видана для представлення у спеціалізовану вчену раду К 32.051.08 Волинського національного університету імені Лесі Українки.

Начальник управління

Наталя ТАБАКА

Продовження додатка В

Львівська міська рада
 Департамент розвитку
 Управління туризму
 79006, м. Львів, вул.Руська, 20, тел: (032) 297 57 53, e-mail: tourism@lvivcity.gov.ua

24.06.2021 № 2702-вих-53942

На № _____ від _____

Довідка
 про впровадження
 науково-практичних результатів дисертаційної роботи
Цесьців Діани Степанівни

«Геопросторова організація туристичних ресурсів Вінницької області»

Теоретичні та прикладні результати дисертаційного дослідження Цесьців Д. С. «Геопросторова організація туристичних ресурсів Вінницької області», а саме удосконалена авторкою методика оцінювання потенціалу туристичних ресурсів регіону, а також запропоновані шляхи оптимізації геопросторової організації туристичних ресурсів були використані у діяльності управління туризму департаменту розвитку Львівської міської ради.

Основні методологічні засади оцінювання потенціалу туристичних ресурсів, що використані в роботі, є актуальними для розвитку галузі усієї України в умовах зростання внутрішнього туризму у нашій країні.

Зокрема, науково-практичні результати дослідження використовувалися у Львові у 2019-2020 рр. для розробки і супроводу реалізації галузевих стратегічних документів, концепцій, програм розвитку туризму і промоції міста. Обґрунтовані Діаною Цесьців критерії та підкритерії оцінювання туристичних ресурсів регіону були використані в аналітичній роботі управління під час оцінки туристичного потенціалу міста для розробки і впровадження актуальних туристичних проектів.

В.о. начальника управління туризму

СЕД Львівської міської ради IT-Enterprise
 №2702-вих-53942 від 24.06.2021
 Підписувач ГРИНИК ГАЛИНА ЗІНОВІЇВНА

Продовження додатка В

№ 544 від 27 квітня 2021 року

Довідка

*про впровадження результатів дисертаційної роботи Цесьців Д.С.
«Геопросторова організація туристичних ресурсів Вінницької області»*

Основні науково-практичні результати дослідження Цесьців Діани Степанівни «Геопросторова організація туристичних ресурсів Вінницької області», а саме розроблені авторкою теоретико-методичні положення і практичні рекомендації щодо оптимізації використання туристичних ресурсів Вінницької області були використані у діяльності ТОВ «КОМПАС+».

Розроблені у дисертації підходи до оцінювання геопросторової організації туристичних ресурсів області та отримані Діаною Цесьців практичні результати дали змогу удосконалити проекти нових екскурсійних маршрутів територією Вінницької області, а розроблені рекомендації враховуватимуться під час організації внутрішнього і в'їзного туризму в регіоні.

Директор

Рудакевич Б.Г.

Продовження додатка В

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Львівський державний університет фізичної культури
імені Івана Боберського

вул. Костюшка, 11, м. Львів, 79007, тел: (032)255-32-01, факс: (032)255-32-08
E-mail: info@ldufk.edu.ua Код ЄДРПОУ 34606048

23.04.21р № 261^а

На № _____

ДОВІДКА
про впровадження результатів дисертаційної роботи
Цесьців Діани Степанівни
на тему «Геопросторова організація туристичних ресурсів
Вінницької області»

Матеріали дисертаційного дослідження Цесьців Діани Степанівни, викладача кафедри туризму впроваджувались в освітній процес Львівського державного університету фізичної культури імені Івана Боберського.

Результати дослідження використовувались під час викладання навчальних дисциплін «Туристичні ресурси України», «Географія туризму», «Регіональні туристичні дестинації», студентів спеціальності 242 «Туризм» першого (бакалаврського) та другого (магістерського) рівнів освіти денної та заочної форм навчання.

Довідка видана для представлення у спеціалізовану вчену раду К 32.051.08 Волинського національного університету імені Лесі Українки.

Ректор
Львівського державного
університету фізичної культури
імені Івана Боберського

Декан факультету туризму

Євгеній ПРИСТУПА

Володимир ХОЛЯВКА